

**SA'LEBÎ TEFSİRİ ÖZELİNDE HZ. PEYGAMBER'İN
SON ÜÇ YILIYLA İLGİLİ RİVÂYETLERİN
TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Fatıma Alzahra Fouad Ahmed AHMED

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Eyüp KURT

Şubat, 2023

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİMİ DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SA'LEBÎ TEFSİRİ ÖZELİNDE HZ. PEYGAMBER'İN SON ÜÇ YILIYLA
İLGİLİ RİVÂYETLERİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Hazırlayan

Fatıma Alzahra Fouad Ahmed AHMED

Danışman

Doç. Dr. Eyüp KURT

AFYONKARAHİSAR 2023

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum Sa'lebî Tefsîri Özelinde Hz. Peygamber'in Son Üç Yılıyla İlgili Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi"adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riâyet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

17/02/2023

İmza

Fatıma Alzahra Fouad Ahmed AHMED

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Fatıma Alzahra Fouad Ahmed AHMED
	Numarası	190697113
	Anabilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİMİ DALI
	Programı	YÜKSEK LİSANS
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	SA'LEBİ TEFSİRİ ÖZELİNDE HZ. PEYGAMBER'İN SON ÜÇ YILIYLA İLGİLİ RİVÂYETLERİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	
Tez Savunma Sınav Tarihi	17.02.2023	
Tez Savunma Sınav Saati	11.00	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği – oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT

MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

SA'LEBÎ TEFSİRİ ÖZELİNDE HZ. PEYGAMBER'İN SON ÜÇ YILIYLA İLGİLİ RİVÂYETLERİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Fatıma Alzahra Fouad Ahmed AHMED

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENİSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİMİ DALI

Şubat, 2023

Danışman: Doç. Dr. Eyüp KURT

Hz. Peygamber (s.a.v), peygamber olduktan sonraki hayatını vahiy bağlantılı olarak yaşamıştır. Dolayısıyla onun hayatını en iyi anlatan kaynağın Kur'ân olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun hayatını sonraki nesillere aktarmak için geliştirilen ve süreç içinde sürekli kendini yenileyen siyer yazıcılığı, başlangıcından itibaren farklı süreçlerden geçmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatı ile ilgili farklı dönemlerde yazıya geçen rivâyetler bu süreci göstermektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatının son üç yılında geçen olaylar, hayatındaki önemli noktaları göstermiştir. Bu sürecin sonrası da Müslümanların hayatını etkilemiştir. *el-Keşf ve'l-Beyân'an Tefsîri'l-Kur'ân* eserin müellifi Sa'lebî'nin yaşadığı dönem de bu süreç ile ilgili farklı yansımalar görülmüştür. Dolayısıyla, bu Tefsîrde Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatının son üç yılında geçen olaylar üzerinde durulmuştur. Söz konusu süreç içerisinde geçen olaylar ele alınmıştır ve olaylar ile ilgili tespit edilen rivâyetlerde detaylara değinilmiştir. Bu rivâyetler ilk siyer kaynaklarında mevcut rivâyetlerle mukayese edilmiştir. Rivâyetler arasında farklılıklar kayıt edilmiştir. Binaen aleyh o dönemin etkileri yazarın kullandığı rivâyetlerde görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Siyer, Sa'lebî, Rivâyet, Hz.Peygamber'in Son Üç Yılı.

ABSTRACT

SPECIALIZED IN SA'LEBI'S EXPLANATION DETECTION AND EVALUATION OF REPRESENTATIONS REGARDING THE LAST THREE YEARS OF THE PROPHET

Fatma Alzahra Fouad Ahmed AHMED

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS

February, 2023

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Eyüp KURT

The Prophet (pbuh) lived his life after becoming a prophet in connection with revelation. Therefore, it can be said that the source that best describes his life is the Qur'an. The sirah writing, which was developed to transfer his life to the next generations after the death of the Prophet and constantly renews itself in the process, has gone through different processes since its beginning. The narrations written in different periods about the life of the Prophet (pbuh) show this process. The events that took place in the last three years of the life of the Prophet (pbuh) showed the important points in his life. After this process, it affected the lives of Muslims. Al-Keşf ve'l-Beyân'an Tefsîri'l-Kur'an had different reflections on this process in the period when Sa'lebî lived. Therefore, in this tafsir, the events that took place in the last three years of the life of the Prophet (pbuh) are emphasized. The events that took place during the said process were discussed and the details were mentioned in the narrations determined about the events. These narrations were compared with the existing narrations in the first siyer sources. Differences were noted between the narrations. Consequently, the effects of that period were seen in the narrations used by the author.

Keywords: Tafsir, Siyer, Sa'lebi, Narration, The Last Three Years of the Prophet.

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatını konu edinmiş olan siyer ilminin kaynaklarından biri de Tefsîrlerdir. Bu kaynaklar özellikle Peygamberimizin hayatıyla doğrudan ilgili olan âyetlerin Tefsîri çerçevesinde siyerle ilgili rivâyetlere de yer verir. Bu çalışmada siyer ilmine önemli ölçüde kaynaklık eden rivâyet Tefsîrlerinden, Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân'an Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserindeki Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatının son üç yılıyla ilgili rivâyetleri değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmamız üç bölümden müteşekkildir. İlk iki bölüm hicri dokuzuncu yılda vuku bulan olayları kapsamaktadır. Birinci bölüm Tebük seferiyle ilgili olarak; savaş emri, ordunun "*Ceyşü'l-Usre*" diye adlandırılması, ordunun hazırlanması, Tebük yolu, savaşa katılmayanlar ve Tebük'te vefat haberi gelen sahabî ile ilgili rivâyetler alt başlıklarından oluşmaktadır. İkinci bölümde ise hicri dokuzuncu yıldaki diğer olaylar işlenmiştir. Bunlar; hicri dokuzuncu yılın heyetler yılı olarak adlandırılması, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Aile hayatı, Necâşi'nin vefatı, Abdullah b. Übey'in cenazesi, zekât toplama meselesinde Sa'lebe hakkındaki rivâyetler ve hac emiri olarak gönderilen Hz. Ebû Bekir'in (r.a) hac ibadeti ile ilgili düzenlemeleri ve bu başlıkların alt başlıklarıyla ilgili rivâyetlerdir. Üçüncü bölüm, hicri onuncu yıldan Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatına kadarki hadiselerle ilgili rivâyetlerden oluşmaktadır. Çalışmanın sonunda bu konular ile ilgili rivâyetler hakkında değerlendirme yapılmıştır.

Öncelikle bu çalışmayı tamamlama lütfunu bana bahşeden ALLAH'a hamdolsun. Hayata geldiğimden itibaren Benî yetiştiren, eğitimimi için emek vermiş babamı ve şehid annemi rahmetle anıyorum. Bu süreçte, desteğini benden esirgemeyen ve sabrıyla her zaman yanımda olan sevgili eşime ve canım çocuklarıma canı gönülden teşekkür ederim. Kıymetli kardeşlerim ve bütün sevdiklerime, manevi desteklerinden dolayı minnettarım. Gazze'den Urve b. Zübeyr 'in Meğazisini temin eden kıymetli Gazzeli kardeşim Maha HATTAB'a, İlim talebinde üzerimde emeği olan Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesindeki değerli hocalarıma başta Lisansüstü öğretimim sürecinde derin tecrübesinden istifade ettiğim Prof. Dr. Mustafa GÜLER, Dersinden keyif aldığım Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL ve ilmi nasihatlerinde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Emin UZ, özellikle Mart, 2021 de konuyu bulduğumda kesinleştirmek için bana Âl-i İmrân sûresinin 159. Âyetini okumasıyla yüreklendiren ve çalışma sürecinde tecrübesiyle bana destek olan kıymetli danışmanım Doç. Dr. Eyüp KURT

hocama sonsuz teŖekkür ederim.

Fatıma Alzahra Fouad Ahmed AHMED
2023, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI.....	iii
ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEBÜK SEFERİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. SAVAŞ EMRİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLER	3
2. ORDUNUN "CEYŞÜ'L-USRE " DİYE ADLANDIRILMASI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER	6
3. ORDUNUN HAZIRLANMASI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER.....	7
3.1. HZ. OSMÂN b. AFFÂN'IN (r.a) DESTEĞİ	7
3.2. DİĞER SAHABİLERİN DESTEĞİ.....	9
4. TEBÜK YOLU İLE İLGİLİ RİVÂYETLER.....	10
4.1. ORDUNUN HİCR'DEN GEÇİŞİ	10
4.2. MÜNAFIKLARIN FAALİYETLERİ.....	12
4.2.1.Hz. Peygamber (s.a.v) Hakkında Hadsiz Konuşmaları	12
4.2.2.Hz. Peygamber'e (s.a.v) Suikast Girişiminde Bulunmalar	17
4.2.3.Mescid-i Dırâr ve Ebû Âmir el-Fasık Meselesi	19
5. SAVAŞA KATILMAYANLAR İLE İLGİLİ RİVÂYETLER.....	23
5.1. MAZERETLİLER.....	23
5.2. AĞLAYANLAR	24
5.3. MAZERETTE MÜBALAĞA EDENLER	25
5.4. MÜNAFIKLAR	26
5.5. EBÛ LÜBÂBE VE ARKADAŞLARI	32
5.6. KÂ'B B. MÂLİK VE ARKADAŞLARI.....	33
6. HZ. PEYGAMBER'E VEFAT HABERİ GELEN SAHÂBÎ İLE İLGİLİ RİVÂYET.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRİ DOKUZUNCU YILDA GEÇEN DİĞER OLAYLAR İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. HEYETLER YILI OLARAK ADLANDIRILMASI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER	39
1.1. BENÎ TEMİM HEYETİ.....	39
1.1.1.Benî Temîm'in Şiir ve Hitabette Kaybı	39
1.1.2.Ailelerinin Azat Edilmesi İçin Fidyeye Arz Etmeleri.....	44
1.1.3.Benî Temîm Hakkındaki Diğer Rivâyetler	45
1.2. BENÎ ESED HEYETİ	45
1.3. TAY HEYETİ	46

1.4. BENÎ SAKÎF HEYETİ.....	49
1.5. BENÎ ÂMİR HEYETİ.....	51
1.6. BENÎ NECRAN HEYETİ.....	53
1.6.1. Heyetin Medine'ye Gelişi ve Münakaşaları	53
1.6.2. Mübâhele	55
2. HİCRİ DOKUZUNCU YILDA OLAN DİĞER OLAYLAR İLE İLGİLİ RİVÂYETLER	57
2.1. HZ. PEYGAMBER'İN AİLE HAYATI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER.....	57
2.1.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Nafaka Meselesi ve Eşlerine Tahyir Etmesi	57
2.1.2. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Sırrının İfşa Edilmesi ve Tahyir Etmesi	60
2.2. NECÂŞİ'NİN VEFATI.....	66
2.3. ABDULLAH B. ÜBEY'İN CENAZESİ.....	67
2.4. ZEKÂT TOPLAMAK MESELESİNDE SA'LEBE HAKKINDA OLAN RİVÂYETLER.....	69
3. HAC EMİRİ OLARAK GÖNDERİLEN HZ. EBÛ BEKİR'İN HAC İBADETİYLE İLGİLİ DÜZENLEMELERİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLER	73
3.1. DUA, TAVAF, SA'Y İLE İLGİLİ DÜZENLEMELERİ.....	74
3.2. KURBAN KESİMİ, YİYECEKLER VE TİCARİ DURUMLARI İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER.....	76
3.3. VAKFE İLE İLGİLİ DÜZENLEMESİ.....	77
3.4. CAHİLİYEDEN KALAN HAC UYGULAMALARININ KALDIRILMASI.....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİCRİ ONUNCU YILDAN HZ. PEYGAMBER'İN VEFATINA KADAR HADİSELER İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. VEDÂ HACCI	84
11.. NESİ' UYGULAMASININ KALDIRILMASI.....	84
1.2. SA'D B. EBÛ VAKKÂS'İN HASTALIĞI.....	86
1.3. HZ. PEYGMABER'İN HACCI.....	88
1.4. GADÎR-İ HÛM HADİSESİ.....	93
2. HİCRİ ONUNCU YILDA BENÎ HÂRİS'İN MÜSLÜMAN OLMASI İLE İLGİLİ RİVÂYET	94
3. PEYGAMBERLİK İDDİASINDA BULUNANLAR İLE İLGİLİ RİVÂYETLER	95
3.1. ESVED el-ANSÎ.....	95
3.2. MÜSEYLİMETÛLKEZZÂB.....	96
3.3. TULEYHA B. ESED.....	97
4. HZ. PEYGAMBER'İN SON ZAMANLARI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER	98
4.1. HZ. PEYGAMBER'İN VEFAT ZAMANI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER.....	98
4.2. HZ. PEYGAMBERİN HASTALIĞI VE VEFATI.....	99
4.3. HZ. PEYGAMBER'İN HİLAFET İLE İLGİLİ VASİYETİ.....	106
SONUÇ	108
KAYNAKÇA	111
Ek	118

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.: Aleyhisselam

a.g.e: adı geçen eser

b. İbn: Oğlu

C.: Cilt, (Cüzü)

c.c: Celle Celâlüh

bk.: Bakınız

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Hz.: Hazreti

r.a.:Radıyallahu anh

r.anhâ: Radıyallahu anhâ

S.: Sayı

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve selem

TDV: Türkiye Diyânet Vakfı

thk: Tahkik

vd: Ve diğer

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in (s.a.v) hayatı ile ilgili çalışmalar yapan yazarların hicri birinci yüzyıldan itibaren siyer yazıcılığında izledikleri yol farklılık göstermiştir. Nitekim ilk yazarlar Hız. Peygamber'in (s.a.v) anlatımını daha yalın abartmadan uzak anlatırken, daha sonra bu yazarlarda abartılara rastlanmıştır. Bunların hicri beşinci asırdaki durumunu görebilmek için Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân'an Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinin Hız. Peygamber'in (s.a.v) hayatının son üç yılıyla ilgili rivâyetleri çalışmamızda ele almaya çalıştık. Hedefimiz Hız. Peygamber'in (s.a.v) hayatının son üç yılını âyetler ışığında müzakere etmektir. Değerlendirmede, Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetlerin siyer yazıcılığı açısından izlediği yönü göz önünde bulundurmak, Hız. Peygamber (s.a.v) tasavvuru ile ilgili Sa'lebî'nin nasıl bir yaklaşımda bulunduğunu görmek amaçlanmıştır.

Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed Sa'lebî veya Seâlibî lakabı ile bilinen meşhur Nişabûrlu müfessir 427. Hicri yılında vefat etmiştir.¹ Döneminin en önemli müfessiri olarak kabul edilen Sa'lebî² aynı zamanda kıraat sahasında da üstad olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı çok sayıda öğrencileri olmuştur.³ Bu özelliklerinin yanı sıra Sa'lebî'nin seçilmesinin bir başka yönü hem rivâyet hem de iş'arî⁴ Tefsîr geleneğine tabi olmasının yanı sıra ulaşabildiği bütün rivâyetleri kullanmış olmasıdır.⁵

Bu eser üzerine siyer ile ilgili yapılan çalışmalar: Birincisi, 2008de Sultân b. Gûveyzî b.Âtîkel-Mekâtiy tarafından yüksek lisans tezi olarak yapılan "*es-Siretü'n-Nebeviyye min hilâli Tefsîri's-Sa'lebî (ö.427) min-Seneti'l-Ulâ hattâ nihâyeti's-seneti'r-râbiâ mine'l-hicreti*" isimli çalışmadır. İkincisi, 2015te Halef b. Salim b. Halef el-Beka'âvî tarafından Yüksek lisans tezi olarak yapılan "*es-Siretü'n-Nebeviyye min hilâli Tefsîri's-Sa'lebî(ö.427) min's-Seneti'l-Hâmise hattâ nihâyeti 's-seneti's-Sâmine min'l-hicreti.*" adlı çalışmadır. Bu çalışmalarda Hız. Peygamber'in hayatının ilk sekizinci yılı

¹ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fi tehzibi'l-Ensâb*, C. I, Beyrût: Darü Sadır, s. 238; Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ enbâhi'n-Nühât*, C. I, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Darü'l-Fikir el-Arabî, Kâhire, 1982, s. 154; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, C. I, thk. İhsân Abbas, Darü Sadır, Beyrût, 1900, ss. 79-80.

² İbn Hallikân, *a.g.e.*, C.I, s. 79.

³ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el- Vâhidî, *et-Tefsîri'l-Basît*, C. I, thk. on beş doktora tezi, Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Suudi Arabistan, 1430, s. 419.

⁴ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân'an Tefsîri'l-Kur'ân*, C. I, thk. Hasan el-Gazzâlî vd., Dâru't-Tefsir, Cidde, 2015, ss. 98-99.

⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, C.I, Mektebetü İbn-i Teymiyye, 1351, s. 100.

çalışılmış olduğu için kalan kısmını da biz çalışmayı tercih ettik.

Bu süreci temsil eden olayların başında Tebük seferi, savaş gerçekleşmediği halde Hz. Peygamber (s.a.v) ve Müslümanlar için büyük bir yeri olmuştur. Bu sefere hazırlık sırasında ve yolunda geçen zorluklar, münafıkların yaşattıkları sıkıntılar ve sefere katılmayanlar ile ilgili âyetler Tevbe sûresinde geçmiştir. Bu olay çerçevesinde yaşanan imtihan, bu imtihanda başarılı olanlar belli olmuştur. Başarılı olamayanların ise gerçek yüzleri ortaya çıkmıştır. Bu süreç Müslüman toplumu için çok önemliydi, çünkü Tebük seferi bir güç göstergesi olmuştur. Hicri dokuzuncu yıl heyetler yılı olarak bilindiği için önemine vurgu yapılmıştır. Hz. Ebû Bekir'in (r.a) hac emirliği Câhiliye'den kalan izleri silmesi de aynı yılda olmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) son üç yılında vuku bulan hadiselerle ilgili Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetler öncelikle tespit edilmiştir. Akabinde bu rivâyetler İbn Hişâm, İbn Sa'd, Vakıdî gibi ilk siyer müelliflerinin eserlerindekiyle mukayese edilmiştir. Tespit edilen farklılıkların neden olabileceği hususunda değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Siyer ilminin en önemli kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir.⁶ Bundan dolayı çalışmamızda öncelikle Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân'an Tefsîri'l-Kur'âna* dlı eseri elimizden hiç düşmeyen bir kaynak olmuştur. Bunun iki nüshasını kullandık. Birincisi, İbn Âşûr tarafından tahkik edilen Mektebetü'ş-Şâmile'de kullanılan nüshadır. İkincisi ise 21 doktora tezinden ibaret olan ve aynı isimle oluşturulmuş olan nüshadır. Bu tezler Salâh b. Sâlim b. Saîd Baosmân, Hasan b. Ahmed el-Gazzalî, Emîn Attıye Bâşe ve Zeyd b. Alî b. Mehdî Mehâriş'ten oluşan kurul tarafından 33 cild halinde toplanmıştır. Çalışmamızda genel olarak bu nüsha baz alınmıştır. Diğer nüshada eksik olan yerler belirtilmiştir. Aynı zamanda bu eserdeki rivâyetlerin klasik siyer kaynaklarındakilerle mukayesesi için İbn İshâk ile İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'si, Vâkıdî'nin *Megâzî*'si, İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* ve Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf*'ida sıkça müracaat ettiğimiz kaynaklar olmuştur. Ayrıca Kütübü's-Sitte başta olmak üzere hadis, Tefsîr, tarih ve lügat kaynaklarına da ihtiyaç oldukça müracaat edilmiştir.

⁶ Eyüp Kurt, *Siyer İlmine Kur'an-ı Kerim'in Vazgeçilemez Kaynak Oluşu*, İlâhiyât, Afyonkarahisar, 2022, ss. 71–72.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEBÜK SEFERİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. SAVAŞ EMRİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

Hicri 9. yılın Recep ayında Hz. Peygamber (s.a.v) Tebük seferine çıkmıştır.⁷ Sefer emri ile ilgili âyette "...küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın."⁸ buyurulmaktadır. Sa'lebî bu âyet'in sebep-i nüzûlü ile ilgili Mücâhid'ten gelen rivâyeti şu şekilde aktarmaktadır: Hz. Peygamber'e (s.a.v) Rumlarla savaş emri verilmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v) Tebük seferine çıktığını zikretmektedir.⁹

İbn İshâk ve İbn Hişâm Tebük seferine çıkış nedeni olarak bu veya başka bir nedenden bahsetmemişlerdir. Vâkıdî, Tebük seferi ile ilgili rivâyetlerin isnad zincirini şu şekilde aktarmıştır: Ömer b. Osmân b. Abdurrahman b. Saîd, Abdullah b. Ca'fer ez-Zührî, Muhammed b. Yahyâ, İbn Abû Habîbe, Rebîa b. Osmân, Abdurrahman b. Abdülazîz b. Ebû Katâda, Abdullah b. Abdurrahman el-Cumahî, Ömer b. Süleymân b. Abû Hasme, Mûsâ b. Muhammed b. İbrâhim, Abdülhamîd b. Ca'fer, Ebû Ma'şer, Ya'kûb b. Muhammed b. Ebû Sa'saa, İbn Ebû Sebre ve Eyüp b. en-Nu'mân. Bir kısım sikaları da Vâkıdî zikretmemektedir. Sa'lebî ile bu konuda farklılık göstermektedir: Tebük seferinin nedeni olarak Medine'ye Rumlar ve onlara destek çıkanların, Şam'da birlik oldukları haberi geldiğini zikretmiştir.¹⁰

İbn Sa'd Tebük seferi ile ilgilirivâyetleri Vâkıdî ve onun zikrettiği 7 kişinin yanı sıra kullandığı isnadı şu şekilde aktarmıştır: Muhammed b. Abdullah b. Müslim, Mûsâ b. Ya'kûb b. Abdullah b. Vehb b. Rabî'a b. el-Esved, Yahyâ b. Abdullah b. Ebû Katâda el-Ensârî, Abdurrahman b. Ebû ez-Zinâd, Muhammed b. Sâlih et-Tamar, Rû'eym b. Yezîd el-Mükrî, Hârûn b. Ebû İsâ, Muhammed b. İshâk, Hüseyin b. Muhammed, İsmâil b. Abdullah b. Ebû Üveys el-Medenî, İsmâil b. İbrâhim b. Ukbe, Mûsâ b. Ukbe'den

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî İbn İshâk, *es-Sîre en-Nebeviyye li İbn İshâk*, C. II, thk. Ahmed el-Meziydî, Dârü'l-Kütübu'l-İlmiye, Beyrût, 2004, s. 595; Ebu Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. II, thk. Mustafa es-Sakka- İbrahim el-İbyari, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el -Halebî ve Evlâdihi, Mısır, 1955, s. 515-516; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el- Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, C.I, thk. Süheyl Zekkar vd., Darü'l-Fikir, Beyrût, 1996, s. 368.

⁸ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş- Muaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011), et-Tevbe Süresi, Ayet 29.

⁹ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XIII, s. 273; Ahmed b. Hüseyinel-Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Cizye, C. IX, thk. Muhammed Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrût, 2003, s. 312.

¹⁰ Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *el-Megâzi*, C. III, thk. Marsdın Jons, Dârü'l-A'lemî, Beyrût, 1989, s. 989-990.

aktarmaktadır.¹¹ Biraz lafzî ihtilafla beraber Vâkıdî ile aynı görüşte olmuştur.¹² Belâzürî, el-Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın bahsettikleri savaş nedeni konusunda aynı görüşte olmuştur. İlave olarak Rumlar ve etrafında toplananların, Müslümanların gücünden çekindikleri için onların karşısına çıkmadıklarını zikretmiştir.¹³

Sa'lebî'nin kullandığı rivâyette sadece emirden bahsetmesi Hz. Peygamber'in nebevî yönünü göstermiştir. Diğer taraftan ilk kaynaklara bakıldığında kimi bu duruma açıklama yapmamış, bir kısımda bazı nedenlere yer vermiştir. Bu sonuca bakıldığında ilk kaynaklar Hz. Peygamber'in beşerîyetini göz önünde bulundurmıştır.

Seferin ağır gelmesiyle ilgili âyette "*Ey iman edenler ne oldunuz ki, size Allah yolunda sefere çıkın denilince, yere çakılıp kaldınız...*"¹⁴ buyurulmaktadır. Sa'lebî sebep-i nüzûlünü isnad zikretmeden şu şekilde yorumlamıştır: Hz. Peygamber (s.a.v) genelde yaptığının aksine, cihad emri verirken Tebük'e çıkacağını bildirmiştir. Bunun nedeni ise Tâif'ten sonra insanlar rahata alışmıştır. Zira havaların aşırı sıcaklığı, hurma'nın hasat vaktinin gelmiş olması, Tebük'ün uzaklığı ve Rumların askeri gücünden dolayı sefere çıkma isteksizliğini ortaya çıkarmıştır.¹⁵

İbn İshâk ve İbn Hişâm, Sa'lebî'den farklı olarak münafıkların Müslümanları cihattan caydırma çabalarını, Tevbe sûresinin 38-40. âyetlerini sebep-i nüzûlü olarak göstermişlerdir. Bu konu Vâkıdî'de farklı lafızlarla zikredilmiştir. Buna ilave olarak Vâkıdî âyetlerin açıklamasında Tevbe sûresi onların dine karşı gizlediklerini ortaya çıkardığını zikretmektedir. İbn Sa'd Kâ'b'ın rivâyetini kullanarak Sa'lebî ile aynı görüşte olmuştur. Belâzürî seferin zor şartlarından bahsetmeden sadece sıkıntıda olduklarını zikretmiştir.¹⁶ İbn Hişâm bir başkariyâyette farklı lafızlarla Sa'lebî ile aynı görüşte olmuştur.¹⁷

Sa'lebî'nin aktardığı rivâyetin değerlendirmesinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) sefere çıkma emrini verirken normalde kullandığı şaşırma yönteminin yerine konumu açıklaması liderlik özelliğini öne çıkarmıştır. Bu konunun aktarımında ilk kaynaklar da

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, C. II, thk. Âta Muhammaed Abdu'l-Kadir, Dârü'l-Kütüb, Beyrût 1990, s. 3.

¹² İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. II, s. 125.

¹³ el- Belâzürî, *a.g.e.*, C.I, s. 368; Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Özgül Şahin, *Sebep ve Sonuçlarıyla TebükGazvesi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s.19-22; İsmail Yiğit, "Tebük Gazvesi", C. XL, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 228-230.

¹⁴ et-Tevbe 38.

¹⁵ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, s. 369-371.

¹⁶ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 626-627; el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 1060; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 126; el- Belâzürî, *a.g.e.*, C. I, s.368.

¹⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, C.II, s. 516.

aynı yolu izlemiştir.

Cihada çıkmayanlar ile ilgili âyette *"Eğer Allah yolunda sefere çıkmazsanız, sizi elem dolu bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir toplum getirir..."*¹⁸ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyette geçen *"azabın"* yorumunda: *"Cehennem azabı veya yağmurun tutulmasını"* bu şekilde yorumladıklarını zikretmiştir. Bununla ilgili Necde b. Nafi ve İbn Abbâs'tan (r.a) bu rivâyeti aktarmıştır: Hz. Peygamber'in (s.a.v) cihad emrine icabet etmeyen bir grubun cezasının sadece yağmurla ilgili olduğunu açıklamıştır.¹⁹ Âyette geçen bir toplumla değiştirilmesi ile ilgili Sa'lebî şu rivâyetleri kullanmıştır. Saîd b. Cübeyr ve Ebû Rûk²⁰ biri Farslılar diğeri Yemenliler diye yorumlamıştır.²¹

İbn İshâk ve İbn Hişâm'da yağmur kesilmesi ile ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Vâkıdî yağmur kesilmesi ile ilgili her hangi bir rivâyet zikretmemektedir. Fakat bu âyetin açıklamasında Sa'lebî ile bu yönleri ile farklılık göstermektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) âyette kimler kastedildiği sorulmuştur. Bunun üzerine Tevbe sûresinin 120. Âyetiyle yanıt vermiştir. Diğer taraftan münafıklar din eğitimi için kendi bölgelerinde bulunan bazı bedevilere, laf ettikleri üzere Tevbe sûresinin 122. âyetle yanıt verilmiştir. Bunun ardından onların hakkında Şura sûresinin 16. âyetinin indirildiği zikretmiştir.²²

Sa'lebî, sefere katılmayanların cezalarından bahsederken ilk kaynaklarda Hz. Peygamber'in âyetle yanıt verdiğini zikretmiştir. Bu mukayesede Vâkıdî'nin rivâyetinde Kur'anı Kur'anla açıkladığını görmekteyiz. Bunun üzerine iki tarafta Hz. Peygamber'in nebevî yönünü yansıtmıştır.

Hz. Peygamber'e (s.a.v) destek çıkmakla ilgili Sa'lebî Tevbe sûresinin 40. âyetini²³ şu şekilde yorumlamaktadır: Allah Teâlâ'dan inkâr edenlere bir *"İhtar"* olmuştur. Ayrıca âyette Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e (s.a.v) davetin başında ona olan

¹⁸ et- Tevbe 39.

¹⁹ İsnadı ile ilgili açıklama yapılmıştır, bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbüri el Hâkim, *el-Müstedrek als-Sahihayn*, Cihâd, C. II, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût, 1990, s. 14.

²⁰ Râvî diğeri nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'an*, C. V, thk. Muhammed İbn Âşûr, Darü'l-İhya, Beyrût, 2002, s. 47.

²¹ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'an*, C. XIII, s. 371-373.

²² el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 1060.

²³ *"Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçatmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidi"*

desteğini hatırlattığını ve yine Allah'ın yardımının ona kâfi geleceğini yorumlamaktadır.²⁴ Vâkıdî, Tebük Savaşı hakkında nazil olan âyetler arasında zikretmiştir.²⁵

Durumları ne olursa olsun, cihada çıkmaları gerektiği ile ilgili âyette *'Hafif ve ağır sefere çıkın...'*²⁶ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyette geçen hafif ve ağırın açıklamasında farklı yorumları kullanmıştır: İbn Abbâs, Mücâhid, Enes, Hasan, ed-Dahhâk, Katâde, İkrime, Şimr b. Atıyye ve Mukâtil b. Hayyân, Mürre el-Hamdânî, el-Hakem, İbn Zeyd, Ebû Sâlih, Yemân b. Riâb, Atıyye el-Âvfi: Savunma aleti çok olan ve az olanlar, az kimsesi olanla cemaati olan, malvarlığı olmayanla olan, eşi olmayanla olan, aracı olanla olmayan, işi olmayanla olan, yaşı küçük veya büyük, yiğit veya tembel, emre hemen icabet edenle erteleyen, bu şekilde yorumladıklarını zikretmektedir.²⁷

el-Vâkıdî âyeti fazla ayrıntıya girmeden Sa'lebî'nin açıklamasının özet hali olarak zikretmiştir.²⁸ İbn İshâk ve İbn Hişâm'da Tebük Savaşı hakkında nazil olan âyetler arasında zikredilmemiştir.

Rivâyetlerde ilk kaynakların bir kısmında Tebük seferi hakkında inen âyetler ile ilgili yorum bulunmasa da Hz. Peygamber'in Allah tarafından korunduğunu göstermiştir. Ayrıca emre itaat konusu da nebevî konumu göstermekte Sa'lebî ile aynı şeyden bahsetmiştir.

2. ORDUNUN "CEYŞÜ'L-USRE" DİYE ADLANDIRILMASI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

Seferde yaşanan sıkıntılar ile ilgili âyette *"Zorluk anında..."*²⁹ buyurulmaktadır. Sa'lebî bu âyetin açıklamasında sıkıntı ile ilgili birden fazla rivâyet aktarmıştır. Birinci rivâyet Câbir'den alınmıştır; taşıt, yemek ve mal³⁰ sıkıntısından bahsetmiştir. İkinci rivâyet Hasan'dan aktarılmıştır; yolda 10 kişiye bir deve düştüğünü, yiyecekleri ise: kurtlanmış hurma, tahıldan oluşan bir karışım ve bayat yağ olmuştur. Bazen yanlarında sadece hurma bulunurdu, oda ağızdan ağza çekirdeğe varıncaya kadar emilmiştir. İşte bu zorluklara katılanlar inançları ile Hz. Peygamber'e (s.a.v) destek çıktıklarını

²⁴ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, s. 373.

²⁵ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 1060-1061.

²⁶ et-Tevbe 41. Mealde ayetin açıklaması yapıldığı için ordan alınmadı, nitekim müfessirin açıklamasını aktarmak amaçlanmıştır.

²⁷ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 383-385.

²⁸ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 1061.

²⁹ et-Tevbe 117.

³⁰ Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, C. V, s. 104.

zikretmiştir.³¹

Üçüncürivâyet İbn Abbâs ve Hz. Ömer'in (r.a) naklettiğine göre, Tebük seferinde havasıcaklığı yüksek dereceye çıkmıştır. Seferde buldukları bir yerde susuzluktan öleceklerini düşünmüşlerdir. Ordu susuzluktan binitlerinin karnındaki suyu içmek zorunda kalmışlardır. Hz. Ebû Bekir (r.a) Hz. Peygamber'den (s.a.v) dua talebinde bulunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) bu talebini teyit ettikten sonra dua etmiştir. Ardından sadece orduyu kapsayan bir yağmur başlamıştır. Böylece ordu su ihtiyacını gidermiştir.³²

İbn İshâk Hz. Peygamber (s.a.v) insanların susuzluk şikâyeti üzere yağmur duası ettiğini zikretmiştir. Hz. Ebû Bekir'in (r.a) dua talebinde bulunduğunu zikretmemiştir.³³ Vâkıdî Tevbe sûresinin 44. âyetin açıklamasında müminlerin katılımından bahsederken aynı zamanda "*Gazvetü-l Usre*" olduğunu da zikretmiştir.³⁴

İbn Sa'd Akîl b. Ebû Tâlip'ten farklı senedler ile naklettiği rivâyetlerde "*Usre*"yı buna benzer bir şekilde anlatmıştır. Farklılık gösterdiği yönler bulunmuştur. Nitekim rivâyetinde iki üç kişinin aynı devenin üzerine dönüşümlü olarak bindiklerini zikretmiştir.³⁵

Rivâyetlerde bazı şeylerde biraz farklılık olsada Hz. Peygamber'in sıkıntı sürecinde duasının hemen kabul olmasını burada İbn İshâk'ın kullandığı rivâyeti zikrettik. Daha sonra sefer yolu ile ilgili rivâyetler de bahsedilecektir. Rivâyetlerin aktarımında kullanılan senedler ile ilgili açıklama yapılmıştır.

3. ORDUNUN HAZIRLANMASI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

3.1. HZ. OSMÂN b. AFFÂN'IN (r.a) DESTEĞİ

Sefer zor şartlar altında gerçekleştirildiği için Hz. Peygamber (s.a.v) orduya destek çağrısı yapmıştır.³⁶ Âyette "*Mallarımı Allah yolunda harcayan...*"³⁷ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin sebep-i nüzûlü ile ilgilibu rivâyetleri aktarmıştır. Birinci rivâyet el-Kelbî: Hz. Osmân (r.a) ve Abdurrahman b. Avf hakkında indirildiğini zikretmiştir. Abdurrahman b. Avf orduyu desteklemek için malvarlığının yarısını

³¹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. IV, ss. 104-105.

³² Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Şaḥîhi İbn Hibbân*, "Tahâre", C. IV, thk. Şuayb el-Arnaût Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1988, s. 223; el Hâkim, *el-Müstedrek als-Sahihayn*, Tahâre, C. I, s. 263; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. IV, s. 106.

³³ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 600.

³⁴ el-Vâkıdî, *el-Megâzi*, 3/1062.

³⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. II, ss. 126-127.

³⁶ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 596; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 517-518.

³⁷ el-Bakara Sûresi, Ayet 262.

vermiştir. Verilen miktar 4000 dirhemdir. Hz. Peygamber (s.a.v), "*Elinde tuttuğun ve verdiğin her şeyde Allah'ın bereketi olsun.*" diye dua etmiştir. Hz Osmân (r.a) sefere katılan herkesin eksikliğini tamamlamıştır. Bunun yanı sıra orduyu 1000 deve ile desteklemiş ve kendine ait olan birkuyuyuhibe ettiğini zikretmektedir.³⁸

el-Vâkıdî daha önce zikri geçen isnad zincirini kullanarak Sa'lebî'den bu yönü ile farklılık göstermiştir: Hz. Peygamber'e (s.a.v) parasının yarısını getirenin Abdurrahman b. Avf değil de Hz Ömer (r.a.) olduğunu zikretmiştir. Bunun yanı sıra Abdurrahman b. Avf'ın getirdiğinin 200 ukıyye³⁹ ifade ederek sadece farklı bir ölçü zikretmiştir. Zira Hz. Osmân b. Affân (r.a) ordunun 1/3 donatması dışında, ne kadar harcadığını zikretmemiştir. Bu kadar infakından dolayı en çok harcayan olduğunu zikretmiştir.⁴⁰

İkinci rivâyet Abdurrahman b. Semra'dan aktarılmıştır. Rivâyette Hz. Osmân (r.a) 1000 dinar vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v), "*İbn Affân bugünden sonra ne yapsa ona bir zararı yoktur*" dua da buyurduğunu zikretmiştir.⁴¹ el-Vâkıdî kullandığı rivâyette 1000 dinarı zikretmemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) onun hakkında buyurduğunu Sa'lebî ile aynı görüşte olmuştur.⁴²

Üçüncü rivâyet Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber'i (s.a.v) Hz. Osmân'a (r.a) sabaha kadar bu dua'da bulunduğunu: "*Ey Osmân b. Affân'nın Rabbi ben ondan razıyım sende ondan razı ol.*" buyurduğunu zikretmiştir.⁴³

Konuyla ilgili İbn İshâk ve İbn Hişâm Hz. Osmân'ın (r.a) en fazla infak eden olduğunu zikretmektedir. Bu konuyu İbn Hişâm isimlerini zikretmediği sikalardan aktarmıştır. Sa'lebî'nin kullandığı rivâyete karşı şu şekilde farklılık göstermektedir: Hz. Osmân b. Affân'ın (r.a) orduyu hazırlamak için yaptığı harcama, Abdurrahman b. Semra'nın rivâyetinde geçen 1000 dinar olduğunu zikretmiştir. İlave olarak Ebû Saîd ve el-Hudrî'nin rivâyetini de aktarmış fakat Hz. Peygamber'in (s.a.v) sabaha kadar dua etmesini aktarmamıştır. Öte yandan Belâzürî, Hz. Osmân'ın (r.a) ordunun 1/3'ünü hazırladığını, 70000 dirhem veya daha fazla harcadığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra 4000 dirhem sadakayı Hz. Ebû Bekir'in (r.a) verdiğini ve bu miktarın elinde kalan tüm

³⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. II, ss. 258-259.

³⁹ Bu konu ile ilgili çalışma yapılmıştır, bk. Cengiz Kallek, "Ukıyye", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLII, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 67-70.

⁴⁰ el-Vâkıdî, *a.g.e*, C.III, ss. 991.

⁴¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed*, C. XXXIV, thk. Şuayb el-Arnaût vd. Müessesetü'r-Risâle, 2001, s. 232.

⁴² el-Vâkıdî, *a.g.e*, C.III, ss. 991.

⁴³ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. II, s.259.

malvarlığı olduğunu zikretmektedir.⁴⁴

3.2. DİĞER SAHABİLERİN DESTEĞİ

Müslümanların incitilme şeklini gösteren âyette "*Ve iman edenlere imâ ile alay edenler...*"⁴⁵ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin sebab-i nüzûlü ve Tefsîrinde birden fazla rivâyet kullanmıştır. Birinci rivâyeti Müfessirler'den aktarmıştır, Hz. Peygamber (s.a.v) Tebük'e çıkan orduyu hazırlamak için sadaka seferberliği yapmıştır. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf (r.a) 4000 dirhem getirmiş, verdiği bir o kadarı de elinde kalmıştır. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v) ona bereketle dua etmiştir. Bu duayla malı bereketlenmiştir. Nitekim vefat ettiğinde arkasında iki eş kalmıştır. Ayrıca miras olarak her birine 80000 dirhem düşmüş, o da bıraktığı malın 1/8'i olduğunu zikretmiştir.⁴⁶

İbn Sa'd Abdurrahman b. Avf'ın (r.a) orduya desteği ile ilgili rivâyeti zikretmemiştir. Sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v) ona cennetin pınarından içmesi için dua ettiğini, bununla ilgili Hz. Ümmü Seleme ve Hz. Âişe'den gelen rivâyetleri nakletmiştir.⁴⁷ Vefat ettiğinde 3 veya 4 eşi olduğunu, miras olarak her birine 80000 veya 100000dirhem kaldığını zikretmiştir.⁴⁸

Âsım b. Adî el-Aclânî 100 vesk⁴⁹ hurma vermiştir. el-Hasâs Ebû Akîl el-Ensârî, çalışarak elde ettiği iki sâ⁵⁰ hurmanın birini eve bırakarak diğerini sefere destek için vermiştir. Münafıklar sadaka iyi miktar olunca gösteriş demişlerdir. Diğer taraftan sadaka az olduğunda küçümseyerek alay etmişlerdir.

İkinci rivâyeten-Nadr b. Şümeyl'den alınmıştır. Âyette vurgulanan sadaka biçimi içten olanı kast edilmiştir. Onlarda Abdurrahman ve Âsım' diye yorumlamıştır. Sa'lebî çabasıyla bir şey vermeye çalışanın Ebû Akîl olduğunu zikretmiştir.⁵¹

Üçüncü rivâyeti İbn Âliye, el-Cüreyrî ve Ebû's-Selîl'den veismi geçmeyen birisi babası veya amcasından şu şekilde nakletmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v) sadaka verene şahit olma sözünü vermiştir. Bunun üzere rivâyeti aktaran kişi başındaki sargıyı vermek istemiştir. Fakat cimrilik nedeniyle vazgeçmiştir. Bu esnada kısa siyahi biri elinde

⁴⁴ İbn İshâk, *a.g.e*, C.II, s. 596; İbn Hişâm, *a.g.e*, C.II, ss. 517-518; el- Belâzürî, *a.g.e*, C.I, s. 368.

⁴⁵ et-Tevbe Süresi, Ayet 79.

⁴⁶ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'an*, 13/506.

⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 3/98.

⁴⁸ İbn Sa'd, *a.g.e*, s. 101.

⁴⁹ bk. Cengiz Kallek, "Vesk", *DİA*, C. XLIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s.70.

⁵⁰ bk. Cengiz Kallek, "Sâ", *DİA*, C. XXXV, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 317-319.

⁵¹ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XIII, ss. 506-508.

görünen en güzel dişi devesini gebe olduğu halde sadaka vermiştir. Ama orada bulunan biri onunla alay ederek getirdiği devenin ondan daha iyi olduğunu vurgulamıştır. Buna cevap olarak Hz. Peygamber (s.a.v): "*Şüphesiz o, sizden ve ondan (deveden) daha hayırlıdır.*" buyurmuştur. Bu sözünü 3 defa tekrarlamıştır.⁵² Bunun yanıtı âyette de verildiği zikredilmiştir.⁵³

el-Vakîdî, Sa'lebî ile bu yönü ile faklılık göstermektedir: Âsım b. Adî 90 vesk hurma sadaka vermiştir. Kadınların takı bağışında bulduklarını zikretmiştir.⁵⁴ İbn Hişâm da Abdurrahman b. Avf, Âsım b. Adî ve Ebû Akîl'in verdikleri sadakamiktalarını aktarılmıştır. Münafıkların alay etmelerini detayları olmadan zikretmiştir.⁵⁵ İbn Sa'd'te Ebû Akil'in sadakası zikredilmemiştir.

Bahsı geçen olayların içinde Hz. Peygamber'in yaptığı duanın kabul olduğunu gösteren rivâyetler arasında İbn Avf için yaptığı duanın dünyevi olduğunu Sa'lebî zikretmiştir. Öte yanda İbn Sa'd Hz. Peygamber'in ettiği duanın ahret için olduğunu aktarmıştır. Bir diğer konu da Hz. Peygamber'in sadaka getiren sahâbîye alay edenlere karşı tepki göstermesi beşerî bir davranış sergilediğini göstermektedir.

4. TEBÜK YOLU İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

4.1. ORDUNUN HİCR'DEN GEÇİŞİ

Sa'lebî Arâf sûresinin 79. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili Câbir b. Abdullah'tan gelen rivâyeti şu şekilde aktarmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.v) Tebük Seferinde Hicr'den geçerken azap görülen yerden ürpererek, ağlayarak, suyuna dokunmadan geçmelerini emretmiştir. Aksi takdirde o azaba maruz kalacakları hususunda uyarıda bulunmuştur.⁵⁶ Hz. Peygamber (s.a.v) oranın Sâlih'in (a.s) kavmine ait olduğunu belirtmiştir. Daha sonra onların Peygamberlerine yaptıklarını, kendilerinin yapmamaları gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştur. Onların mucize istediklerini, dişi deve mucizesini ve buna karşın onların yaptıklarını anlatmıştır. Allah'inharemde bulunan Ebû Riğal'in azaptan kurtulduğunu anlatmıştır. Bu şahıs Ebû Sakîf diye bilinmiştir. Haremden ayrıldığında azaba maruz kalmıştır.⁵⁷ Türbesini göstererek onunla beraber bir altın dal gömüldüğünü anlatmıştır. Bu nedenle oradakiler mezarı kazıp altını

⁵² Rivayet farklı yoldan alınmıştır, bk. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C. XXXIII, thk. Şuayb el-Arnaût vd., Müessesetü'r-Risale, 2001, s. 470.

⁵³ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 508-509.

⁵⁴ el-Vâkîdî, *a.g.e.*, C.III, ss. 991-992.

⁵⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 551.

⁵⁶ Ebû Muhammed Ebî Ayyaş el-Kureşî el-Esedî el-Mitrakî el-Medenî Musa b. Ukbe, *Kitabü'l-Megâzî*, thk. Muhammed Bakşîş Ebû Mâlik, Agâdir, Fas, 1994, s. 296.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C. XXII, s. 66.

çıkarmıştır. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v) kendini kıyafetiyle gizleyerek oradan aceleyle ayrıldığını zikretmektedir.⁵⁸ Hicr sûresinin 80. âyetinin yorumunda Sa‘lebî Abdullah b. Ömer ve Câbir b. Abdullah’tan gelen bir rivâyet daha aktarmaktadır. Önceki rivâyetin özeti halinde zikredilmiştir.⁵⁹

el-Vâkîdî Sa‘lebî ile şu yönleri ile farklılık göstermektedir: Hicr’den geçmelerini farklı rivâyetler ile zikretmektedir. Ebû Hamîd es-Saidi yolundan gelen bir rivâyete göre bir kadının bahçesine girilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) sahâbe ile geceyi orda geçirmiştir. Bu esnada Hz. Peygamber (s.a.v) sahâbeyi kuvvetli bir rüzgar nedeniyle uyarması üzerine develerini bağlamalarını emretmiştir.⁶⁰ Bunun için kimsenin yalnız hareket etmemesine dair uyarıda bulunmuştur. Nitekim biri helaya yalnız çıkmış ve orada vefat etmiştir.

Vâdikurâ’dan geçtiğinde Yahudilerden Benû Ârız Hz. Peygamber’e (s.a.v)yemek ikramında bulunmuştur. Ebû Hüreyre’den gelen rivâyete göre ordunun susamaları üzerine oradaki kuyuyu⁶¹ kullanmış ve hamur yapmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v) suya dokunmalarını yasaklamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) yapılan hamurun develere yedirilmesini emretmiştir. Sonra Sâlih (a.s) kuyusunu kullanarak su ihtiyaçları giderilmiştir.

Buldukları bölgede Hz. Peygamber (s.a.v) orduya Sâlih’in (a.s) Ebû Riğal’igörevlendirmesini anlatmıştır. Lakin Ebû Riğal görevini yerine getirmediği için Sâlih (a.s) onu lanetlemiştir. Sa‘lebî’de zikrettiği üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) o bölgeden ağlayarak geçmelerini emretmesini zikretmektedir. Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetinde biriorada yüzük bulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) o yüzüğe bakmamış ve hemen bırakılmasını emretmiştir. Bunun üzerine bineklerini orada bırakarak terk ettiklerini zikretmektedir.

İbn Ebû Sebre, Yûnus b. Yûsuf, Ubeyd b. Cübeyr, Ebû Saîd el-Hudrî’nin rivâyeti ile Hz. Peygamber (s.a.v) bineğini bırakmış ve susuzluk nedeniyle şikâyet ettikleri için dua etmiştir. Akabinde bir bulut yağmurla gelmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) tekbir etmiştir. Ebû Saîd oradaki bir münafık ile yağmurla ilgili

⁵⁸ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. IV, ss. 257-258.

⁵⁹ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 347.

⁶⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî. *el-Câmi ‘u’l-müsnedü’s-sahîhu’l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhu ‘aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih= Sahîhi’l-Buhârî*, Zekât, C. II, thk. Muhammed Zühir b. Nasır en-Nasır, Dârü Tavki’n-Necât, 2001, s. 125.

⁶¹ Tebük bölgesi ve kuyu ile ilgili açıklama yapılmıştır, bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yakût el-Hamavî, *Mücemü’l-Büldân*, C. II, Dârü Sâdır, Beyrût, 1995, s. 14-15.

konuşmuştur. O münafık'ın ya Avs b. Kayzî veya Zeyd b. el-Lüsayt ikisinden biri diye ifade edilmiştir. Ebû Saîd'e Yûnus b. Muhammed, Ya'kûb b. Ömer b. Katâde, Mahmûd b. Lebîd'ten rivâyeti üzere münafıkları tanıyor olmaları ile ilgili sorulmuştur. Bunun üzerine Ebû Saîd yağmur olayını anlatmış vemünafıkın, Mahmud'un akrabası olduğunu zikretmiştir.⁶²

Hz. Peygamber (s.a.v) orduyu suyu kullanmaktan menetmiştir. Bu emre uymayan İbn Kuşeyr, İbn Lüsayt, İbn Yezîd ve İbn Sâbit münafıkları lanetlemiştir. Ardından Hz. Peygamber'in (s.a.v) duasıyla elinde su artmıştır. İlave olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) o bölgenin ileride yemyeşil olacağını buyurduğunu da zikretmektedir.⁶³

İbn İshâk ve İbn Hişâm, Sa'lebî ile şu yönleri ile farklılık göstermektedir: Zührî'den gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) elbisesi ile yüzünü kapatarakvadiyi geçmiştir. İbn İshâk'tan aktararak susuzluktan dolayı Hz. Peygamber'den (s.a.v) dua istenilmiştir. Duası üzere yağmur yağmıştır. Âsım ve Mahmud'tan aktararak Benî el-Eşhel'e mensup bazı kişilerden gelen bir rivâyette: ordudaki münafık yağmur olayı hakkında sorulmuş; Bir anlam ifade etmediğini söylemiştir.⁶⁴

Sa'lebî, Hicr bölgesinde yaşanan olaylardan bahsederken Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ebû Sakîf'in mezarında gömülen altın dalı göstermesinin karşılığı ilk kaynaklarda altın yüzükten ve başka olaylardan bahsedilmiştir. Buna nazaran nebevî tasavvurda Sa'lebî biraz abartı kullansa da anlatım konusunda benzerlik rastlanmıştır.

4.2. MÜNAFIKLARIN FAALİYETLERİ

4.2.1.Hz. Peygamber (s.a.v) Hakkında Hadsiz Konuşmaları

Tebük seferi sırasında münafıklar Hz. Peygamber'i (s.a.v) hadsiz konuşmaları ile incitmişlerdir. Bununla ilgili Sa'lebî Tevbe sûresinin 61.⁶⁵ âyetin yorumunda münafıkların isimlerini zikretmiştir: Cüzâm b. Hâlid, el-Cülâs b. Süveyd, Gayyâs b. Kays, Mahşî b. Huveylid, Semmâk b. Zeyd,⁶⁶ Ubeyd b. Hilâl, Rifâa b. Abdülmünzir, Ubeyde b. Mâlik, Rifâa b. Zeyd olduklarını zikretmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'i (s.a.v)

⁶² el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 1005-1009.

⁶³ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C.III, s. 1039.

⁶⁴ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 600-601; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 522.

⁶⁵ "Yine onlardan peygamberi inciten ve "O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır" diyen kimseler de vardır. De ki: "O, sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah'a inanır, mü'minlere inanır (güvenir). İçinizden inanan kimseler için bir rahmettir. Allah'ın Resûlünü incitenler için ise elem dolu bir azap vardır."

⁶⁶ Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Şur'ân*, C. II, s. 62.

sözleri ile incitmiş olmaları nedeniyle âyetin indiğini açıklamıştır. Sa'lebî yorumun devamında, münafıklardan biri bu konuşmalardan dolayı uyarıda bulunsada; Cülâs Hz. Peygamber (s.a.v) hakkında haddini aşarak: Biz onu inandırırız, o duyduğuna inanan biri olduğunu söylediğini zikretmiştir.⁶⁷

Sa'lebîâyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili İbn İshâk ve isimlerini zikretmediği diğerlerinden farklı bir rivâyet izafe etmiştir; "*Siyah, saçı kabarık, kırmızı gözlü, yanağı kırmızımsı ve şekli bozuk*" münafık olan Nebtel b. el-Hâris hakkında inmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) "*Kim şeytana bakmak isterse, Nebtel b. el-Hâris'e baksın*" buyurmuştur. Nebtel Münafıklara Hz. Peygamber'in (s.a.v) dedikodusunu yaptığı için birileri tarafından uyarılmıştır. Bunun üzerine Sa'lebî, önceki rivâyette Cülâs'in yaptığı hadsizliği Nebtel 'in yaptığını zikretmektedir.⁶⁸

İbn İshâk, İbn Hişâm ve el-Vâkıdî: Bu âyetin Nebtel b. Hâris'in hakkında indiğini zikretmişlerdir.⁶⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v) Nebtel'in hakkında söylediği sözü el-Vâkıdî zikretmese de; vasfında Sa'lebî ile aynı görüştedir. Farklı yönleri ise Nebtel Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına gelmeden önce Cibrîl (a.s) Hz. Peygamber'e (s.a.v) vasfından bahsettiğini zikretmektedir.⁷⁰ Belâzürî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Nebtel 'in hakkında dediğini ve vasfından bahseder fakat Nebtel'in bahsettiği sözü zikretmemiştir.⁷¹

Münfiklar ile ilgili âyette "*Sizi razı etmek için Allah'a yemin ederler...*"⁷² buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olan rivâyeti Katâde ve es-Sedî'den aktarmıştır: Münafıklardan olan Cülâs b. Süveyd ve Vedîa b. SâbitHz. Peygamber'in (s.a.v) hakkında hadsizce: "*Eğer dediği doğruysa eşeklerden beteriz*" demiştir. Fakat Âmir b. kays onlara karşı çıkmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'i (s.a.v) müdafaa etmiştir. Ardından Âmir o münafıkları Hz. Peygamber'e (s.a.v) şikâyet etmiştir. Münafıkların inkârından dolayı Âmir ile karşılıklı yemin etmişlerdir. Âmir, Hz. Peygamber'in (s.a.v) onlara inanması üzere hakikatin ortaya çıkması için dua etmiştir. Bu olayda münafıklardan biri, yaptıklarının Allah Teâlâ tarafından izhar edilmesinden terdigin olmuştur. Bu duruma düşmek yerine 100 kırbacı tercih ettiğini zikretmiştir.⁷³

⁶⁷ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'an*, C. XIII, ss. 449-450.

⁶⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, s. 450.

⁶⁹ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 628; el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 1066; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C.II, s. 550.

⁷⁰ İbn Hişâm, *a.g.e.*, C.I, s. 521-522.

⁷¹ el- Belâzürî, *a.g.e.*, C.I, s. 275.

⁷² et-Tevbe Sûresi, Ayet 62.

⁷³ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 454-455.

el-Vâkıdî âyeti Tebük Seferi hakkında nazil olan âyetler arasında zikretmiştir. Münafıklardan el-Cülâs, Vedîa ve el-Cedd'ten bahsetmiştir.⁷⁴ Cülâs bir grup münafıklara katılmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) hakkında konuşurken bu sözü söylediğini zikretmiştir.⁷⁵

İbn Sa'd Urve'den gelen bir rivâyet üzerine Cülâs'ın Hz. Peygamber (s.a.v) hakkında yaptığı hadsiz konuşmaları aktarmıştır. Rivâyette Sa'lebî'den farklı olarak Cülâs'ın üvey oğlu ile olan diyalogu farklı bir şekilde aktarmıştır. O konuşmayı yaparken Allah'a yemin etmiştir. Fakat çocuğun adı Âmir değil de Umeyr olarak bahsedilmiştir. Çocuk Cülâs'a tevbe et demiştir. Aynı zamanda Cülâs'ın müşriklere katılmak isteğini anlatmıştır. Yaşanan olayın ardından Hz. Peygamber (s.a.v) çocuğa *"kulağın hakkını verdi"* buyurmuştur. Bu bilgiler Sa'lebî'nin zikrettiği rivâyette bulunmamaktadır.⁷⁶

Münafıkların alaycı konuşmalarının açıklaması ise âyette *"Şâyet kendilerine (niçin alay ettiklerini) sorsan, biz sadece lâfa dalmıştık ve aramızda eğleniyorduk derler..."*⁷⁷ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili birden fazla rivâyet aktarmaktadır. Birinci rivâyet İbn Ömer, Katâde, Zeyd b. Eslem ve Muhammed b. Kâ'b'ten alınmıştır: Tebük seferinde birmünafık Hz. Peygamber (s.a.v) ve sahâbe hakkında korkak, nefislerine düşkün ve palavracı olduklarını söylemiştir. Münafık'ı duyan Avfb. Mâlik ona ikiyüzlü olduğunu söylemiştir. Akabinde Hz. Peygamber'e (s.a.v) olanları iletemeden âyet inmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) seyir halindeyken münafık bineğin yolarını tuttuğu için sürüklenmiştir. O konuşmalar bir ağız boşluğuna geldiğini yalvararak açıklamıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) onu bu âyette geçen yanıtla cevaplandırdığını zikretmiştir.⁷⁸

el-Vâkıdî, Tevbe sûresinin 64. âyeti açıklarken bu sözü söyleyeni zikretmiştir. Sa'lebî ile bu yönlerde farklılık göstermektedir: Bu sohbe dahil olan münafıklar Vedîa, Sa'lebe, Cülâs ve Maşî olmuşur. Sa'lebe Rumlarla savaşmak onları aşar demiştir. Sa'lebî'nin zikrettiği rivâyette geçen sözü Vedîa söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) bu sözün onları yaktığını ve uyarmak için Ammâr'ı göndermiştir.⁷⁹ Bunun üzerine Vedîa Tevbe sûresi 65. âyette geçen sözü söyleyerek Hz. Peygamber'e (s.a.v)

⁷⁴ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 1066.

⁷⁵ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 1003-1004.

⁷⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. IV, ss. 277-278.

⁷⁷ et-Tevbe Sûresi, Ayet 65.

⁷⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, s. 460.

⁷⁹ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 1066-1067.

yalvarması şeklinde Sa'lebî ile muvafık olarak zikretmiştir.⁸⁰

İkinci rivâyet Katâde'den nakledilmiştir: Tebük yolunda Hz. Peygamber'in (s.a.v) arkasından münafıklar Şam'ı fethetmenin hayal olduğunu söylemişlerdir. Bu konuşma Allah c.c. tarafından, Hz. Peygamber'e (s.a.v) bildirilmiştir. Bundan dolayı onların durdurulmalarını emretmiştir. Münafıklar ise önceki rivâyet gibi kendilerini savunmuşlar veyeminettiklerini de zikretmiştir.⁸¹

Üçüncü rivâyet Mücâhid'ten nakledilmiştir: Hz. Peygamber'in (s.a.v) hakkında münafığın biri haddini aşmıştır; Bilinmeyeni bilmediğini ve başkasının kayb ettiği bineceğinin bilgisinin de onda olmayacağı söylemi üzere inmiştir. Dördüncü rivâyeti İbn Yesâr'den⁸² nakledilmiştir: Bu sözü söyleyenin Vedfa b. Sâbit olduğunu belirtmiştir.⁸³

el-Vâkîdî, Sa'lebî'den bu yönleri ile farklılık göstermiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) devesi el-Kavsa kayıp olmuştur. Münafık olan Zeyd b. el-Lüsayt Hz. Peygamber'in (s.a.v) hakkında bu sözü söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) devesinin olduğu yeri ve bir ağaca bağlı olduğunu buyurmuştur. el-Hâris b. Hezme el-Eşheli deveyi Hz. Peygamber'in (s.a.v) dediği yerden getirmiştir. Onunla beraber olan Umâre b. Hazm münafık olduğunu öğrenince kovmuştur.⁸⁴ Belâzürî bu âyetin Ubâd b. Hanîf hakkında indiğini zikretmiştir.⁸⁵

Beşinci rivâyet ed- Dahhâk'tan nakledilmiştir: Abdullah b. Übey ve ona tabi olanlar hakkında inmiştir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) onun ve ashabı hakkında konuştukları ulaşmıştır. Daha önceki rivâyette geçtiği gibi münafıklar bilerek olmadığı yanıtın vermiştir.⁸⁶

Olan konuşmalar ile ilgili Tevbe sûresinin 66. âyette bağışlanacak zümreyi⁸⁷ Sa'lebî şu şekilde açıklamıştır: Zümre diye Mahşy b. Hemîr el-Eşja'î kastedilmiştir. Ki âyetin sebep-i nüzûlü de Hz. Peygamber'in (s.a.v) hakkında hadsiz konuşmalara dahil olmasa damünafıkların yanında yürümüştür. Nitekim âyet indikten sonra Mahşy tövbe etmiştir. Mahşy b. Hemîr bu olayın ardından Allah Teâlâ 'den yüreğinin ürperdiğini

⁸⁰ el-Vâkîdî, *a.g.e.*, C.III, ss. 1003-1004.

⁸¹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 460-461.

⁸² Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'an*, C. V, s. 65.

⁸³ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'an*, C. XIII, s. 461-462.

⁸⁴ el-Vâkîdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 1009-1010.

⁸⁵ el- Belâzürî, *a.g.e.*, C.I, s. 277.

⁸⁶ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'an*, C. XIII, s. 462.

⁸⁷ "Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, (sözde) iman ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz. İçinizden (tövbe eden) bir zümreyi affetsek bile, suçlarında ısrar etmeleri sebebiyle, diğer bir zümreyi azap edeceğiz."

söylemiştir. Bunun üzerine şehit olmayı ve öldükten sonra kimse cesedini bulmamasını dilemiştir. Nitekim Yemâme de şehit olduğunda kimse onu bulamadığını zikretmiştir.⁸⁸

Vâkıdî, farklı lafızlar ile Sa'lebî ile aynı görüştedir. Fakat bu yönü ile farklılık göstermiştir. Âyette geçen Küfür sözcüğünü Cülâs söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Mahşy'nin ismini Abdurrahman veya Abdullah olarak değiştirmiştir.⁸⁹ Mahşy'nin duasını zikretmemiş, Fakat şehit olması için Allah'a dua etmiştir. Hz. Peygamber'den (s.a.v) şehit olması için dua istediğini zikretmiştir.⁹⁰

Münafıkların inkârları ile ilgili âyet "Bir şey söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar..."⁹¹ buyurulmaktadır. Sa'lebî sebep-i nüzûlü ile ilgili birden fazla rivâyet kullanmıştır. Birinci rivâyet İbn Abbâs'tan nakledilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v) evinin yanında oturmuştur. "Size şeytan gözüyle bakan biri gelecek geldiğinde onunla konuşmayın" buyurmuştur. Sonra mavi gözlü biri görülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v) onu sorgulamıştır. Bunun üzerine yapılan ileri geri konuşmalarının hesabını sormuştur. Nebtel ve ona tabi olanlar inkâr üstüne yemin ettiklerini zikretmiştir.⁹²

İkinci rivâyet ed- Dahhâk'tan nakledilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v) kendisine ve ashabına küfür eden Münafıkları Huzeyfe'ye bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) onlardan hesap sormuştur. Bunun üzerine Münafıklar yemin ve inkâr etmişlerdir. Sa'lebî, rivâyette Tevbe sûresinin 74. âyeti onların yalanını ortaya çıkardığını zikretmiştir.⁹³

Üçüncü rivâyet el-Kelbî'den nakledilmiştir: Hz. Peygamber'in (s.a.v) Tebuk'te münafıkları kötilediği bir hutbede ve onların nasıl bir âfet olduklarını buyurmuştur. Cülâs, hutbede duyduklarına karşı: öyleyse "Biz eşeklerden beteriz" demiştir. Âmir b. Kays Cülâs'in dediklerini Hz. Peygamber'e (s.a.v) ulaştırmıştır. Bunun üzerine Cülâs kendini savunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) onları minberde yemin ettirmiştir. Allah c.c tarafından gerçeğin ortaya çıkması için Âmir dua etmiştir. Aynı yerde âyet inmiştir. Bunun üzerine Cülâs tövbe kapsının açıldığını anlamış ve hatasını kabul etmiştir. Nitekim rivâyette Cülâs'ingeri dönmek üzere tövbe ettiği zikredilmiştir.⁹⁴

Vâkıdî Sa'lebî'den bu yönleri ile farklılık göstermektedir: Hutbeyi ve yemin

⁸⁸ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 462-463.

⁸⁹ el-Vâkıdî, a.g.e, C. III, 1004-1005.

⁹⁰ el-Vâkıdî, a.g.e, C. III, s. 1067.

⁹¹ et-Tevbe 74.

⁹² es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 480-481.

⁹³ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, s. 482.

⁹⁴ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 482-483.

biçimlerini zikretmemiştir. Rivâyette Cülâs'ın daha önce yoksul olduğu için Hz. Peygamber'den (s.a.v) sadaka aldığı söylenmiştir. O konuşmaları Hz. Peygamber'e (s.a.v) Umeyr b. Saîd iletmıştır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v) ile konuşmadan önce onun yakınlığından ve arada kaldığından bahsetmiştir. Umeyr, Cülâs ile minberde değil sadece karşılıklı olarak yemin etmiştir. Vâkıdî, Cülâs tövbeden sonra Umeyr'e yaptığı yardımı esirgemediğini zikretmiştir.⁹⁵

Konu ile ilgili kullanılan rivâyete baktığımızda Sa'lebî'nin anlatımı ile ilk kaynaklarda geçen bilgiler ve detaylarda farklılık bulunsada Hz. Peygamber'in (s.a.v) münafıkları tanımasının nebevî yönünü, yaşanan olaylar karşısında hâkim konumuna göre hareket etmiştir. Bununla birlikte beşerî tasavvurda ilk kaynaklarla müşabih aktarımda olmuştur.

4.2.2. Hz. Peygamber'e (s.a.v) Suikast Girişiminde Bulunmalar

Tebük seferi dönüşünde Hz. Peygamber (s.a.v) münafıklar tarafından suikasta uğramıştır.⁹⁶ Sa'lebî Tevbe sûresi 64. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili İbn Keysân'ın rivâyetini şu şekilde aktarmıştır: Hz. Peygamber (s.a.v) Tebük dönüşünde tepede karanlıkta suikasta uğramıştır. Aralarında kendini belli etmeyen bir Müslüman olmak üzere 12 kişi tarafından yapılmıştır. Bu ihanetin haberini Hz. Peygamber'e (s.a.v) Cibrîl (a.s) vermiştir. Ayrıca Cibrîl, Hz. Peygamber'e (s.a.v) suikasta kalkışanları geri döndürecek birini görevlendirmesini emretmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanında Ammâr b. Yâsir ve Huzeyfe bulunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) münafıkları geri döndürmesi için Huzeyfe'ye emretmiştir. Fakat Huzeyfe onlardan hiç birini tanımamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) onların kim olduklarını Huzeyfe'ye bildirmiştir. Bunun üzerine Huzeyfe onların öldürülmesi gerektiğini söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v): *"Araplar; zaferi elde ettikten sonra arkadaşlarını öldürdü, denilmesini istemediğini, bilakis Allah onları Debiyle ile bize yeter diye buyurmuştur. Ey Allah'ın Resulü Debiyle nedir? Diye sorulmuştur. Cehennemden bir meteor, onlardan birisi ölünceye kadar yüreğinin başına konur"* buyurduğunu zikretmiştir.⁹⁷

Sa'lebî Tevbe sûresi 74. âyetin sebab-i nüzûlü ve suikast'a girişenler ile ilgili şu rivâyetleri aktarmıştır. Birinci rivâyet Kalbî'den alınmıştır: Tebük seferi sırasında Cibrîl (a.s) Hz. Peygamber'i (s.a.v) uyarması üzere, Allah c.c tarafından suikast

⁹⁵ el-Vâkıdî, a.g.e, C. III, s. 1005.

⁹⁶ Urve b. ez-Zübeyr el-Avvâm, *Megazî Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem li Urve b. ez-Zübeyr bi Rivâyet Ebi el-Esved anhü*, ed. Muhammed Mustafa el-Âzamî, Mekteb't-Terbiyetü'l-Arabî, Riyâd, 1981, s. 221.

⁹⁷ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 458-459.

engellenmiştir. Rivâyette suikast'a karışanların bir kısmı Abdullah b. Übey, Abdullah b. Sa'd b. Ebû Sarh, Tîme b. Ebeyrek, el-Cülâs b. Süveyd, Ebû Âmir b. en-Nu'man, Ebû el-Ahves olmak üzere toplam 15 kişi oldukları zikredilmiştir.⁹⁸ İkinci rivâyetCâbir, Mücâhid ve İbn Abbâs'tan (r.a) alınmıştır: Suikast girişiminde bulunan kişinin Kureyşli olduğunu ve onun el-Esved diye bilindiğini zikretmiştir.⁹⁹

Vâkıdî Sa'lebî ile bu yönleri ile farklılık göstermiştir: Münafıkların içinde kendini belli etmeyen bir Müslüman bulunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) haberi aldıktan sonra orduya vadiden geçmelerini emretmiştir. Kendisi Akabe'nın üzerinden geçmiştir. Önden Ammâr arkadan Huzeyfe'yi yanına almıştır. Sonra birileri arkadan hainlik yapmıştır. Diğerleri ile vadiden geçemedikleri için Hz. Peygamber (s.a.v) sinirlenmiştir. Birilerini göndermesi üzere Cibrîl'den (a.s) emir almamıştır. Geri dönmeleri için Huzeyfe onların bineklerine vurmuştur. Huzeyfe bazlarının bineklerini tanımıştır. Lakin havanın karanlığı ve münafıkların yüzleri kapalı olduğu için onları tanımamıştır.

Hz.Peygamber'in (s.a.v) bineğinin yuları kopmuştur. Hamza b. Amr el-Eslamî orda bulunmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) dökülen eşyasını toplamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) onun parmağını ışıklandırmıştır. Üseyd b. Hudayr bunu yapanları sormuştur. Hz. Peygamber'e (s.a.v) onların yanlarında kâr kalmamalı, öldürülmeleri gerektirdiğini söylemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanıtı Sa'lebî'nin rivâyetinde geçen söze ilave olarak Araplar değil de Kureyş demiştir. Birde şahadet getirdikleri için öldüremeyeceğini buyurmuştur.¹⁰⁰

Vâkıdî önceki rivâyette Tebük seferi ile ilgili başta zikrettiğimiz isnadı kullanmıştır. Bunun yanı sıra bu hadiseyle ilgili kullandığı diğer rivâyetleri şu şekilde aktarmıştır: Birinci rivâyeti Ya'kûb b. Muhammed, Rübeyh b. Abdurrahman, Ebû Saîd el-Hudrî'den aktarmıştır: Hz. Peygamber'e (s.a.v) suikast girişiminde bulunanların isimlerini Huzeyfe'ye ve Ammâr'a bildirmiştir. Bu işe kalkışanların 13 kişi olduklarını zikretmiştir.

İkinci rivâyeti İbn Ebû Habîbe Dâvûd b. el-Hüseyin, Abdurrahman b. Câbir b. Abdullah, Câbir'den aktarmıştır: Ammâr b. Yâsir onların 15 kişi olduklarını ve onların

⁹⁸ Bu olayada anılan kişiler hakkında çalışma yapılmıştır, bk. Mehmet Nur Akdoğan, "Ashâbdan Bazı Kimselerin Tebük Seferi Dönüşünde Hz. Peygamber'e Karşı Suikast Girişiminde Buldukları İddiasına Dair Mülâhazalar", C. LVII, S. 1, *Diyanet İlmî Dergî*, Mart 2021, ss. 403-434.

⁹⁹ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XIII, ss. 485-486.

¹⁰⁰ Rivâyetin bir kısmına benzer bulunmuştur, bk. el-Buhârî, *a.g.e*, Tefsîri'l-Kur'an, C. VI, s. 154.

12sinin Allah ve Resulüne alenen karşı gelenler olduklarını zikretmiştir.

Üçüncü rivâyeti Ma‘mer b. Râşid, ez-Zührî’den aktarmıştır: Hz. Peygamber (s.a.v) suikaste kalkışanların kim olduklarını sadece Huzeyfe’ye söylemiştir. Bu yüzden Hz. Ömer (r.a) her hangi bir cenazede Huzeyfe’yi görmediği zaman o cenazedengeri dönmüştür. İbn Ebû Sabra, Süleymân b.Süheym, Nafi b. Cübeyr'den gelen başka bir rivâyete göre önceki gibi Huzeyfe’den başka kimseye denilmemiştir. Onların 12 kişi olduklarını ve Kureyşli olmadıkları üzere ittifakta olduklarını zikretmiştir.¹⁰¹

Bu konuyla ilgili Sa‘lebî’nin kullandığı rivâyetlerin mukayese sonucunu şu şekilde özetleyebiliriz: Öncelikle İbn Keysân’dan gelen rivâyeti Begavi de zikretmiş ve hasan derecesinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁰² Rivâyetin ilk kaynaklarda zikri geçmeyen ve sahihliği sabit¹⁰³ olmayan bölümü ise Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cibrîl’in yönlendirmesiyle hareket ettiğini göstermiştir. Bu durum Hz. Peygamber’i (s.a.v) beşerî olarak duruma göre hareket etmesini göz ardı etmiştir. Nitekim sadece vahiy doğrultusunda tepki verdiğini yansıtmıştır. Bunu değerlendirmek gerekirse bu anlatım Necim suresinin 3. âyetine uyum sağladığını yorumlamaktayız. Sa‘lebî’nin aktardığı diğer rivâyetlerde ilk kaynaklara nazaran bazı detaylarda geri kalsada benzer şeylerden bahsetmiştir.

4.2.3.Mescid-i Dirâr ve Ebû Âmir el-Fasık Meselesi

Bu mescidin olayı ile ilgili Sa‘lebîTevbe sûresinin 107. âyet¹⁰⁴ Takva üzerine inşa edilen mescidi ve Mescid-i Dirâr meselesini Müfessirlerden aldığı rivâyeti şu şekilde aktarmıştır: Hz. Peygamber (s.a.v) Benî Ömer b. Avf tarafından inşa edilen Kubâ mescidinde namaz kılmıştır. Benî Ganm b. Avf b. Ganm Kubâ Mescidi'nin yanında mescit inşa nedenleri ise: birincisi akraba kıskançlığı, ikincisi Şam’dan gelecek olan Ebû Âmir er-Rahip el-Fasık için toplanacağı bir yeri olsun diye yapılmıştır. Hanzala’nın babası olan Ebû Âmir İslam öncesi hristiyan rahibi olarak haç giymiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v) hicretin 1.yılında Ebû Âmir ile geçen bir konuşmada, Hz. Peygamber’in (s.a.v) Hanefî dini değiştirdiği ithamında bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) ona din üzerinde olmadığını söylemiştir. Bu konuşmada Ebû

¹⁰¹ el-Vâkîdî, *el-Megâzi*, 3/1042-1045.

¹⁰² Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Meâlimü’t-Tenzil*, C. II, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dârü'l-İhyai'l-Turasi'l-Arabî, Beyrût, 1420, s. 365.

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C. XXXIX, s. 210.

¹⁰⁴ “Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, mü’minler arasında ayrılık sokmak için ve öteden beri Allah ve Resûlüne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır. Bunlar, “Bizim iyilikten başka hiçbir kasdımız yok” diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah şâhitlik eder ki bunlar mutlaka yalancılardır.”

Âmir, sadık olmayanın üzerine kimsesiz ölmesi için beddua etmiştir. Uhut savaşında ona ve Müslümanlara karşı savaşacağını ilan etmiştir. Bu sözü Huneyn'e kadar devam ettirmiştir. Fakat Hevâzin olayında korkaklığı nedeniyle Şam'a kaçmıştır.

Ebû Âmir, münafıklara Rumlar'ı Müslümanlara karşı toplayacağını bildirmiştir. Bu amaç için savaş hazırlığı yapmalarını ve mescit inşa emrini vermiştir. Mescidi inşa edenler ise Sa'lebe b. Hatıp, Muattib b. Kuşeyr, Ebû Habîbe b. el-Aza'ar, Ubad b. Hanîf Sahl b. Hanîf'in kardeşi, Hârise b. Âmir ve iki oğlu Mucemmi ve Zeyd, Nabtel b. el-Hâris. Behrec, Bicâd b. Osmân, Vedi'a b. Sâbit olmuştur. Cüzâm b. Hâlit evinden mescit için yer vermiştir. Mucemmi' b. Hârise orda namaz kıldırıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v) Tebük seferinden Zilevân'dayken¹⁰⁵ mescitte namaz kılmak için davet edilmiştir. Bu davetin tekrarı üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) kabul etmiştir. Fakat gitmek için hazırlanırken âyet inmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Mâlik b. ed-Duhşüm, Ma'n b. Adî, Âmir b. es-Seken ve Hamza'nin (r.a) katili el-Vahşi'ye orayı yakma emri vermiştir. Salim b. Avf'e varınca Mâlik ateşitemin etmiştir. Mescitte bulunanlar orayı terk etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) orayı çöplük olarak kullanılmasını emretmiştir. Rivâyette Ebû Âmir el-Fasık'ın Şam'da kimsesiz öldüğünü ve Kâ'b b. Mâlik onun hakkında şiir okuduğunu zikretmiştir.

Sa'lebî aldığı başka rivâyetlere göre Hz. Ömer'in (r.a) hilafetinde Mucemmi'b. Hârise Kubâ mescidinin imamı olunması istenilmiştir. Bu nedenle Münafıkların yaptığı mescidin amacını bilmeden sadece imamlık görevi için orda olduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine yemin etmesiyle imamlığa alındığını zikretmiştir.

Sa'lebî Tefsîrin devamında Allah'a karşı savaşan Ebû Âmir olduğunu zikretmiştir. Yaptıkları mescidin herhangi bir iyi tarafı olmamıştır. Sadece Müslümanları bölmek için kurulmuştur. Nitekim aynı mahallede yapılan bir mescidin yanına gösteriş için yapılan her mescit bu imajı vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer'in (r.a) döneminde böyle inşa edilen mescitlerin yasaklandığını zikretmiştir.¹⁰⁶

Mescidin sonu ile ilgili âyette "...Onunla birlikte kendiside cehennem ateşine yuvarlanan..."¹⁰⁷ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin Tefsîri ile ilgili birden fazla rivâyet aktarmıştır. İlk rivâyeti Câbir'den almıştır: Yakılan yerden devamlı duman görülmüştür. İkinci rivâyeti Halef el-Kûfi'den almıştır: Hacda olduğu zaman Kubâ Mescidinin

¹⁰⁵ Yakût el-Hamavî, *Mücemü'l-Büldân*, C. I, s. 275.

¹⁰⁶ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XIV, s. 47-53.

¹⁰⁷ et-Tevbe 109.

yanında çöplük olan Mescid-i Dirâr'ın olduğu yerinden çıkan dumanı gördüğünü zikretmiştir.

Tevbe sûresinin 110. âyetini Sa'lebî kendi yorumuyla beraber es-Sedî, Habîb, el-Mibred'in yorumlarını şu şekilde aktarmıştır: Münafıklarıniki yüzlülükleri yaptıkları mescidi savunmalarından görülmüştür. Mescidin yok edilmesinden dolayı içlerinde kin olduğunu zikretmiştir.¹⁰⁸

İbn İshâk ve İbn Hişâm'da Ebû Âmir tanıtılmıştır.¹⁰⁹ İbn Ebûlhakem'in rivâyeti üzere Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ebû Âmirle konuşmasını ve Ebû Âmir ölümünü Âsım b. Ömer b. Katâde'nin rivâyeti ile karşı gelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) onu el-Fasık diye adlandırmasını zikretmiştir. Ebû Âmir el-Fasık, Hz. Peygamber'e (s.a.v) karşı durduğunu zikretmiştir.¹¹⁰

İbn İshâk ve İbn Hişâm, Sa'lebî'den şu yönleri ile farklılık göstermiştir: Mescidin inşa nedeni olarak yolcu ve ihtiyaç sahibi için yapıldığını zikretmişlerdir. Mescidi inşa edenler ile ilgili farklılık ise: Cüzâm değil de Hizâm b. Hâlid. İbn İshâk'ta b. Eza'ar değil de el- Ezher, Hârise b. Âmir değil de Cârîye b. Âmir. İbn İshâk'ta Behrec değil de Bahrec İbn Hişâm da Behzec diye bahsedilmiştir. Mescide gitmek için Hz. Peygamber'in (s.a.v) hazırlanması, yıkım emrini vermeden önce Kur'an'ın indirildiğini ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) mescidi yakılması için sadece iki kişiyi Mâlik ve Ma'n'ı görevlendirdiğini zikretmiştir. Muhammed b. Ömer, İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe ve Dâvûd b.el-Hüseyn'in rivâyeti üzerine Mâlik'e emredilmiştir.¹¹¹ İbn Hişâm, yakmanın ardından Hz. Peygamber'in (s.a.v) çöplük olarak kullanılmasını emrettiğini zikretmemiştir.

el-Vakîdî Sa'lebî'den bu yönleri ile farklılık göstermektedir. Ebû Âmir Benî Avf'in yaptıkları mescide girememiştir. Münafıklar da göz önünde bulunmamaları için böyle bir şey düşünmüşlerdir. Mescidi inşa edenlerin 15 kişi olduklarını zikretmiştir. Onlardan Cârîye b. Âmir, Mücemmi, Zeyd, Yezîd ayrıca Hizam b. Hâlid'in evinden mescid çıkarılmıştır. Ebû Lübâbe b. Abdulmünzir onlara odun ile yardım etmiştir. Buna ilave olarak Âsım b. Adî mescidin inşası ile ilgili rivâyetinde detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

¹⁰⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIV, s. 68.

¹⁰⁹ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 608; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 584.

¹¹⁰ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. I, s. 335; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C.II, s. 67.

¹¹¹ İbn İshâk, *es-Sîre en-Nebeyye li İbn İshâk*, 2/608-609; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 529-530.

Münafıklara Mücemmi' b. Cârîye namaz kıldırmıştır. Mâlik ve Âsım mescidi yakmak için gönderilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Medine'ye döndüğünde Âsım b. Adî'e mescidi ev olarak kullanması için teklif etmiştir. Lakin Âsım bu teklifi reddetmiştir. Daha sonra evi olamayan Sâbit b. Arkam'a verildiğini zikretmiştir.¹¹²

İbn Sa'd, Mâlik ve Âsım b. Adî yakmak için gönderildikleri meselesinde Vâkîdî ile aynı görüştedir.¹¹³ Mücemmi' b. Hârîse'nin kendini savunma konusunda Sa'lebî ile aynı görüşte olmuştur. Fakat şu yönleri ile farklılık göstermiştir: Hz. Ömer (r.a) onu insanlardan soruşturmuştur. Bir talep üzerine değil de onu şerefliendirmek için Kubâ mescidi imamı olarak atadığını zikretmiştir.¹¹⁴

Belâzürî, Ravh b. Abdülmumin, Behz b. Esed, Hammâd b. Zeyd, Saîd b. Cübeyr'in rivâyetini kullanarak Ebû Amir'in hikâyesinde, Hz. Peygamber'e (s.a.v) karşı gelmesini zikretmiştir. Sa'lebî ile şu yönü ile farklılık göstermiştir. Bu âyetin açıklamasında Affân b. Müslim, Hammâd b. Seleme ve Hişâm b. Urve'ye ulaşan bir rivâyeti kullanmıştır. Sa'd b. Heysame tarafından ihtiyacı olanlar için inşa edilen mescidin yeri, daha önce ahır olduğu için münafıklar beğenmemiştir. Ebû Âmir'inonlara imamlık etmesi umudu ile Hizâm b. Hâlid veya Vedîa b. Hizâm evinden mescidi için yer vermiştir.¹¹⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v) mescidin yok etme emrinden sonra bazı münafıklar Mescidi Nebevî de lâik olmayan davranışlarda bulunmuştur. Ebû Eyüp, Umâre b. Hazm ve Benî Avf'tan birkişi tarafından Kays b. Amr, Zeyd b. Amr ve Dûrî b. Hâriszorla dışarı atılmışlardır.¹¹⁶

Takva üzerine inşa edilen Mescid hakkında *"İlk günden takva üzerine kurulan mescit..."*¹¹⁷ buyurulmaktadır. Sa'lebî bununla ilgili rivâyetleri şu şekilde aktarmıştır: İlki Abdullah b. Hâmid, el-Ubeydî, Ahmed b. Nacde, el-Humanî, Abdülazîz b. Muhammed, Osmân b. Ubeydullah b. Ebû Rafib. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Ebû Saîd el-Hudrî'den alınmıştır: O mescidin Hz. Peygamber'in (s.a.v) mescidi olduğu tesbit edilmiştir. Kanıtları da Abdullah el-İsfahânî, Abdullah el-Askerî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mansûr, Yahyâ b. Saîd¹¹⁸, Hamîd el-Harrât, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Abdurrahman b. Ebû Saîd el-Hudrî Hz. Peygamber'den (s.a.v) o mescidi

¹¹² el-Vâkîdî, *a.g.e.*, C. III, ss.1046-1047.

¹¹³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. III, s. 355.

¹¹⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. IV, s. 275.

¹¹⁵ el- Belâzürî, *a.g.e.*, C.I, s. 277.

¹¹⁶ el- Belâzürî, *a.g.e.*, C. I, ss. 281-283.

¹¹⁷ et-Tevbe 108.

¹¹⁸ Diğer nüshada isnad eksikliği bulunmaktadır, bk. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 94.

sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) Medine’de bulunan mescidini göstermiştir.¹¹⁹

İkincisi Abdullah b. Hamid, Ebû Muhammed el-Müzenî, Muhammed b. Abdullah b. Süleymân, Ebû Bekir, Osmân, Hatem b. İsmâil, Üneys b. Ebû Yahyâ, Ebû Yahyâ, Ebû Saîd el-Hudrî’den alınmıştır: Hudre’den biri¹²⁰, Benî Avf’tan biri ile mescit hakkında iki farklı iddiada bulunmuşlardır. Biri o mescidin Medine’de bulunan mescit, diğeri ise Kubâ mescidi olduğunu savunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) aralarında olan bu anlaşmazlığı çözmüştür. Buna istinaden Medine’de olan mescidi tespit ettiğini zikretmiştir. İbn Ebû Şeybe ve İbn Hibbân Sehl b. Sa’d’ten aldıkları rivâyette tartışanların hangi kabileye ait olduklarını zikretmemiştir.¹²¹ Üçüncüsü Alî b. Ebû Talha, Atıyye, İbn Abbâs, İbn Büreyde, İbn Zeyd, Urve b. ez-Zübeyr: Takva üzerine inşa edilen mescidin Kubâ mescidi olduğunu zikretmiştir.¹²²

İbn Sa’d hangi mescidin takva üzerine inşa edildiğine dair iki farklı görüş sunmuştur. Ebû Eyüp el-Ensârî, Urve b. ez-Zübeyr, İbn Ömer Kubâ mescidi olduğunu ifade etmiştir. Ubey b. Kâ’b ve bir grup Medine mescidi olduğunu zikretmiştir.¹²³

Münafıklar tarafından inşa edilen mescidin yorumu Sa’lebî’nin aktarımı ile ilk kaynaklarla örtüşmüştür. Nitekim Hz. Peygamber’in bu durumda lider konumugereği ile davete icabet etmiştir. Öte yandan nebevî konum nedeniyle davete gitmeden orasının uygun olmadığını ve oranın yok olması gerektiğinin kararını vermiştir. Ebû Âmir’in kimsesiz ölmesi ise kendi yaptığı bedduanın karşılığını aldığını göstermiştir. Zira bu olay Hz. Peygamber’in (s.a.v) konumunu yansıtmaktadır.

5. SAVAŞA KATILMAYANLAR İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

5.1. MAZERETLİLER

Sa’lebî Tevbe sûresi 91. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili iki rivâyet aktarmıştır. Birinci rivâyet Katâde’den nakledilmiştir: Âiz b. Amr ve arkadaşları hakkında indirildiğini zikretmektedir. İkinci rivâyet ed- Dahhâk’tan nakledilmiştir: Abdullah b. Ümmü Mektûm (r.a): Kör ve yaşlı olduğundan dolayı ruhsat istemiştir. Lakin Hz.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C. XVII, ss. 282-283; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü’l-Sahihü’l-Mühtasar binakli’l-Adli an’l-Adli ila RasûliAllahi*, "Cuma", C. II, thk. Muhammed Fuad Abdu’l-Bakî, Darü İhyai’l-Turasi’l-Arabî, Beyrût, s. 1015.

¹²⁰ Diğeri nüshada bu kısmın bulunmamasıyla beraber isnatta eksiklik ve farklılıkta bulunmaktadır, bk. es-Sa’lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 94.

¹²¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C. XVII, s. 464; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Absî İbn Ebû Şeybe, *Müsned İbn Ebû Şeybe*, C.I, thk. Ahmed b. Ferid el-Mezidî vd., Dârü’l-Vatan, er-Riyâd, 1997, s. 83; İbn Hibbân, *el-İhsân fi takrîbi Şahîhi İbn Hibbân*, "Salât", C. IV, s. 482.

¹²² es-Sa’lebî, *a.g.e.*, C. XIV, ss. 55-59.

¹²³ İbn Sa’d, *a.g.e.*, C. I, s. 188.

Peygamber (s.a.v) yanıtlamadığı için âyet inmiştir.¹²⁴

el-Vâkıdî Tevbe sûresi 91. âyetini Tebuk hakkında inen âyetler arasında zikretmiştir.¹²⁵ İbn Sa'd Şâ'bî'den gelen bir rivâyette: İbn Ümmü Maktûm Tebuk Savaşı'nda Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından Medine'de vekil olarak görevlendirdiğini zikretmektedir.¹²⁶

Ümmü Mektûm hakkında inen âyetle ilgili ilk kaynaklarda detay olmaması Sa'lebî'nin bu konuda aktardığı rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a.v) vermediği yanıtı vahiy yolu ile geldiğini göstermiştir.

5.2. AĞLAYANLAR

Bu grupla ilgili Sa'lebî Tevbe sûresinin 92.âyetin¹²⁷ sebep-i nüzûlünü isnad kullanmadan şu şekilde yorumlamıştır: Âyetin ağlayanlar hakkında indiğini ve onların: Ma'kil b. Yesâr ve Sahr b. Hansa; onun ramazanda eşiyle ilişki yaşadığı üzere Hz. Peygamber (s.a.v) tekfir etmesini emretmiştir. Abdullah b. Ka'b el-Ensârî, Ulbe b. Zeyd el -Ensârî, Sâlim b. Umeyr, Sa'lebe b. Ganeme ve Abdullah b. Mugaffel, 7 kişi olduklarını belirlemiştir. Yoksulluk içersinde oldukları halde Allah'ın emrine uymak istediklerini Hz. Peygamber'e (s.a.v) bildirilmişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanıtı âyette geçmiştir. Bu açıklamayla beraber Mücâhid'in yorumunu aktarmıştır: Âyet Benî Mükriin hakkında inmiş ve onların yedi kişi olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Ma'kil, Süveyd ve en- Nu'mân'ı da zikretmiştir.¹²⁸

el-Vakıdî, İbn İshâk ve İbn Hişâm'da yedi ağlayanları: Sâlim b. Umeyr, Heremî b. Amr, Ulbe b. Zeyd, Abû Leylâ el-Mâzinî, Amr b. Aneme, Seleme b. Sakr ve el- İrbâd b. Sâriye. Bazı rivâyetlerde: Abdullah b. el-Mugaffel onlardan olduğunu zikretmiştir. Farklı kişilerden aktardığına üzere: Yedi ağlayanların Müzeyne'den Benî Mükriin olduklarını ifade etmiştir. İbn Sa'd diğerlerinden farklı olarak Ma'kil b. Yesâr'dan bahsetmiştir. Belâzürî Mücâhid'in rivâyetini isimleri zikretmeden aktarmıştır.¹²⁹

Bu olayla ilgili rivâyetlerin değerlendirmesi Hz. Peygamber'in (s.a.v) yolun zorluğunu göz önünde bulundurması nedeniyle sefere katılmak isteyenleri geri

¹²⁴ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 523-524.

¹²⁵ el-Vâkıdî, a.g.e, C. III, s. 1071.

¹²⁶ İbn Sa'd, a.g.e, C. IV, s. 155.

¹²⁷ "Kendilerini bindirip (cepheye) sevk edesin diye sana geldikleri zaman, senin, "size bindirebileceğim bir şey bulamıyorum" dediğin; bu uğurda harcayacakları bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş döke döke geri dönen kimseler de bir sorumluluk yoktur"

¹²⁸ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 524-526.

¹²⁹ İbn İshâk, a.g.e, C. II, s. 597; el-Vâkıdî, a.g.e, C. III, ss. 993-994; İbn Hişâm, a.g.e, C. II, s. 518; İbn Sa'd, a.g.e, C. II, s. 125; el- Belâzürî, a.g.e, C. XI, s. 331.

çevirmiştir. Bu şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v) beşerî özelliğini yansıtmıştır.

5.3. MAZERETTE MÜBALAĞA EDENLER

Konu ile ilgili Sa'lebî Tevbe sûresinin 90. Âyeti¹³⁰ hakkında ed-Dahhâk'ın rivâyetini şu şekilde aktarmaktadır: Tebük'e katılmayan Âmir b. Tufeylilerin bahanesi Tay bedevilerinin saldırısından korkmuştur. Bu haberi Hz. Peygamber (s.a.v) bildiğini bildirmiştir. Zira Allah'ın ona yardım ettiğini ve onlara ihtiyacı olmadığını buyurmuştur. İbn Abbâs (r.a) âyetin yorumunda Hz. Peygamber'e (s.a.v) iletilen bir bahane üzerine izin alarak sefere katılmayanlara "*Mua'zzerun*" denildiğini zikretmektedir.¹³¹

Bir diğer âyette "*Çevrenizdeki bedevilerden birtakım münafıklar vardır...*"¹³² buyurulmaktadır. Sa'lebî sebep-i nüzûlü ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: Medine'nin etrafında olan ve münafıklığa alışanların Müzeyne, Cüheyne, Eslem, Eşcâ ve Gifâr olduklarını ve onların hakkında indirildiğini zikretmektedir. İbn İshâk, İbn Zeyd ve Ebân b. Tağlib yorumlarında âyette zikri geçenleri tövbe etmeden münafık olarak kaldıklarını söylemişlerdir. Diğer taraftan âyette onların hakkında geçen iki azap meselesinde farklı görüşler bulunmaktadır. Ebû Mâlik, İbn Abbâs'tan rivâyet edildiği üzere: Hz. Peygamber (s.a.v) bir hutbede münafıklık yapanları açıklamıştır. Bunun üzerine onları mescitten kovmuştur. Rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaptırımını onların ilk cezası olmuştur. Diğer cezalarının ise kabir azabı olduğunu zikretmektedir. Katâde, dünyada olan azabı mescitlerinin yakmak diğerinin ise cehennemde olduğunu zikretmektedir.¹³³

Âyette "*Medine halkı ve onların çevresinde bulunan bedevilere...*"¹³⁴ buyurulmaktadır. Sa'lebî bu âyeti şu şekilde tanımlamıştır: Hz. Peygamber (s.a.v) savaşa çıktığı zaman ondan geri kalınmamalı, bunu yapan bedevilerin Müzeyne ve Escâ ve Gifâr olduklarını zikretmektedir.¹³⁵

el-Vâkıdî, İbn İshâk ve İbn Hişâm Sa'lebî'den bu yönleri ile farklılık göstermektedir: Benî Gifâr'dan bir grup onlarla Hufâf b. İmâ b. Rehda bulunmuştur. Mazeret bildirenlerin 82 kişi olduğunu zikretmiştir. Fakat mazeretlerinin geçerliliği

¹³⁰ "*Bedevilerden mazeret ileri sürenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah'a ve Resûlüne yalan söyleyenler ise (mazeret bile belirtmeden) oturup kaldılar. Onlardan kâfir olanlara elem dolu bir azap isabet edecektir.*"

¹³¹ es-Sa'lebî, a.g.e., C. XIII, ss. 521-522.

¹³² et-Tevbe 101.

¹³³ es-Sa'lebî, a.g.e., C. XIV, ss. 25-32.

¹³⁴ et-Tevbe 120.

¹³⁵ es-Sa'lebî, a.g.e., C. XIV, s. 126.

olmamıştır. İbn Hişâm, âyetin açıklamasında "*Muazzerunun* 'BenîGifâr olduklarını zikretmiştir.¹³⁶ Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ebû Ruhem'e Gifar ve Eslam'den geride kalanları sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v) üzgün olduğunu zikretmiştir.¹³⁷ İbn Sa'd, Ebû Ruhem Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından Gifar'ı seferber etmesi için gönderilmiştir. Zira onların çoğunun emre icabet ettiklerini zikretmiştir.¹³⁸

Mazeret nedeniyle sefere katılmayan grup hakkındaki rivâyetleri incelediğimizde Sa'lebî'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) bir taraftan dünyevi ceza uygulamış öte yandan ahrette maruz kalacakları cezadan bahsetmiştir. Fakat ilk kaynaklarda konu ile ilgili farklı detaylar dikkate alınarak zikredilmiştir. Bu farklılığı şu şekilde yorumlayabiliriz, Sa'lebî rivâyetleri tefsire yönelik seçmiştir. Bu nedenle âyette bahsedilen cezanın ne olduğunu araştırmıştır. Ayrıca Sa'lebî aktardığı yorum vasıtasıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v) mescitte münafıklara yer vermemesi onların yaptığına karşı duruş sergilediğini göstermektedir. Bu da Hz. Peygamber'in (s.a.v) beşerî özelliğini yansıtmaktadır.

5.4. MÜNAFIKLAR

Münafıkların geride kalmaları ile ilgili âyette "*Eğer yakın bir dünya menfaati...*"¹³⁹ buyurulmaktadır. Sa'lebî önce âyeti yorumlar ve bununla ilgili olan rivâyetleri aktarmıştır: Sa'lebî, eğer mevcut bir ganimet ve yakın bir yer olsaydı yorumunda; el-Mibred, amacın olmasıyla ilgili manalandırmıştır. Bunun kastlı bir yol olduğunu da yorumlamıştır. Meşakkatin uzun olduğunu Sa'lebî mesafe anlamına geldiğini yorumlamıştır. Kutrub, uzun bir yolculuğa buna da "*Şukka*"¹⁴⁰ denildiğini yorumlamıştır.

Sa'lebî yorumunda, Allah onların yeminlerinde ve imanlarında yalancı olduklarını bildiğini ve bu şekilde âyetin Tefsîrini tamamlamıştır. Âyetin sebep-i nüzûlü olarakTebük seferine katılmayan münafıklar hakkında indiğini zikretmiştir.¹⁴¹ el-Vâkıdî bu âyetin açıklamasında Tebük seferinin 20 gün sürdüğünü, münafıkların sürekli bahaneler ürettiğini zikretmiştir.¹⁴²

¹³⁶ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 631; el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 995; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 553.

¹³⁷ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 607; el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, 1001-1002; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 528-529.

¹³⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. IV, s. 184.

¹³⁹ et-Tevbe 42.

¹⁴⁰ Bu sözcüğe rivayete benzer anlam verilmiştir, bk. Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, C. X, Dâr Sadir, Beyrût, s. 184.

¹⁴¹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 388-389.

¹⁴² el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 1061.

Âyette Hz. Peygamber'e (s.a.v) "*Allah, seni affetsin...*"¹⁴³ buyurulmaktadır. Sa'lebîâyetin Tefsîrinde kendi yorumuyla beraber Katâde ve Amr b. Meymûn ve zikretmediği diğerleri tarafından şu şekilde yorumlamaktadır, af "*İtâb*"ın¹⁴⁴ önüne geçmiştir. Bu başlangıç Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber'in (s.a.v) konumunun büyük olduğunu göstermektedir. Bu "*İtâb*"a vahiy beklemeden esir alması, münafıkların bahanelerini kabul edip izin vermesine neden olmuştur.¹⁴⁵

el-Vâkıdî âyetin açıklamasında, gücü olanların müsaade istedikleri zaman izin verilmemesi gerektiğini, onların mazeretleri boş olduğu ortaya çıkacağını zikretmiştir.¹⁴⁶

Sa'lebî Tevbe sûresinin 45. âyetin¹⁴⁷ yorumunda, münafıklar içten savaşa istememişlerdir dolayısıyla hazırlık yapılmamışlardır. Allah Teâlâ münafıkların katılmalarını istemediği için onlara mani olmuştur. Münafıklara ve savaşa katılmayanlar ile kalın denildiğini ifadetmiştir.¹⁴⁸ el-Vâkıdî Tevbe sûresinin 45. âyetini Tebuk hakkında nazil olan âyetler arasında zikretmiştir. el-Vâkıdî âyet ile ilgili yaptığı açıklamada Sa'lebî ile aynı görüşte olmuştur.¹⁴⁹

Sefer'e katılmamaları ile ilgili Sa'lebîTevbe sûresinin 47. âyetinin¹⁵⁰ sebeb-i nüzûlü ve Tefsîrinde kendi yorumuyla beraber el-Kelbî, ed-Dahhâk, Muhammed b. el-Kâsım, Mücâhid, b. Zeyd, Katâde, İbn Keysân'nin yorumlarını da aktarmıştır: Tebuk seferinde Hz. Peygamber (s.a.v) ordusunu Veda Tepesinde kurmuştur. Zi'l-Cidde'de olan münafıkların başı İbn Übey geride kalmıştır. Bu durumdan dolayı âyet Hz. Peygamber'e (s.a.v) bir teselli olmuştur. Âyette münafıkların sefere katılmaları ancak bir fitne, bozgunluk ve ordunun maneviyatını düşürmekten başka bir şey olmayacağını göstermiştir. Nitekim münafıkların maksadı bozgunluk çıkarmak ve ordunun ilerlemesini engellemek olmuştur. Zira münafıkları dinleyen, onlara el ayak olanlar

¹⁴³ et-Tevbe 43.

¹⁴⁴ Peygamberler'e bir uyarı biçimi olarak görülmüştür, bk. Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, C. III, Darü'l-İhyai'l-Turasi'l-Arabî, Beyrût, 1420, 458; Mehmet Bulut, "İsmet", *DİA*, C. XXIII, TDV Yayınları, 2001, ss. 134-136.

¹⁴⁵ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XIII, ss. 389-391.

¹⁴⁶ el-Vâkıdî, *a.g.e*, C. III, ss. 1061-1062.

¹⁴⁷ "*Ancak Allah'a ve ahret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler senden izin isterler.*"

¹⁴⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XIII, ss. 391-392.

¹⁴⁹ el-Vâkıdî, *a.g.e*, C. III, s. 1062.

¹⁵⁰ "*Eğer onlar da sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunluktan başka bir katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranızda koşuşturacaklardı. Aranızda onları dinleyecek kişiler de vardı. Allah, zalimleri hakkıyla bilendir.*"

olduğunu da zikretmektedir.¹⁵¹

İbn Hişâm, âyeti açıklarken İbn İshâk'tan aktararak geride kalmak için Hz. Peygamber'den (s.a.v) müsaade isteyen münafıklar İbn Übey ve el-Cedd b. Kaysolduklarını zikretmektedir.¹⁵² el-Vâkîdî İbn Übey, Abdullah b. Nebtel ve el-Cedd b. Kays'ı orduyu güçsüz düşürmeye çalışanlar olduklarını zikretmektedir.¹⁵³ İbn Übey'in Veda Tepesinde Hz. Peygamber'den (s.a.v) geride kaldığını, ona katılanların en az Müslümanların sayısına eş değer olduğunu zikretmiştir. Ayrıca alay ederek seferin bu hava şartlarında imkansız olacağını sözünü de aktarmıştır.¹⁵⁴

Sa'lebîTevbe sûresinin 48. âyetini¹⁵⁵ tefsîrinde, münafıklar baştan beri dine girenleri caydırma çabasında bulunmuştur. Abdullah b. Übey'in geri kalmasından öncede, güvensiz olduğunu gösterdiğini zikretmektedir.¹⁵⁶ İbn İshâk, el-Vâkîdî ve İbn Hişâm Tebük seferi hakkında nazil olan âyetler arasında zikretmektedirler.¹⁵⁷

Bahaneleri ile ilgili âyette "*Onlardan bana izin ver, beni fitneye (isyana) sevk etme...*"¹⁵⁸ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin sebep-i nüzûlü olarak Ced b. Kays Tebük seferine katılmak istememiştir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) sunduğu bahanesi ise Rum kızlarının güzelliklerini dile getirmiştir. Zira kendisinin kadınlara zaafi olduğundan dolayı onlara karşı nefesine hâkim olamayacağını söylemiştir. Ced'inmüsaade istemesine karşı, Hz. Peygamber (s.a.v) tatmin olmadığı halde izin verdiğini zikretmiştir.

Sa'lebî bununla ilgili Katâde'nin rivâyetini aktarmıştır: Münafıklığın aslının emre karşı gelmek olmuştur. Bu âyetin akabinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) Benî Seleme reislerinin kim diye seslenmesine karşı Ced b. Kays olduğunu yanıtlamışlardır. AncakHz. Peygamber (s.a.v) reisliğin cömertlik ve yiğitlikten oluştuğunu ve Ced'in öyle biri olmadığını belirtmiştir. Onlar için Bişr b. el-Berâ b. Ma'rûr'u reis olarak belirttiğini zikretmiştir.¹⁵⁹

Sa'lebî Tevbe sûresinin 62. âyetinin sebep-i nüzûlünde Mukâtil ve el-Kelbî'nin rivâyetini kullanmaktadır. Tebük seferinin dönüşünde münafıkların yeminle,

¹⁵¹ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 392-397.

¹⁵² İbn İshâk, a.g.e, C. II, 627; İbn Hişâm, a.g.e, C. II, ss. 549-550.

¹⁵³ el-Vâkîdî, a.g.e, C.III, s. 1062.

¹⁵⁴ el-Vâkîdî, a.g.e, C. III, s. 995.

¹⁵⁵ "*Andolsun, bunlar daha önce de fitne çıkarmak istemişler ve sana karşı türlü türlü işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri hâlde, Allah'ın dini galip geldi.*"

¹⁵⁶ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 397-398.

¹⁵⁷ İbn İshâk, a.g.e, C. II, s. 627; el-Vâkîdî, a.g.e, C. III, ss. 1062-1063; İbn Hişâm, a.g.e, C. II, s. 550.

¹⁵⁸ et-Tevbe 49

¹⁵⁹ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 398-399.

bahanelerini sergilemelerine neden olduğunu zikretmektedir.¹⁶⁰

Sa'lebî Tevbe sûresinin 53. âyetinin¹⁶¹ sebep-i nüzûlü ile ilgili şu yorumu yapmıştır: Sefere çıkmak istemeyen Ced b. Kays geride kalmak için izin istemiştir. Onun yerine Hz. Peygamber'e (s.a.v) maddi destek teklifinde bulunduğunu zikretmektedir.¹⁶²

el-Vâkıdî âyeti açıklarken rivâyeti el- Cedd'in malı ile destek çıkacağını, Hz. Peygamber'i (s.a.v) zikretmeden fakat ilave olarak Hz. Peygamber (s.a.v) ona cihat emrini verdiğinde, o kızlardan câriye olarak alabilecek hakkında teşvik etmiştir. Rivâyetin geri kalanını farklı lafızlarla Sa'lebî ile aynı görüşte olmuştur.¹⁶³

İbn İshâk bu rivâyette geçen Hz. Peygamber'in (s.a.v) Benî Seleme'ye seslenmesini zikretmeden rivâyeti aktarmıştır. Âyetin açıklamasına ilave olarak el-Cedd'in fitneden kurtulmak için cihada katılmadığını söylemiştir. Aynı zamanda geride kalmakla ondan beterine düştüğünün farkında olmadığını zikretmektedir. İbn Hişâm rivâyeti aktardığı hâlede Hz. Peygamber'in (s.a.v) Benî Seleme'ye seslenmesi ile ilgili bir konuya değinmemiştir.¹⁶⁴ Bu âyeti Tebuk seferi hakkında nazil olan âyetler arasında ifade etmiştir.¹⁶⁵

Münafıkların yapısını anlatan bir başka âyette "*Sana bir iyilik gelirse ...*"¹⁶⁶ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin Tefsîrinde, Hz. Peygamber'e (s.a.v) ve Müslümanlara olan hayır, münafıklara dert olmuştur. Diğer taraftan hasar gördüklerinde münafıklar tedbirli oldukları için sevinmişlerdir.¹⁶⁷ el-Vâkıdî bu âyetin açıklamasında bu duyguları yaşayanlar: İbn Übey ve el-Cedd ve onların grubu olduklarını zikretmiştir.¹⁶⁸

Münafıklara verilmesi gereken yanıt "*De ki, bizim başımıza ancak Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir...*"¹⁶⁹ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin Tefsîrinde kendi yorumuyla beraber Kelbî'nin yaptığı yorumu şu şekilde anlatmıştır: Allah Teâlâ'nın takdir ettiği her şey yazılmıştır. O'nda tasarruf hakkının mevcut olduğunu

¹⁶⁰ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 455.

¹⁶¹ "Yine de ki: "İster gönüllü, ister gönülsüz olarak harcayın, sizden asla kabul olunmayacaktır. Çünkü siz fasık bir topluluksunuz."

¹⁶² es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 404.

¹⁶³ el-Vâkıdî, a.g.e, C.III, s. 1063.

¹⁶⁴ İbn İshâk, a.g.e, C.II, 596; İbn Hişâm, a.g.e, C. I, s. 461.

¹⁶⁵ İbn Hişâm, a.g.e, C. II, s. 550.

¹⁶⁶ et-Tevbe 50.

¹⁶⁷ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 400-401.

¹⁶⁸ el-Vâkıdî, a.g.e, C.III, s. 1063.

¹⁶⁹ et-Tevbe 51.

zikretmektedir.¹⁷⁰

Münafıklara karşı olan âyetin yanıtında "*De ki: Siz bizim için(şehitlik veya zafer olmak üzere) ancak iki güzelliğten birini bekleyebilirsiniz...*"¹⁷¹ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin Tefsîrinde, yorumuyla beraber el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan el-Müfessir, Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed el-Âdl, Muhammed b. İbrâhim el-Abdî, Ümeyye b. Bistâm, Yezîd b. Zeri, b. el-Kâsım, Süheyl, es-Semmân, Ebû Hüreyre, İbn Abbâs ve İbn Cüreyc rivâyetlerini şu şekilde nakletmiştir: Niyeti canını Allah yolunda feda etmek veya savaşı kazanmak olanlara; Hz. Peygamber'in (s.a.v) Allah yoluna çıkana ona cennet veya dünyevi kazancı, Allah Teâlâ tarafından hak kılındığını buyurmuştur.¹⁷² Âyette diğerleri için de iki kötülükten biri beklenir ya içlerindeki belli olduğunda öldürülmek veya azap olacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v) ölümünü gözetlediklerini de zikretmektedir.¹⁷³ el-Vâkıdî bu âyetleri Tebük seferi hakkında nazil olan âyetler arasında zikretmektedir.¹⁷⁴

Urve'den gelen rivâyete göre İbn Ganme veya Ganme b. Avf geride kalmasıyla ilgili sorulmuştur: Eğlence için konuştuklarını neden olarak belirtmiştir. Bunun üzere Tevbe sûresinin 65-67. âyetlerine kadar indiğini zikretmiştir.¹⁷⁵

İzin isteyen münafıklar hakkında olan âyette "*Sorumluluk ancak zengin oldukları halde senden izin isteyenleredir...*"¹⁷⁶ buyurulmaktadır. Sa'lebî bu âyeti yorumlamamaktadır.¹⁷⁷ el-Vâkıdî bu âyetin açıklamasında el-Cedd b. Kays'ın kastedildiğini zikretmektedir.¹⁷⁸ İbn İshâk ve İbn Hişâm bu âyeti Tebük hakkında nazil olan âyetler arasında zikretmektedir.¹⁷⁹

Hz. Peygamber'e (s.a.v) af dileme yöntemleri ile ilgili Sa'lebî Tevbe sûresinin 94. âyetinin¹⁸⁰ yorumunda münafıkların gizlediklerini Allah Teâlâ tarafından bilindiğini

¹⁷⁰ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XIII, s. 401.

¹⁷¹ et-Tevbe 52.

¹⁷² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e*, C. XV, s. 287.

¹⁷³ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C.XIII, ss. 401-404.

¹⁷⁴ el-Vâkıdî, *a.g.e*, C. XIII, s. 1063.

¹⁷⁵ el-Avvâm, *Megâzî Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem li Urve b. ez-Zübeyir bi Rivayet Ebî el-Esved anhü*, ss. 220-221; Musa b. Ukbe, *Kitabü'l-Megâzî*, s. 295.

¹⁷⁶ et-Tevbe 93.

¹⁷⁷ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XIV, s. 5.

¹⁷⁸ el-Vâkıdî, *a.g.e*, C.III, s. 1071.

¹⁷⁹ İbn İshâk, *a.g.e*, C.II, s. 632; İbn Hişâm, *a.g.e*, C. II, s. 553.

¹⁸⁰ "Onlara döndüğünüzde, size mazeret beyan edeceklerdir. De ki: "Mazeret beyan etmeyin. Size kesinlikle inanmayız. Çünkü Allah bize sizin durumunuzu bildirdi. Bundan böyle davranışlarınızı Allah da Resûlü de görecek. Sonra hepiniz, gaybı da görülen âlemi de bilene döndürüleceksiniz de yapmakta olduğunuz şeyleri size haber verecek."

zikretmiştir.¹⁸¹ el-Vâkıdî bu âyeti Tebük hakkında nazil olan âyetler arasında zikretmiştir.¹⁸² İbn İshâk ve İbn Hişâm'da bu âyet zikredilmemektedir.

Sa'lebî münafıkların sergilediği yüzü anlatan Tevbe sûresinin 95. âyetin¹⁸³ Tefsîri yanında Atâ'nın da yorumunu şu şekilde açıklamıştır: Seferden sonra onlarla muhatap olmamalarını, onları kendi tercih ettiklerine bırakmalarını zira yaptıkları murdar olmuştur. Sonuç olarak yaptıklarının karşılığını alacaklarını zikretmiştir.

Sa'lebî sebep-i nüzûlü ile ilgili iki rivâyetten birisini İbn Abbâs'tan aktarmıştır: Hz. Peygamber (s.a.v) sefer dönüşü geride kalan 80 münafık ve onlardan olan Ced b. Kays, Muattib b. Kuşeyr ile ilgili hiçbir şekilde muhatabagirilmemesinin emrini verdiğini zikretmiştir.

İkinci rivâyet ise Mukâtil'den nakledilmiştir: Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına gelip bu suçun son olduğu üzere yemin eden ve kabul isteyen Übey b. Halef hakkında indiğini zikretmiştir.¹⁸⁴

İbn İshâk, el-Vâkıdî ve İbn Hişâm Tevbe sûresinin 95. âyetini Tebük hakkında nazil olan âyetler arasında zikretmişlerdir. Fakat âyet ile ilgili açıklama yapılmamıştır. İbn Sa'd Hz. Peygamber'in (s.a.v) izin verdiği münafıkların 80 küsur olduğunu zikretmiştir. Geride kalan bedeviler ise 82 kişi olduklarını belirtmiştir. Öte yandan İbn Ebû Selûl'un Veda Tepesinde konakladığını ve ordusunun Hz. Peygamber'e (s.a.v) katılanlar ile eş değer olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁵

Münafıkların seferden geri kalmaları hususunda olan rivâyetlerin yorumunda Sa'lebî'nin kullandığı rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a.v) izin vermesi nedeniyle Allah tarafından "İtâb" edilmesi nebevî konumunu göstermiştir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in (s.a.v) münafıklara karşı uyguladığı yaptırım ise onlarla konuşmamaktır. Bu durumda onları toplumda ifşa etmiş olması beşerî bir tavrı yansıtmıştır. Öte taraftan ilk kaynaklarda Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ced b. Kays'a Rum kadınlarından ganimet olarak câriye alır diye sefere teşvik etmiştir. Ayrıca bir lider olarak insanı tetikleyen şeyleri kullanmış olması stratejik yöntem olarak yorumlanmaktadır.

¹⁸¹ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIV, s. 5.

¹⁸² el-Vâkıdî, a.g.e, C.III, s. 1071.

¹⁸³ "Yanlarına döndüğünüz zaman, kendilerini rahat bırakmanız için size Allahın adını anarak yemin edeceklerdir. Artık onların peşini bırakın. Çünkü onlar pistir. Kazandıklarının karşılığı olarak, varacakları yer de cehennemdir."

¹⁸⁴ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIV, ss. 5-6.

¹⁸⁵ İbn İshâk, a.g.e, C. II, s. 632; el-Vâkıdî, a.g.e, C.III, ss. 1071-1072; İbn Hişâm, a.g.e, C.II, s. 553; İbn Sa'd, a.g.e, C.II, s. 125.

5.5. EBÛ LÛBÂBE VE ARKADAŞLARI

Tevbe edenler ile ilgili âyet "*Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler...*"¹⁸⁶ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin yorumunda bahsi geçen kimseler münafıklık adı altında olanlar değil de sadece yaptıkları iyi işi karıştıranlar olduklarını zikretmiştir. Nitekim seferden geri kalmanın doğru olmadığı anlaşılmışlar, tövbeyle yetinmeyip kendilerini direklere bağlamışlardır. Bağışlanmayı bekledikleri için Hz. Peygamber (s.a.v) onlarla ilgili vahiy beklemiştir. Onlar hakkında vahiy geldiğinde sahip oldukları her şeyi sadaka vermek istemişlerdir. Fakat Hz. Peygamber (s.a.v) buna dair bir emir olmadığı için bir şey almadığını zikretmiştir.

Sa'lebî bunların kimliği ve sayıları hakkında olan farklı kişilerden aldığı rivâyetleri şu şekilde aktarmıştır: Alî b. Ebû Talha, İbn Abbâs, Saîd b. Cübeyr ve Zeyd b. Eslem, Katâde ve ed-Dahhâk, Attıye, el-Hasan: Onlar, Ebû Lübâbe ile beraber 10 kişi olmuştur. Hilâl, Ebû Lübâbe, Kardam, Mirdâs ve Ebû Kays 8 kişi olmuştur. Ensâr'dan olan Ced b. Kays, Ebû Lübâbe, Cüzam ve Evs ile beraber 7 kişi olmuştur. Başka bir rivâyete göre Ebû Lübâbe ile beraber 5 kişi olduklarını, sadece Ebû Lübâbe diyenler de olmuştur. Bunların geride kalan o 3 kişiden ayrı olduklarını da zikretmiştir.

Sa'lebî Ebû Lübâbe'nin tövbe ettiği günahla ilgili farklı rivâyetleri aktarmıştır: Mücahit, Ebû Lübâbe'nin Benî Kureyza kuşatmasında yaptığı günahtan dolayı tövbe ettiğini¹⁸⁷ zikretmektedir.¹⁸⁸ ez-Zührî, Tebük seferinden geri kaldığı için direklere kendini bağlayarak baygın düşene kadar yemekten kesilmiştir. Daha sonra Tövbesi inince yemini üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) onu çözmüştür. Sahip olduğu her şeyi sadaka olarak vermek istediğini zikretmiştir.

Sa'lebî, Ebû Lübâbe'nin verdiği sadaka ile ilgili Zührî'nin rivâyetini kullanmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.v): "*Aba Lübâbe, üçte bir oranı sana yeter.*"¹⁸⁹ buyurmaktadır. Diğer rivâyetlerde bununla aynı görüştedir. Bunun nedeni ise Tevbe sûresinin 103. âyetinde¹⁹⁰ malın tamamını al denilmediği için Hz. Peygamber (s.a.v) daha önce buyurduğu miktarı aldığını açıklamıştır. Verdikleri sadakaysa onları arındırmıştır. İki yüzlülükten sadakate çıkmıştır. Onun bereketi olarak malları

¹⁸⁶ et-Tevbe 102.

¹⁸⁷ Enfâl suresi 27. âyetin sebab-i nüzulünde bu olaydan bahsedilmiştir, bk. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 72-73.

¹⁸⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIV, ss. 33-36.

¹⁸⁹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' el-Himyârî el-Yemanî Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, Meğâzî C. V, thk. Habîburrahman el-A'zamî, el-Meclisü'l-İlmi, Hind, 1983, s. 405.

¹⁹⁰ "*Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) Onların mallal ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*"

bereketlenmiştir. Âyetin devamında Sa'lebî ile beraber Kelbî, Ebû Muâz, Ebû Ubeyde, Katâde, İbn Abbâs'ın yorumları ise Hz. Peygamber (s.a.v) onların bağışlanmaları için dua etmiştir. Buda onlar için bir güven, rahmet, hürmet, iman üzerine kalmalarıdır.

Tövbeleri hakkında Sa'lebî Tevbe sûresinin 104. âyetinin¹⁹¹ sebep-i nüzûlü ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır, tövbe etmeyenler bunların üzerinden nasıl muhatap olma yasağının kaldırılmasını sorgulamıştır. Daha doğrusu tövbelerini sorguladıkları üzerine indiğini zikretmiştir. Sa'lebîâyetin anlamının, sadaka almanın kabul olduğunu zikretmektedir.¹⁹²

el-Vâkıdî, bu âyetin nüzul sebebinden bahseden Mücâhid 'in naklettiği rivâyet ile aynı görüşte olmuştur.¹⁹³ İbn İshâk ve el-Vâkıdî Benî Kureyza Gazvesi'ni zikrettiği bölümde olayla ilgili olanları detaylı bir şekilde zikretmektedir. İbn Hişâm ve İbn Sa'd, Ebû Lübâbe'nin Benî Kurayza'da olan meseleden dolayı tövbe ettiğini zikretmek konusuna İbn İshâk ve el-Vâkıdî'ye katılmıştır.¹⁹⁴

Ebû Lübâbe'yle ilgili rivâyetlerde anlatımda farklılık bulunsa da konun temeli onun kendini mescidin sütununa bağlayarak bağışlanmak istemesine karşı Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanıt vermeden, bu işin vahiy bekleme gereksinimi duyarak nebevî bir tavır sergilediğini yansıtmıştır.

5.6. KÂ'B B. MÂLİK VE ARKADAŞLARI

Konu ile ilgili âyette *"(sefere katılmayanlardan) diğer bir kısım da, Allah'ın emrine bırakılmışlardır..."*¹⁹⁵ Sa'lebî âyetin yorumunda, bahsi geçen kişilerin pişmanlığı abartarak direğe bağlananlar gibi olmadıklarını anlatmıştır. Bunun yanı sıra âyette kastedilen kişilerin Bedir'e katılımlarından bahsetmiştir. Zira Kâ'b Allah'tan bağışlanmayı elli gün beklediğini, bu süreçte onlarla muhatap olunmadığını ve eş dosttan uzak kalmış oldukları belirtmiştir. Bu nedenle bir yere sığamaz olmuşlar. Bu esnada Kâ'b ve arkadaşlarının durumları netleşmezse ne olacak diye insanlar arasında konu olmuştur. Daha sonra Tevbe sûresinin 118. âyeti indiği zaman müjdenin geldiğini zikretmektedir.¹⁹⁶

¹⁹¹ "Onlar, Kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın; töbeyi çok kabul edenin, çok merhametli olanın Allah olduğunu bilmediler mi?"

¹⁹² es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIV, ss. 36-43.

¹⁹³ el-Vâkıdî, a.g.e,C. III, s. 1072.

¹⁹⁴ İbn İshâk, a.g.e, C.II, ss. 411-412; el-Vâkıdî, a.g.e, C. III, ss. 506-509; İbn Hişâm, a.g.e, C.II , ss. 236-237; İbn Sa'd, a.g.e, C. III, s. 349.

¹⁹⁵ et-Tevbe 106.

¹⁹⁶ es-Sa'lebî, a.g.e, C.XIV, s. 46.

Âyette *"Ve geride kalan üç kişi hakkında..."*¹⁹⁷ buyurulmaktadır. Sa'lebî bunlar Ensâr'dan olan Kâ'b b. Mâlik eş- Şâir, Mürâre b. Rebî, Hilâl b. Ümeyye Tebük seferine iştirak etmemiştir. Ebû Lübâbe ve onunla olanlar gibi tövbe etmemişlerdir. Bununla ilgili birden fazla aldığı isnad zincirinden Abdurrezzâk'ın rivâyet ile Kâ'b b. Mâlik'in hadisini aktarmaktadır.

Muhammed b. Abdullah b. Hamdûn, Abdullah b. Hâmid, Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan, Muhammed b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Muammer, ez-Zührî ve diğer isnad Ebû Sâlih, el-Leys, Akîl, İbn Şihâb, Abdurrahman b. Kâ'b babasından aktarmıştır. Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî, Muhammed b. Seleme, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Müslim, Abdurrahman b. Abdullah b. Kâ'b el-Ensârî, diğer isnad Ahmed b. Ebû Şuayb el-Cezerî, Mûsâ el-Cezerî, İshâk b. Râşid, ez-Zührî, Abdurrahman b. Abdullah b. Kâ'b b. Mâlik babasından rivâyet etmiştir. Sa'lebî rivâyeti şu şekilde aktarmaktadır: Hz. Peygamber'den (s.a.v) daha önce hiç geri kalmadığını, Tebük seferine kadar sadece Bedir'e katılmamış oda savaş'tan ziyade mal için çıkılmıştır. Bu olayın yeri çok büyüktür, ona rağmen onu Akabe Biati yerine koyamayacağını anlatmıştır. Tebük seferi zamanında rahatlığa alışılmıştır. Cihada çıkıldığında genelde şaşırılsın diye gidileceği yön belli olmamaktadır. Bu seferde ise hazırlık yapılması amacı ile belli olmuştur. O sırada Kâ'b'te her türlü imkân olduğunu ifade etmiştir. Fakat rahatlığa daldığından dolayı perşembe günü gelir ve Hz. Peygamber (s.a.v) âdeti üzerine yola çıkmıştır. Kâ'b'te geride kalmıştır. Hazırlıkta ağır hareket, biraz aksiliklerle beraber ne kadar kendine ulaşırsın dese de zira geride kalmıştır.

Kâ'b'i, Medine'de sadece münafıkların bulunması kötü hissettirmiş, geride kalanların seksen üzeri olduklarını ayrıca bu durumu umursamadıklarını zikretmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) Tebük'te, Kâ'b'i sorması üzerine soyundan biri onu kötülemesine karşı Muâz b. Cebel onun iyi biri olduğu hakkında savunmuştur. Bu esnada seraptan biri görüldüğünde Hz. Peygamber (s.a.v): *"Ebû Hayseme ol."* buyurmuştur. Görününce gerçekten de o olduğunu zikretmektedir.¹⁹⁸

Kâ'b, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Tebük'ten Medine'ye döneceğini duyunca bahane kurgulamaya başlamıştır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.v) geldiğinde dürüstlüğü seçmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) mescitte âdeti üzerine namazını ve duasını yapmıştır. Bitirince herkes bahanesiyle ona gelmiştir. Onların ne gizlediklerini kurcalamadan

¹⁹⁷ et-Tevbe 118.

¹⁹⁸ Bu konu daha detaylı zikredilmiştir, bk. Musa b. Ukbe, *Kitabü'l-Megâzi*, ss. 295-96.

yeminlerini dediklerini kabuledip onlar için dua etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) mescitte Kâ'b'i görünce ona kızdığını bir gülümsemeyle belli etmiştir. Ona sefere hazırlığını sorunca Kâ'b bir şeyi inkâr etmemiştir. Onun affını kazanmak için Allah'ın elbet ortaya çıkaracağı yalanı seçmemiştir. Geride kalmasıyla ilgili her şeyi olduğu gibi anlatmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) diğerlerinin önünde doğruyu seçtiğini ifade etti ve ona Allah'ın emrini beklemesini buyurmuştur. Dürüst davrandığı için kavmi kendisine kızmış ve onun günahkârolmadığını söylemişlerdir. Zira sadece af dilemesinin yeterli olduğunu belirtmişlerdir. O baskının ardından nerdeyse geri dönecekti ki kendisinin yalnız olmadığını öğrenmiştir. Hilâl b. Ümeyye el-Vâkıfî ve Ebû Mürâra b. Rebîa el-Âmirî Bedr ehlinden olan iki kişiyi onunla bu meselede beraber olması, o konuşmalara kulak asmasını sağlamıştır. Seçtiği yola devam etmesine yardımcı olduğunu zikretmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v), Kâ'bve iki kişi ile muhatap olmayı men etmiştir. Nitekim herkes ve her şey onlardan yüz çevirmiştir. Bu sıkıntılı durumdaiçlerinden sadece Kâ'b daha güçlü durmuştur. Mescitte Hz. Peygamber'in (s.a.v.), onun selamının karşılığını vermediğini¹⁹⁹ gözünün yanıyla ona bakmasını takip etmiştir. Diğerleri ağlamaktan helak olmuştur. Bu hal uzayınca bir gün Ebû Katâde'nin evinin yanına gitmiştir. Ebû Katâde, Kâ'b'in selamını almamıştır. Bunun üzerine Kâ'b Allah'ın adını vererek; Allah ve Peygamber'i ne kadar sevdiğini, bildiğini söylemesini istemiştir. Kâ'b'in, üçüncü tekrarının ardından Ebû Katâde "*Allah ve Resûlu daha iyi bilir*" cevabını verdiğiinde ağlayarak oradan ayrılmıştır.

Ticaret için gelen hristiyan biri Kâ'b'e, biz sana sahip çıkarız diye Gassân Kralıdan bir mesajla gelmiştir. Buna aldırmandan anında mesajı yakmıştır. 40 gün sonra Hz. Peygamber (s.a.v) Kâ'b ve diğer iki kişiye, eşlerinden boşanmadan ayrılma emri vermiştir. İçlerinden sadece yaşlı olan Hilâl b. Ümeyye'nin eşi ona bakması için müsaade isteyerek yanında kalmıştır. 50 gün sonra sabah namazında, Kâ'b ve arkadaşları Tevbe 118. âyette geçtiği gibi hiçbir yere sığmamışlardır. Medine'de bulunan Sela' Tepesibaşından müjde geldiğinde secdeye kapılmışlardır. Kâ'b, Müjdeleyen kişiye üzerindeki çıkarıp vermişonun yerine iki parça ödünç giymiştir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) gece yarısından sonra âyet inmiştir. Hz. Ümmü Seleme (r.a) Kâ'b'in meselesini dert ettiği için gecenino saatinde ona haber ulaştırılmasını önermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) gece vaktinde onlara huzursuzluk olmasın diye

¹⁹⁹ el-Buhârî, *a.g.e.*, İstizân, C. VIII, s. 57.

sabaha ertelemiştir. Mescitte Talha Kâ'b'i tebrik etmek için karşılamıştır.²⁰⁰

Hız. Peygamber'in (s.a.v) mutluluğu yüzünden belli olmuştur. Hız. Peygamber (s.a.v) Kâ'b'e hayatındaki en hayırlı gün olduğunu buyurmuştur. Kâ'b bu bağışlanmanın ondan mı yoksa Allah 'tan mı sorusunun cevabını Allah'tan olarak almıştır. "*Allah, Peygamberi ve Muhâcirleri üzerlerinden tövbe etti*"²⁰¹, "*Ve sadıklarla beraber olun*"²⁰² okumuştur. Kâ'b, Hız. Peygamber'e (s.a.v) tövbesinin tamamı yalan söylememek ve sahip olduğu malı Allah rızası için vermektir. Hız. Peygamber (s.a.v) "Malının bir kısmını tut senin için daha hayırlıdır" buyurmuştur. Kâ'b, Hayber'den aldığı bir miktar vardı onu almıştır. Ondan geri kalan malını sadaka olarak vermiştir. Kâ'b ve arkadaşları bu tövbeye şükür etmiştir. Bu olaydan çıkardıkları ders ise yalanın sonunun gazap olduğunu anlamışlardır.²⁰³

el-Vâkıdî, Tebük seferi ile ilgili daha önce aktarıldığı isnad zincirini kullanmıştır. Sa'lebî'den bu yönleri ile farklılık göstermektedir: Kâ'b, Hız. Peygamber (s.a.v) ile daha önceki biat ve Bedr'e katılımından bahsetmemiştir. Rivâyetine Tebük seferi ile ilgili konuşmasından başlamıştır. Daha önce bir arada iki devesi olmadığı üzere yemin etmiştir. Bir iki güne kadar Hız. Peygamber'e (s.a.v) katılacağını, onlar hızlanınca geride kaldığını zikretmiştir. Sonra onlara katılmadığı için pişmanlık duygusu yaşaması, münafık veya mazeretli birilerini gördüğünü ve münafıkların sayısını zikretmemiştir. Abdullah b. Üneys, Hız. Peygamber (s.a.v) Kâ'b'ı sorduğunda, onun geride kalmasıyla ilgili yorum yapana karşılık vermiş ve Kâ'b'ı övmüştür. Ona karşılık veren Ebû Katâde fakat Muâz b. Cebel'in üzerine görüş birliği olmuştur. Seraptan gelen kişinin Ebû Hayseme olmadığı görülmüştür. Ebû Hayseme Vadi-l Kura'da Umeirb. Vehb'ı görmüştür. Hız. Peygamber'in (s.a.v) yanına önden gitmesini rica etmiştir. Geç kalmasıyla ilgili daha detaylı bir şekilde bahsetmektedir. Hilâl b. Ümeyye ve Mürare b. Rabi'in geride kalmalarıyla ilgili yaptığı açıklamasını aktarmıştır. Kâ'b ve arkadaşlarının, herhangi bir kuşku veya nedeni olmadığını fakat bir erteleme meselesi olduğunu zikretmektedir.²⁰⁴

200 el-Buhârî, Meğâzî, C. VI, s. 3.

201 et- Tebe 117.

202 et-Tevbe 119.

203 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, "Meğâzî", C. V, s. 397; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, C. XLV, s. 148- 156; et-Tirmizî, *Sünen et-Tirmizî*, "Tefsiri'l-Kurân", C. V, s. 281; İbn Hibbân, *el-İhsân fî takribi Şahîhi İbn Hibbân*, "Zekât", C. VIII, s. 155; es-Sa'lebî, *a.g.e*, XIV, ss. 108-118; Bakberdi Doganbayev, *Tevbe Suresi'ne göre Tebük Seferinden Geride Kalanlar (Tespit ve Değerlendirme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya 2019.

²⁰⁴ el-Vâkıdî, *a.g.e*, C. III, ss. 996-999.

İbn İshâk ve İbn Hişâm, Kâ'b'in rivâyetini aktardığında Zührî ve İbn Kâ'b'ten gelen isnad zincirini kullanmaktadır. Sa'lebî'nin zikrettiği rivâyetten şu yönleri ile farklılık göstermektedir: Hz. Peygamber (s.a.v) sefer hazırlığını anlattığında daha önceki seferlerde uyguladığı yöntemin, aldatmaca olduğunu ve bu sefer farklı olduğunu zikretmiştir. Başında seferin perşembe günü olduğundan, Hz. Peygamber (s.a.v) özellikle o gün çıkmayı tercih ettiğinden bahsetmemiştir. Kâ'b'in dilinden Ebû Hayseme'den bahsetmemiştir, onunla ilgili kullandığı başka rivâyette Sa'lebî ile aynı görüşte olmuştur. Rivâyetinde daha ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir.²⁰⁵ Kâ'b'in kendi kendine Hz. Peygamber'e yetişebileceğini söylemiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v) gazve için çıktuktan sonra onlara bir veya iki güne kadar yetişecek diye oyalanmıştır. Kâ'b'in iki arkadaşı kendisi gibi geri de kaldıklarını öğrenince, Hz. Peygamber'e (s.a.v) dönmemesi üzerine yemin etmemesi, ayrıca sustuğunu da zikretmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) namaz kılırken ona bakmıştır. İki arkadaşının ağlamaları, çıkmamaları hakkında söylediklerini zikretmemektedir. Kâ'b'in Ebû Katâde'ye 3 kez sorduğunu, ona ancak dördüncüde cevap verdiğini zikretmektedir. Rivâyette 50 günün kırkı geçince çadırda olduğundan bahsetmiştir. Üzerinde olan ve tek elde ettiği kıyafetini çıkarıp müjdeleyiciye vermiştir. Ayrıca iki elbise ödünç aldığını zikretmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) onlara âyetleri okuduğunu zikretmemektedir.²⁰⁶

İbn Sa'd, Kâ'b ve arkadaşlarının geride kaldıklarını ve seferin olduğu sıkıntıları daha önce "*Usre*" ile ilgili durumdan bahsetmiştir. Fakat Kâ'b'in geride kalması ile ilgili detay olduğu rivâyeti aktarmamaktadır. Sa'lebî'den farklılığı ise müjdeleyenin ve kıyafetini verdiği kişi Hamza b. Amr olmuştur. İki parça kıyafet ödünç aldığı kişi ise Ebû Katâde olduğunu zikretmektedir.²⁰⁷

Kâ'b ve arkadaşları ile ilgili rivâyetler önemli bir konuya değinmiştir. Bu konu bekleme sürecinde kimseyle muhatap olmamaları; ev hapsinden daha zor olmuştur. Zira bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v) vahiy beklemesi ve karar vermemesi nebevî konumuna göre davranmaktadır. Ayrıca vahyin gece gelmesi insanların toplanması ailesine rahatsızlık vereceği için haberi sabaha ertelemiştir. Buna nazaran Hz. Peygamber (s.a.v) bu tavrıyla beşerî davranış sergilemiştir.

²⁰⁵ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 599; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 520-521; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve ve feyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, C. II, thk. Ömer et-Tedmürî, Dâru'l-Kitab el-Arabî, Beyrût 1993, s. 633.

²⁰⁶ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 609-615; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 531-536.

²⁰⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. IV, s. 236.

6. HZ. PEYGAMBER'E VEFAT HABERİ GELEN SAHÂBÎ İLE İLGİLİ RİVÂYET

Sa'lebî bu konuyla ilgili kullandığı tek rivâyet ve isnadı şu şekilde aktarmaktadır: İbrâhim b. Muhammed, Ebû Saîd İbn el-A'râbî, Ebû Alî el-Bağdâdî, Ebû Hâlid es-Sülemî, el-Â'lâ b. Zeyd es-Sekafî, Enes b. Mâlik'in rivâyeti üzere güneşten daha önce görülmemiş bir ışık çıkmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) bunu Cibrîl'e sormuştur. Bunun nedeni; Muâviye b. Muâviye el-Leysî el-Müznî Medine'de vefat etmiştir. Allah Teâlâ onu cenaze namazı için 7000 melek göndermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) bu dereceye ulaşmasının nedenini sormuştur. Her durumda İhlâs sûresi okuduğu için yanıtlamıştır. Zira Cibrîl Hz. Peygamber'e (s.a.v) cenaze namazına gitme teklifinde bulunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) istediğini belirtmiştir. Bunun üzere namazını kılmıştır.²⁰⁸

İbn Sa'd, Sa'lebî'nin rivâyetinde isnatta geçen son üç kişiden nakletmiştir. Bunun yanı sıra başka rivâyette kullanmaktadır. Osmân b. el-Heyssem el-Basrî, Mahbûb b. Hilâl el-Müznî, İbn Ebû Meymüne, Enes b. Mâlik'in rivâyeti önceki rivâyet gibi olmuştur. Fakat Hz. Peygamber'in (s.a.v) cenaze namazına nasıl gittiğini nakletmiştir, bu esnada ortaya çıkan olağanüstü olayları da anlatmıştır.²⁰⁹

İbn Muâviye el-Leysî'nin cenazesi hakkında olan rivâyetlerde abartıya rastlanmaktadır. İbn Sa'd ilk siyer kaynaklarından olmasına rağmen Hz. Peygamber'in (s.a.v) cenaze namazına katılmasını Sa'lebî'den ziyade abartı kullanmıştır.

²⁰⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XXX, ss. 491-492.

²⁰⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr (et-Tabakâtü'l-Kübrâ)*, C. V, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire 2001, s. 130-131; Bu rivayetin sıhhati ile ilgili farklı yorum ve rivayetler bulunmaktadır, bk. Mehmet Ayhan, "İhlas Sûresi'nin Fazileti Hakkında Zikredilen Muâviye b. Muâviye Rivâyetinin Kaynak Değeri Üzerine", C. VI, *Tasavvur, Tekirdag İlahiyat dergisi*, S. 2, Aralık 2020, ss. 887-929.

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRİ DOKUZUNCU YILDA GEÇEN DİĞER OLAYLAR İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. HEYETLER YILI OLARAK ADLANDIRILMASI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

1.1. BENÎ TEMİM HEYETİ

1.1.1. Benî Temîm'in Şiir ve Hitabette Kaybı

Hicri 9. Yılın başında Benî Temîm Hz. Peygamber'in yanına gelmiştir.²¹⁰ Sa'lebî bununla ilgili kullandığı rivâyeti şu şekilde nakletmiştir: Ebû el-Kâsım b. Muhammed, EbûCa'fer Muhammed b. Sâlih b. Hânî el-Verrâk 337. yılında rivâyeti aldığını söylemiştir. Ondan el-Fadl b. Muhammed b. Müseyyib b. Mûsâ el-Şa'rânî, el-Kâsım b. Ebû Şeybe, Muallâ b. Abdurrahman, Abdülhamîd b. Ca'fer, Ömer b. el-Hakem ve Câbir b. Abdullah'tan nakletmektedir: Benî Temîm Medine'ye gelip Hz. Peygamber (s.a.v) kapısında dillerinin gücünü öne sürerek dışarı çıkması için çağırılmışlardır. Zira şiir ve hitabet ile geldiklerini dile getirmişlerdir. Bunun üzere Hz. Peygamber (s.a.v) onlara övündükleri şeyin Allah'a mahsus olduğunu buyurduğunu ve dedikleri şeyle amacı olmadığını buyurmuştur. Ayrıca konuşmaları için müsaade ettiğini zikretmektedir.

Heyetten ez-Zibrikân b. Bedr kavmini övmesi için birini konuşmacı olarak öne çıkarmıştır. Bunun üzerine hatipleri bunlardan bahsetmiştir: Hamdelenin ardından dünya ve dünyada olan her şeyden iyi olduklarını zikretmiştir. Askeri güç, mal, mülk, onlardan daha iyisi olana meydan okumuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) emri üzere Sâbit b. Kays b. Şemmâs ona karşılık vermiştir. Hitabında bunları ifade etmiştir: Hamdele ve kelimeyi şahadetten sonra muhâcir ve ensâr'ı övmüştür. Tüm insanlığı dine girmesini sağlayana kadar savaşacaklarını zikretmiştir.²¹¹

el-Vâkîdî kullandığı rivâyet ve isnadı bu şekilde aktarmıştır: Muhammed b. Abdullah b. Müslim, ez-Zührî, Abdullah b. Yezîd, Saîd b. Amr'in rivâyeti üzere Büsr b. Süfyân'i veya el-Adevî'i Benî Kâ'b'e zekât almaları için göndermiştir. Onlara karşı çıkan Benî Temîm'in cezalarını kesmesi için el-Fezârî'yi 50 kişiyle gönderildiğini zikretmiştir.

el-Fezârî, Benî Temîm'in Benî Selim'e kaçarken arkalarında bıraktıkları 11

²¹⁰ el-Vâkîdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 973-974; Temîm hakkında bilgilendirme yapılmıştır, bk. İrfan Aycan, "Temîm (Benî Temîm)", C. XL, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, ss. 418-419.

²¹¹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXIV, ss. 350-352.

kadın, 11 erkek ve 30 çocuğu Medine'ye getirmiştir. Onları geri almak için öğlen namazıyla beraber Temîm'i temsil eden 10 kişi Medine'ye gelmiştir. Utârid, Zibrikân, Kays b. Âsım, Kays b. Hâris, Utârid, Zibrikân, Nuaym b. Sa'd, Reyyâh b. el Hâris, b. el Ethem, el-Akra' mescitte getirilenler sormuşlardır. Bu esnada çocuklar ağladıkları için tekrar içeri girmişlerdir. Ardından mescitte seslenmeleri ve ellerinden çıkan sesler yüzünden Hz. Peygamber (s.a.v) dışarıya çıkmıştır. Ayrıca heyetin şiir, hitabet ile meydan okumalarına gülümsemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) iki rekâtın ardından heyete müsaade ettiğini aktarmıştır.

Hatipleri Utârid Hamdele'den sonra onlarda olan riaset, mal, şan, şeref, onlar gibisi olmadığını söylemiştir. Bundan daha fazlası da olduğunu zikretmiştir. Bunun üzerine Kays hazırlıksız olarak karşılık vermeye başlamıştır. Hamdele'den sonra kelimeyi şahadeti getirmemiştir. Akabinde Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i (s.a.v.) göndermesi onları üstün kılmıştır. İlave olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) soyu, güzel ahlaki, vahiye sahip çıkmasının, en hayırlı olduğunu ve ona desteklerini zikretmiştir. Farklı lafızlarla muhâcir ve ensârı övmüştür. Aynı şiirin devamını lafzî ihtilafla beraber tamamladığını zikretmiştir.²¹²

İbn İshâk ve İbn Hişâm, Sa'lebî'nin kullandığı rivâyet ile bu şekilde değişiklik göstermektedir: Heyette gelenlerin Utârid, Zibrikân, Akra', Amr b. el-Ethem, el-Habâ b. Yezîd, Nuaym b. Yezîd, Kays b. Âsım, Kays b. el-Hâris, Uyeyne b. Hısın olduklarını aktarmıştır.²¹³ Hz. Peygamber'e (s.a.v) dillerinin kuvvetli olması ile ilgili söylemlerini zikretmemiştir. Benî Temîm'in hatipleri Utârid b. Hâcib olmuştur. Ardından onların ne olduklarını gördüğünü belirtmiştir. Sâbit, hitabında Hamdele'den sonra kelimeyi şahadeti zikretmemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) soyundan ve güzel ahlakından bahsettiğini zikretmiştir.²¹⁴

Zibrikân başka birini şiir söylemesi için görevlendirmiştir. Şiirde üstünlükleri ve ganimetten 1/4'ü olan payları, yoksullukta deve eti ile doyurmaları ve iftiharlarından bahsetmiştir.²¹⁵

el-Vâkîdî, Sa'lebî ile bu yönleri ile farklılık göstermektedir: Zibrikân şiir söylemiştir. Söylediği 4 beyiti Sa'lebî'nin rivâyetinde olanla sadece 2 beyit mutabık olmuştur. Diğerleri şu şekilde farklılık göstermiştir: İlk mısra lafzî farkı var fakat mana

²¹² el-Vâkîdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 973-977.

²¹³ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 637-638; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 560-561.

²¹⁴ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, 638; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 561-562.

²¹⁵ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXIV, ss. 352-353.

çok yakın bulunmuştur. Diğer ikisi ise ganimet alımları ve onlara gelenlere deve eti ile ikramda bulduklarını zikretmiştir.²¹⁶

İbn İshâk ve İbn Hişâm'da şiiri söyleyenin Zibrikân diye zikretmişlerdir. Şiirinde Sa'lebîn'in kullandığı rivâyetten beyitler de sırasıyla bu farklılıklar görülmüştür. Riaset ve 1/4 alımları ile ilgili geçen mısranın Zibrikân'a ait olmadığını rivâyet edilmiştir. Onun yerine ibadet yerlerini zikretmiştir. Sa'lebî'nin zikretmediği mısralarda ganimetin ne kadar olduğunu zikretmemiştir. Şerefliğin onlara gelmeleri, deve eti ile ikramda bulunmaları, iftihar konusunda öne geçmeleri ile ilgili 2 beyit daha zikretmiştir.²¹⁷

Hz. Peygamber'in (s.a.v) emri ile Hassân b. Sâbit ona karşılık vermeden önce onun ne dediğini dinlemiştir. Karşılık verdiği 19 beyitte bunlardan bahsetmiştir: Hz. Peygamber'in (s.a.v) soyu, fitrat üzerine olan herkesin uyabileceği bir kanuna sahip olmaları, din zor durumdayken Allah'ın elçisine destekleri, Uhud'da olanları hatırlattı, ölümle burun buruna olduklarını, yaşayanlarının ve ölülerinin en hayırlı olduklarını zikretmektedir.²¹⁸

İbn Hişâm ve İbn İshâk yoluyla aldığı Hassân'ın rivâyetinde bir beyiti nakletmekte, Ebû Zeyd'in rivâyetini kullanmıştır. Buna göre İbn İshâk 29 beyit rivâyet etmiştir.²¹⁹ Alınan rivâyet Sa'lebî ile bu şekilde farklılık göstermiştir. Hassân, Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına gelirken heyetin şairinin ne dediğini sormamıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanında durmaları ve Nâsıl bir şerefli asil bir yerde olduğu ile ilgili 4 beyit söylemiştir. Karşısında söylediği 19 beyitten sadece 2 beyit Sa'lebî'nin rivâyet ettiği ile mutabıktır. Farklı olan beyitlerde, Hz. Peygamber'e (s.a.v) destekleri ve onunla gurur duymaları, güzel ahlaklarından, şan şeref ve soylarından bahsetmektedir.²²⁰

el-Vâkıdî, Hz. Peygamber (s.a.v) Hassânı minbere çıkardığını, savunmasında Cibrîl (a.s) destekli olduğunu buyurması, onunla gurur duymalarını, söylediği 17 beyit'in 2 beyit Sa'lebî ile aynı görüşte olmuştur. Diğerleri İbn İshâk'ın rivâyetiyle bir kısım benzerlik bir kısımda mutabık olmuştur.²²¹

²¹⁶ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 977.

²¹⁷ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 639; İbn Hişâm, C. II, ss. 562-563.

²¹⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIV, ss. 353-355.

²¹⁹ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 640-641.

²²⁰ İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 563-565.

²²¹ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 977-979.

Sa'lebî el-Akra' b. Hâbis katıldığını ve şiirinde anlattıklarını şu şekilde nakletmiştir: şanları, liderlik, ganimette 1/4 onların olmuştur. Hicaz'da onlar gibisi olmadığını zikretmiştir.²²²

İbn Hişâm başka birilerinden aldığı rivâyete göre şiiri söyleyenin Zibrikân olduğunu zikretmiştir. Sa'lebî'nin zikrettiği rivâyette bir beyit eksik olması ile beraber sadece 2 mısrayı şan ve 1/4 alımları ilgili olan kısım mutabık olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) onunla ilgili buyurduğunu zikretmemiştir.²²³

Hz. Peygamber'in (s.a.v) emir ile Hassân, ona karşılık verdiği 6 beyitte: iyilikler zikredildiğinde onların gurularından boşuna bahsetmemelerini, onlardan ya zavallı ya da hizmetçi çıkacağını, şan şerefleri yanında onların dediğinin bir şey ifade etmediğini, eğer canlarını ve mallarını kurtarmak istiyorlarsa övünmeyi bırakıp Allah'a şirk koşmamaları gerektiğini, en sonda kılıçla tehdit ettiğini zikretmektedir.²²⁴

İbn Hişâm, Hassân'ın münazarada 11 beyitle karşılık verdiğini zikretmiştir. Sa'lebî'nin rivâyet ettiği 3 beyit bir mısrayı zikretmiştir. Daha önce Hz. Peygamber'e (s.a.v) destekleri ile ilgili dediği beyit manasıyla ihtiva etmekle beraber 2 beyit zikredilmemiştir.²²⁵

Hz. Peygamber (s.a.v) Hassân'nın şiir söyleyişi esnâsında onun sözünü kesmiştir. el-Akra'a unutulani hatırlatmasının yakışmadığını buyurmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu sözünün onlara şiirden daha ağır geldiğini zikretmiştir.²²⁶ İbn İshâk, Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd Hz. Peygamber'in (s.a.v) onlara buyurduğu sözü zikretmemiştir.

Hassân'dan sonra el-Akra' b.Hâbis şair ve hatipleri karşısında kaybettiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Müslüman olanın öncesinden sorumlu tutulmayacağını açıklamıştır. Bunun yanı sıra onlara ikram etmiştir. Onlarla beraber olan ve Kays b. Âsım'ın sevmediği Amr b. el-Ethem'e de ikramda bulunmuştur. Kays'e karşı kızarak şiir söylemiyle sesler yükselmiştir. Bunun üzerine Hucurât sûresinin 2. ve 3. âyetinin indiğini zikretmiştir.²²⁷

İbn İshâk ve İbn Hişâm, Amr b. el-Ethem ile ilgili Sa'lebî'den şu yönleri ile

²²² es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XXIV, ss. 355-356.

²²³ İbn Hişâm, *a.g.e*, C. II, ss. 565-566.

²²⁴ es-Sa'lebî, *a.g.e*, , C. XXIV, ss. 356-357.

²²⁵ İbn Hişâm, *a.g.e*, C. II, s. 566.

²²⁶ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XXIV, s. 356.

²²⁷ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XXIV, ss. 357-358.

farklılık göstermektedir: Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanında Kays onu kötülediğini duyduğunda ona karşılık olarak onun hakkında hiciv söylemiştir. 3 beyitten sadece 2 beyit zikretmiştir. Diğerleri kötü lafzından dolayı zikredilmemiştir. Bundan dolayı Hucurâtsûresinin 4. âyetin indiğini zikretmiştir.²²⁸

İbn Sa'd ve Vâkîdî, Muhammed b. Abdullah, ez-Zührî, Abdullah b. Yezîd, Saîd b. Amr'in rivâyeti üzere Hz. Peygamber (s.a.v) Kays b. Âsım'ı bedevilerin kralı olarak adlandırdığını zikretmiştir. Vâkîdî yoluyla Rebîa b. Osmân ve iki kişiden daha aldığı bir rivâyete göre onların ikramları 12 buçuk Ukıyye olmuştur. Amr b. el-Ethem 5 Ukıyye almıştır. Zira rivâyette heyetin küçüğü olduğunu da zikretmektedir.²²⁹

Belâzürî Benî Minkar'ın heyetin başkanlığını Kays b. Âsım yapmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) Kays'ın hakkında bedevilerin büyüğü diye buyurmuştur. Akabinde Benî Mukâs'in zekât tahsili ile teklif etmiştir. Diğer taraftan Benî Avf'un zekât'ını Zibrikân topladığını zikretmiştir.²³⁰

Âyette "(Ey Muhammed) Odaların arkasında sana bağıranların..."²³¹ buyurulmaktadır. Sa'lebî yorumunda âyette Benî Temîm kastedilmiştir. Bununla ilgili Katâde'nin rivâyetini nakletmiştir. Başta geçen rivâyet gibi Hz. Peygamber'i (s.a.v) dışarı çağırma larını zikretmiştir.²³²

Belâzürî, Benî Temîm'in sadaka toplamasına karşı çıktıkları için onlara Uyeyne gönderilmiştir. Bu olay Muharrem ayında olmuştur. Bunun sonucu olarak 11 kişi aldığını zikretmiştir.²³³ Akabinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) kapısı önünde Akra'nın övgüde ve kötülemekte dilinin kuvvetli olduğunu seslenerek söylediğini zikretmiştir.²³⁴

Heyetin şiir ve hitabetiyle ilgili rivâyetlerin genelinde farklı detaylardan bahsedilse de benzerlik bulunmaktadır. Nitekim kullanılan rivâyetleri incelediğimizde Sa'lebî'nin ilgilendiği kısım âyette geçen görgüsüzlük kısmı olmuştur. Bunun üzerine heyetin şiirle meydan okumasını dikkate almıştır. Sa'lebî'nin aktardığı beytlerde ilk kaynaklarla eksilik veya fazlalık olsada aynı manayı vermiştir. Bu konuda dikkat çeken detay ise Sa'lebî; Hz. Peygamber (s.a.v), Hassân'ı çağırdığında yolda hazırlık yaptığını aktarırken ilk kaynaklarda öyle bir şeyden bahsetmemesi Hassân'nın şiir yeteneğini

²²⁸ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 641-642; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 567.

²²⁹ el-Vâkîdî, *a.g.e.*, C. III, s. 980; İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. I, ss. 224-225.

²³⁰ el-Belâzürî, *a.g.e.*, C. XII, ss. 263-264.

²³¹ el-Hucurât 4.

²³² es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXIV, s. 358.

²³³ el-Belâzürî, *a.g.e.*, C.I, s. 382.

²³⁴ el-Belâzürî, *a.g.e.*, C. XII, s. 60.

göstermiştir. Tabi bu olayın ana meselesi Hz. Peygamber'in (s.a.v) hoşgörülüğü ve heyetin adamlarına karşı adam görevlendirmesi örnek olmaktadır.

1.1.2. Ailelerinin Azat Edilmesi İçin Fidyeye Arz Etmeleri

Sa'lebî konu ile ilgili İbn Abbâs'ın rivâyetini şu şekilde nakletmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) Uyeyne b. Hısın el-Fezârî'nin komutanlığı ile Benî Temîm'in bir kolu olan Benî'l-Anbar'a seriye gönderdiğinde, aile büyükleri evdekileri bırakarak kaçmışlardır. Uyeyne onları alıp Medine'ye Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına getirmiştir. Bu nedenle Temîm'den bir heyet ailelerini almak için Medine'ye gelmiştir. Ardından fidye karşılığı ailelerini istenmişlerdir. O esnada Cibrîl (a.s) Hz. Peygamber'e (s.a.v) anlaşma için onlardan birini tayin etme emirini iletmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) Sebra²³⁵b. Amr'ı seçmiştir. Sebra, el- A'ver b. Bişâme²³⁶ büyüğü olduğu için onun olmasını önermiştir. Bunun üzerine el- A'ver seçilmiştir. A'ver'in sunduğu teklif şu şekilde olmuştur: Yarısı fidye ile yarısı azat olsun diye söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu teklife karşı olumlu yanıt verdiğini zikretmektedir.²³⁷

İbn Sa'd, bu seriye ile ilgili kullandığı rivâyetin isnadını şu şekilde aktarmıştır: Muhammed b. Ömer, Muhammed b. Abdullah, ez-Zühri, Abdullah b. Yezîd, Saîd b. Amr'in rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.v) Benî Kâ'b'ten zekât almak için Bişr b. Süfyân'i veya en-Naham el-Adevî'i göndermiştir. Benî Temîm ona engel olmuştur. Bunun üzere el-Fezârî Araplardan oluşan 50 kişiyle gönderilmiştir.

Bu seriyede içlerinde Utârid, Zibrikân, Kays b. Âsım, Kays b. Hâris, Nuaym b. Sa'd, Reyvâh b. el Hâris, b. el Ethem, el-Akra' 11 erkek bir o kadarda kadın 30 çocukla beraber Medine'ye getirilmiştir. Heyet Medine'ye geldiği zaman öğle namazı vaktiydi fakat Hz. Peygamber'in (s.a.v) çıkmasını beklemeden ona seslenmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) çıkınca Akra' dilinin ne kadar güçlü olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) onun Allah'a mahsus olduğunu buyurmuştur. Rivâyetin geri kalanı şiirleri aktarmadan zikretmiştir.²³⁸

Benî Temîm'in tavrı ile ilgili âyette "*Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabiretselerdi...*"²³⁹ buyrulmaktadır. Sa'lebî bu âyeti şu şekilde yorumlamaktadır: Eğer

²³⁵ Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, a.g.e, C. IX, s. 76.

²³⁶ Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, a.g.e, C. IX, s. 76.

²³⁷ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XXIV, ss. 358-359.

²³⁸ İbn Sa'd, a.g.e, C. I, ss. 224-225.

²³⁹ el-Hucurât 5.

Hız. Peygamber'i (s.a.v) beklemiş olsalardı; onları fidyesiz bırakacağını zikretmiştir.²⁴⁰

Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetlerin birinde Hız. Peygamber'in fidiye talebinde bulunurken vahyin mudahesini zikretmiştir. Diğer rivâyette ise kabalık etmeselerdi karşılıksız azad edileceklerini anlatmıştır. Bu rivâyetler Hız. Peygamber'in vahiye göre hareket ettiği gibi bir devlet başkanı olarak yetkisini göstermektedir.

1.1.3. Benî Temîm Hakkındaki Diğer Rivâyetler

Ebû Saîd Muhammed b. Mûsâ b. el-Fadl el-Nisabûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfahânî, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeid el-Kuraşî²⁴¹ Muhammed b. Yahyâ b. Ebû Hatem, Ca'fer b. EbûCa'fer, Ahmed b. Ebû'l-Havarî²⁴², EbûSelmân, Ömer b. el-Hattâb Hucurât sûresinin 3. Âyetinde kalplerinin takva için imtihan meselesini, arzularının giderilmesi diye yorumlamıştır. Hucurât sûresi 2.-5. âyetlerinin Temîm hakkında indiği zikredilmiştir.²⁴³

el-Hüseyn b. Fünceveyh²⁴⁴, Abdullah b. Yûsuf, Ahmed b. İsâ b. es-Sükeyn el-Beledî, Haşim b. el-Kâsım el-Haranî, Ya'lâ b. el-Eşdak, Sa'd b. Abdullah: Hız. Peygamber (s.a.v) Hucurât sûresinin 4. âyeti hakkında sorulmuştur. Benî Temîm'den görgüsüz olanlar hakkında indiğini, Deccal'a karşı en güçlü olanlar oldukları için Hız. Peygamber (s.a.v) onlara beddua etmediğini buyurmuştur.²⁴⁵

Rivâyetlerde Hız. Peygamber'in heyete karşı hoşgörü olmasının arkasında bir neden olduğunu yansıtmıştır. Nitekim bununla ilgili Hız. Peygamber'in (s.a.v) gaypten verdiği haberi neden olarak göstermiştir. Rivâyette dikkat çeken bir diğer meseleyse Hız. Peygamber'in (s.a.v) bedua etme isteğini ifade etmesi heyete karşı tepkisinde abartı rastlanmıştır.

1.2. BENÎ ESED HEYETİ

Heyet hicri 9. Yılın Rebûlevvel ayından önce Medine'ye gelmiştir.²⁴⁶ Sa'lebî, bu heyetle ilgili âyetlerin sebab-i nüzûlü olarak kullandığı rivâyetleri ve isnatları bu şekilde aktarmıştır: Tevbe sûresi 122. âyet ile ilgili el-Kelbî²⁴⁷, Muhammed sûresi 33.

²⁴⁰ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXIV, s. 362.

²⁴¹ Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. IX, s. 73.

²⁴² Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. IX, s. 73.

²⁴³ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXIV, ss. 349-350.

²⁴⁴ Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. IX, s. 77.

²⁴⁵ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXIV, s. 362.

²⁴⁶ Muhammed b. Cerîr et-Tabarî, "Tarihü't-Tabarî", C. III, Dârü't-Turâs, Beyrût, 1387, s. 96; konu ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Esed (Benî Esed)", *DİA*, C. XI, TDV Yayınları, İstanbul 1995, ss. 363-365.

²⁴⁷ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIV, s. 132.

âyet ile ilgili Mükâtil, Sümali²⁴⁸, Hucurât sûresi 14. âyet ile ilgili yaptığı yorumda,²⁴⁹ Benî Esed gerçekten Müslüman olamamıştır. Sadece sıkıntılı bir dönemde oldukları için Müslüman oldukları gösterilmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e (s.a.v) kendi kendilerine geldikleri için başına kaktıklarını zikretmiştir.

İbn Sa'd kullandığı rivâyeti Muhammed b. Ömer, Hişâm b. Sa'd, Hişâm b. Muhammed, Muhammed el-Kelbî'den aktarılmıştır. Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetten bazı farklılıklar görülmüştür. Heyet hicri 9. yılın başında gelmiştir. Hadramî b. Âmir, Dirâr b. Ezver, Vâbisa b. Ma'bed, Katâde b. el-Kâif, Seleme b. Hübeyş, Talha b. Huveylid, Nekâde b. Abdullah olmak üzere 10 kişiden oluşmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına kendileri geldikleri için patavatsızca başa kakmışlardır. Bunun üzere Hucurât sûresinin 17. âyetinin indiğini zikretmiştir.

İbn Sa'd, Hişâm b. Muhammed'in başka bir rivâyetini bu şekilde aktarmıştır: Hz. Peygamber (s.a.v) Nekâde'ye bir deve getirmesini emretmiştir. Nekâde de deveyi kuzeni Sinan'dan getirmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) duasıyla devenin sütü olmuştur. Dua ettiğinde Nekâde için de dua ettiğini zikretmiştir.²⁵⁰

Belâzürî, Hadramî b. Âmir'in Benî Esed heyetiyle gelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) ona Kur'ân bilgisini sormuştur. Bunun üzere Â'la sûresini okumuştur. Fakat bazı âyetleri yanlış okuduğunu zikretmiştir.²⁵¹

Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetler de heyet tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.v) gösterdikleri tavrın yanıtını vahiy vermektedir. Öte yandan ilk kaynaklar da heyet ile ilgili farklı detaylara yeri verilsede benzer şeylerden bahsedilmiştir. Farklı konu ise Hz. Peygamber (s.a.v) devenin sütünün artmasını zikri geçmiştir.

1.3. TAY HEYETİ

Temîm heyetinden sonra hicri 9. Yılın Rebûlâhir ayında Tay heyeti Zeyd el-Hayl başkanlığı ile Medine'ye gelmiştir.²⁵² Sonradan gelen Adî Müslüman olduğu zikredilmiştir.²⁵³ Sa'lebî Adî'in Müslüman olmasıyla ilgili bu rivâyetleri kullanmıştır. Abdullah b. Hâmid b. Muhammed el-Vazzân, Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b.

²⁴⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XXIV, ss. 209-210.

²⁴⁹ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XXIV, s. 408.

²⁵⁰ İbn Sa'd, *a.g.e*, C. I, ss. 223-224.

²⁵¹ el- Belâzürî, *a.g.e*, C. XI, s. 184.

²⁵² Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî Halîfe b. Hayyât, *Tarih Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1397, 93; et-Tabarî, "Tarihü't-Tabarî", C. III, s. 111; Adem Apak, "Tay (Benî Tay)", *DİA*, C. XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, ss. 187-188.

²⁵³ Halîfe b. Hayyât, *a.g.e*, s. 93; konu ile ilgili genel bilgi için bk. Ali Yardım, "Adî b. Hâtîm et-Tâî", *DİA*, C. I, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 380.

Ubeydullah el-Münadî, Ebû el-Fadl Ahmed el-Muharramî, Mâlik b. İsmâil en-Nehdî, Abdu es-Selâm el-Mülâî, A'fif, Mus'ab b. Sa'd ve Adî b. Hatem'den rivâyete göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanındayken ona boynunda olan altın haçı çıkarmasını emretmiştir. Bu esnada Adî, Hz. Peygamber'den (s.a.v) Tevbe sûresinin 31. âyeti duyduğunda onların öyle bir şey yapmadıklarını savunmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) Allah'ın kıldığı helal haramı aksettikleri, onlara itaat etmek anlamını taşıdığını açıklamıştır.²⁵⁴ İbn Hibbân, bu rivâyeti özet şeklinde aktarmaktadır.²⁵⁵ İbn Sa'd farklı yoldan aldığı rivâyet Sa'lebî ile aynı görüşte olmuştur.²⁵⁶

Sa'lebî, Bakara sûresinin 187. âyetin sebep-i nüzûlü ile ilgili bu rivâyeti kullanmaktadır. EbûHâmidel-Vazzân, Mekki b. Abdân, Abdullah b. Hâşim, Yahyâ b. Saîd, Mücâhid, Âmir ve Adî b. Hatem'in rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.v) ona namaz kılmayı ve oruç tutmayı öğretmiş ve âyette geçen beyaz-siyah ip konusunu yanlış anladığını ifade etmiştir. Bunun için 2 saç teli kullanmıştır. Bu durum Hz. Peygamber'i (s.a.v) güldürmüştür. Sonra ona doğrusunu öğrettiğini zikretmiştir.²⁵⁷

İbn Sa'd'ın kullandığı rivâyet Sa'lebî'nin rivâyetinden farklılık göstermiştir: Abdullah b. Ca'fer, İsbâ b. Musâ, Mücâhid, Âmir, Adî b. Hatem'den gelen rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v) Hilâlin görülmediği zaman 30 gün oruç tutulmasını öğretmiştir.²⁵⁸

Ebû Hâmid el-Vazzân, Ahmed b. Abdullah el- Müzenî, Muhammed b. Abdullah b. Süleymân, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Beşar, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Semmâk, Abâd b. Hubeş, Adî b. Hatem'in rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.v) Fatiha sûresinin 7. Âyetinde gazaba uğrayanlar ve sapanların yahudiler ve hristiyan lar olduğu zikredilmektedir.²⁵⁹ Beyhakî, Adî Müslüman olduğunda mescitteyken Fatiha sûresinin 7. âyetini duyduğunu zikretmiştir.²⁶⁰

Sa'lebî, Mâide sûresinin 4. âyetinin sebep-i nüzûlü ile ilgili rivâyeti bu şekilde kullanmıştır: Abdullah b. Hâmid, Ahmed b. Muhammed Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. Süfyân,

²⁵⁴ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 303-304.

²⁵⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, C. I, thk. Azîz Bekvd., el-Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrût, 1417, s. 386.

²⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *el-Cüz'ü'l-mütemmimü li Tabakâti İbn Sa'd (eş-Tabakâti'r-râbi'a mine's-şahâbe mimmen esleme 'inde fethi Mekke ve mâ ba'de zâlik)*, thk. Abdülazîz Abdullah es-Selûmî, Mektebetü's-Siddîk, Tâif, 1416), s. 651.

²⁵⁷ es-Sa'lebî, a.g.e, C. IV, ss. 550-551.

²⁵⁸ İbn Sa'd, *el-Cüz'ü'l-mütemmimü li Tabakâti İbn Sa'd , eş-Tabakâti'r-râbi'a mine's-şahâbe mimmen esleme 'inde fethi Mekke ve mâ ba'de zâlik*, s. 650.

²⁵⁹ es-Sa'lebî, a.g.e, C. II, ss. 465-467.

²⁶⁰ Ebû Bekir Amed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el- Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve ma'rifetü ahvali'Sâhbi's-şerî'a*, C. V, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiye, Beyrût, s. 340.

İbn Bekir, Abdullah b. Lehîa, Âta b. Dinar, Saîd b. Cübeyr bu âyetin Adî b. Hatem ve Zeydü'l-Hayl avladıkları hayvanlarla ilgili soru sordukları için indirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Zeyd'in lakabını el-Hayır olarak değiştirdiğini zikretmektedir.²⁶¹

el-Vâkıdî, Adî b. Hatim ile ilgili onun Alî (r.a) seriyyesinden kaçmıştır. Adî'in kız kardeşinin esirler arasında olduğunu zikretmiştir.²⁶² İbn İshâk, Adî'in rivâyetini kullanmıştır. Öte yandan Şam'a kaçtıktan sonra kız kardeşi esir alınmıştır. Bu sırada Hz. Peygamber (s.a.v) onun ihtiyacı olan şeyleri temin etmiştir. Ayrıca güvenilir birileri ile Şam'a göndermiştir. Daha sonra Adî, Hz. Peygamber'i (s.a.v) kız kardeşinden sormuş ve aldığı cevap üzerine yola çıkmıştır. Adî, Hz. Peygamber'den (s.a.v) gördüğü nebevî davranışları ve aralarında geçen konuşmada Hz. Peygamber'in (s.a.v) dinini bildiği bilmiştir. Akabinde Hz. Peygamber (s.a.v) Adî'ye ümmetin geleceği ile ilgili 3 bilgi vermiştir. Bunun üzerine Adî Müslüman olmuştur. Daha sonra Adî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) haber verdiği şeylerin ikisini gördüğünü zikretmiştir.²⁶³

İbn Sa'd, Vâkıdî, Ebû Bekir b. Sebre, Ebû Umeyir't-Tâî, Zührî'nin yetimi, Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, Ubade et-Tâî, hocalarından aktarılan rivâyeti kullanmıştır. Heyetin 15 kişiden oluşturulduğunu zikretmiştir. Zeyd el-Hayl heyete başkanlık yapmıştır.²⁶⁴ Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v) ona olan ikramı, Müslüman olması ve vefatı ile ilgili daha uzun anlatmıştır.²⁶⁵

Tay putunu indirmesi için bir rivâyete göre Hz. Alî (r.a) gönderilmiştir. Hişâm b. Muhammed'in rivâyetine göre Hâlid b. el-Velîd olduğunu zikretmiştir. Kullandığı rivâyette İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın rivâyetleri ile özeti şeklinde olmuştur.²⁶⁶ İbn İshâk ve İbn Sa'd'te Adî'in Müslümanlığı ile ilgili farklı rivâyet kullanılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) ona "*Gayp'ten* haber verdiğini zikretmiştir.²⁶⁷

Sa'lebî Tay heyeti ile ilgili rivâyetleri âyetlerin tefsirine yönelik kullanmıştır. Diğer taraftan ilk kaynaklarda olayı detaylı bir şekilde aktarmıştır. Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetler Hz. Peygamber'in (s.a.v) din öğretminde örnekliğini göstermektedir.

²⁶¹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XI, ss. 168-169.

²⁶² el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 988-989.

²⁶³ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 650-652; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 578-581.

²⁶⁴ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Sealibî, *Simârü'l-Kulûb fi'l-Muzâf ve'l-Mensûb Dâr el-Mâarif, Kâhire*, s. 101.

²⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/243.

²⁶⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. I, ss. 243-244.

²⁶⁷ İbn İshâk, *a.g.e.*, C.I, ss. 302-304; İbn Sa'd, *el-Cüz'ü'l-mütemmimü li Tabakâti İbn Sa'd, et-Tabakâtü'r-râbi'a mine's-şahâbe mimmen esleme 'inde fethi Mekke ve mâ ba'de zâlik*, s. 646.

1.4. BENÎ SAKÎF HEYETİ

Hicri 9. Yılın Ramazan ayında Benî Sakîf heyeti Medine'ye gelmiştir.²⁶⁸ Sa'lebî Benî Sakîf ile ilgili Cübeyr, ed-Dahâk, İbn Abbâs'tan aldığı rivâyet üzerine Nisâ sûresinin 113. âyette geçen "*Tâyfa*" sözcüğünün Benî Sakîf olduğunu zikretmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına 4 şart ile gelmişlerdir: Zekât'ın alınmaması, hesaba çekilmemek, Uzzâ'ya bir sene tapmalarını ve kendi putlarını yok etmemektir. Bu dedikleri şey ancak onları kötüye sürüklemiştir. Bu durumları Hz. Peygamber'i (s.a.v) hiçbir şekilde etkilemeyeceğini ve Allah Teâlâ tarafından kurulduğunu zikretmektedir.²⁶⁹

Sa'lebî, İbn Abbâs'tan aldığı bir başka rivâyette heyetin 3 şartı olmuştur. Namaz kılmamak, putlarla ilgili şartlar da ise el-Lât putunu ilave etmiştir. Rivâyetin diğer kısmı ise ilk rivâyetteki gibi olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) namazsız din olmadığını, bunun üzerine onların isteklerini put kırma hariç reddetmiştir. Heyet, Hz. Peygamber'in (s.a.v) geri çevirmesiyle ilgili arapların ne düşündüklerini öne sürerek; isteklerini ısrarla kabul ettirmeye çalışılmışlardır. Hz. Ömer (r.a) böyle bir şeyin kabul görülmeyeceğini, Müslüman olmak istemiyorlarsa durmamaları söylemi üzerine İsrâ sûresinin 73. âyeti inmiştir. O esnada bu meseleyi Hz. Peygamber (s.a.v) değerlendirmeyi düşündüğünü zikretmiştir. Attıye ve İbn Abbâs'tan rivâyetle heyetin bir sene süre istemesi, puta gelen bağışları topladıktan sonra yok etmek olmuştur. Bu konuyu Hz. Peygamber'in (s.a.v) değerlendirmeyi düşündüğünü aktarmıştır.²⁷⁰

Sa'lebî, İbn Fünceveyh, Mûsâ b. Alî, el-Hasan b. Ulviye, İsmâil b. İsâ, el-Müseyyeb, Şamlı bir şeyhten aldığı birrivâyet üzere Sakîf Lât ve Uzzâ'yı bir sene istemiştir. Bunun kabul olunması için Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanında değerlerini Kureyş'e karşı göstermesini istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) bu meseleyi düşündüğünü buyurmuştur. Ardından Ahzâb sûresinin 3. âyetinin indiğini zikretmektedir.²⁷¹ Sa'lebî Mükâtil'in rivâyeti üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) onlara namaz emrettiğinde bunu bir hakaret olduğunu gördükleri için reddetmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v) namazsız din olmadığını açıklamıştır. Bunun üzere Mürselâtsûresinin 48. âyetin indiğini zikretmektedir.²⁷²

²⁶⁸ el-Vâkîdî, *a.g.e.*, C.III, s. 962; Sakîf'in müslümanlığa girme süreci ile ilgili bilgilendirme yapılmıştır, bk. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Sakîf (Benî Sakîf)", *DİA*, C. XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul 2009, ss. 10-11.

²⁶⁹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. X, ss. 595-596.

²⁷⁰ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XVI, ss. 408-410.

²⁷¹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXI, s. 315.

²⁷² es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXVIII, s. 295.

el-Vâkıdî, Sakîf heyeti ile ilgili farklı rivâyet kullanmaktadır: Urve'nin öldürülmesinden sonra Müslümanların gücünü anladıkları için Sakîf heyeti Medine'ye gelmiştir. Heyet fertlerinin sayısı 6 kişi diye zikretmiştir. Aldığı başka rivâyetlere göre 10 kişiden fazla olmuştur. Abdüyâlîl'in başkanlığı ile gelen heyet el-Hakem b. Amr, Şürahbîl b. Gaylan, Osmân b. Ebû el-Âs, Avs b. Avf, Nümeyr b. Harşa, başka rivâyete göre Süfyân b. Abdullah da heyette olduğunu zikretmektedir.

Mescitte Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına gelirken heyete Mugîre eşlik etmiştir. Ayrıca heyet için 3 çadır kurulmuştur. Müslümanlar ikamet ettiklerinde namaz ve hutbeyi dinlediklerini, dini öğrenmek için içlerinden en gayretlileri ve gizli olarak ilk Müslüman olan Osmân b. el-Âs olduğu zikretmiştir. Heyet, Hz. Peygamber'e (s.a.v) 3 temel şeyi sormuştur. Zina, Ribâ ve şarap ile ilgili İsrâ sûresi 32. Bakara sûresi 278. Mâide sûresi 90. âyetleri ile cevap verilmiştir. Anlaşma sırasında yazıyı yazan Hâlid b. Saîd b. el-Âs olmuştur. Rivâyette heyet üyeleri aralarında istişare ederek Müslüman olduklarını zikretmiştir.

Heyet putlarının 3 yıl kalmasını istediler fakat Hz. Peygamber (s.a.v) hiçbir şekilde bir ay bile kabuletmemiştir. Bir şey kaldı oda putlarını kendileri kırmamaktı, Hz. Peygamber (s.a.v) Mugîre ve Ebû Süfyân'ı bunun için göndermiştir. Namazdan da muaf kılmadı, oruçlukla ilgili aynı cevabı vermiştir. Bundan sonra ki şartlar kabuledilmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) nasıl oruç tuttuğunu takip etmişlerdir. Onlara imamlık etmesi için Osmân b. el-Âs'ı göndermiştir. Bu rivâyeti ve heyetin geri dönüşlerini kavimlerini ikna etmeleri hususu detaylı bir şekilde anlatmıştır.²⁷³ İbn İshâk ve İbn Hişâm, kullandıkları rivâyette biraz farklılıkla beraber Vâkıdî ile aynı görüştedir. Nitekim heyetin kişi sayısını zikretmemektedir.²⁷⁴

İbn Sa'd, Vâkıdî'nin dediği altı kişinin başkanlığında 70 kişi veya daha tercih olan görüş 10 kişi üzeri olduklarını, dediği detayları aktarmadan Hz. Peygamber (s.a.v), Osmân b. el-Âs'ı başlarına görevlendirmiştir. Onun Müslümanlığının gizli olmadığını biraz daha detaylı anlatmıştır.²⁷⁵ Hz. Peygamber (s.a.v) onlara dini öğretmiştir. Lât ve Uzza'yı kırmagörevini Mugîre'ye vermiştir.²⁷⁶

Sakîf heyeti hakkında ilk kaynaklarda Sa'lebî tarafından kullanılan rivâyetler

²⁷³ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 962-973.

²⁷⁴ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 616-620; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 538-543.

²⁷⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. VI, ss. 47-48.

²⁷⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C.I, ss. 237-238.

göre daha detaylı ifade edilmiştir. Rivâyetlerin genelinde Hz. Peygamber (s.a.v) heyetin sunduğu şartlara karşı politik bir şekilde dini temeller konusunda çizgi belirlediğini, esneklik sağlanacak yerde ise müsaade ettiği tespit edilmiştir. Öte yandan heyete dini öğretmesi ve ikramda bulunarak jest yaptığını da göstermiştir.

1.5. BENÎ ÂMİR HEYETİ

Hicri 9. yılda Âmir b. et-Tufeyl heyet ile beraber Medineye gelmiştir.²⁷⁷ Konunun geçtiği âyette *"İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır..."*²⁷⁸ buyurulmaktadır. Sa'lebî, âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili Abdurrahman b. Zeyd, Âmir b. et-Tufeyl ve Erbed b. Rebîa hakkında indiğini, ikincisi 388 yılında alınan rivâyet Ebû'l-Kâsım el-Hasan b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Ca'fer el-Müfessir, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Saîd er-Râzî, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Kantarî, Ebû'l-Fadıl el-Abbâs b. Hamza, Abdurrahîm b. Abdullah eş-Şamî, Muâz b. İsâ es-Sa'dî, Muhammed b. Mervân, el-Kelbî, Ebû Sâlih ve İbn Abbâs'tan aktarılmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v) mescitteyken Âmir ve Erbed yanına gelmiştir. Âmir'in vasfında tek gözlü ancak çok yakışıklı olduğu bilinmiştir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) onun geldiğini söylenince onun için, Müslümanlığı kabul etmesi hakkında hayırlı olur diye buyurmuştur. Âmir, Müslümanlıktan daha fazlasında gözü olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'e şehri, çölün ise kendisinde olmasını dilemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) atların en iyisini teklif etmiştir. Ardından Âmir, Erbed ile yaptığı pusu üzerine ayakta konuşmaya davet etmiştir. Bu esnada kılıcına ulaşamadığını Hz. Peygamber (s.a.v) fark etmiştir. Zira onların ne yapmak istediklerini anlamış ve Allah'a havale etmiştir. Bunun üzerine Allah katından Erbed bir şimşek ile vurulmuş ve yere çakılmıştır. Âmir bu olaydan korkup kaçtığı anda askerlerle geleceğine dair vaatte bulunmuştur. Buna karşı Hz. Peygamber (s.a.v) Allah ve ensâr varken, bu işe kalkışmasının çok zor olacağını buyurduğunu zikretmiştir.

Ebû Âmir Benî Selûl'den bir kadının evinde kalmıştır. Bu duruma düşmemesi

²⁷⁷Ali Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, C. X, Dâr es-Sâkî, 2001, s. 61; Ahmet Önkal, "Âmir b. Tufeyl", *DİA*, C. III, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 68; Ahmet Kuray, "İslâmiyetin Yayılışı Sürecinde Heyetler", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2017, s. 31; Mustafa Fayda, "Âmir b. Sa'saa (Benî Âmir b. Sa'saa)", *DİA*, C. III, TDV Yayınları, İstanbul 1991, ss. 66-67; Bu konuyla ilgili farklı görüş zikredilmiştir, bk. İzzeddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî'l-Tarih*, C. II, thk. Ömer Tedmürî, Dârü'l-Kitab el-Arabî, Beyrût 1997, s. 163; Selda Meydan, *Hz. Peygamber'e Gelen Heyet ve Elçilerin Görüşmeye Dair Rivayetleri Ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 73; Bu konuyla ilgili farklı yorumlar zikredilmiştir, bk. Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şamî, *Sübülül Hüda Ver Reşad fî Sireti Hayril İbad*, C. VI, thk. Ali Müavvaz vd., Dârü'l-Kütübu'l-İlmiye, Beyrût 1993, s. 363.

²⁷⁸er-Ra'd 11.

gerektiği ile ilgili iki beyit şiir söylemiştir. Ertesi gün öleceğini anlayınca iftihar ile ilgili 5 beyit şiir okumuştur. Ölüm meleğine ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) meydan okumuştur. Bunun üzerine Allah katından bir meleğin ona vurmasıyla topuğunda bir fazlalık çıkmıştır. Bu olanları sayıklayarak atının üstünde taun ile ölmüştür.²⁷⁹ Lebîd, kardeşi Erbed için 11 beyit mersiye söylediğini zikretmiştir.²⁸⁰

İbn İshâk'ın rivâyeti, Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetten biraz farklılık göstermektedir. Heyet ile beraber temsil edenler üç kişiden oluşmuştur. İbn Tufeyl ile gelenler Erbed b. Kayıs b. Hâlid b. Ca'fer, Cebbâr b. Selma b. Mâlik b. Ca'fer, Âmir'in vasfindan bahsetmemektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) teklifte bulunmamış ve yanındayken Erbed'i şimşek vurmamıştır. Âmir, Müsaade istediğinde Hz. Peygamber (s.a.v) onu Müslümanlığa davet etmiştir. Âmir'in asker getirme söylemi üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözünden bahsetmemektedir.

Âmir, oradan ayrıldıktan sonra Erbed'e suikastı gerçekleştirilmemesinin hesabını sormuştur. Erbed her seferinde önünde Âmir'i gördüğü için yapamadığını açıklamıştır. Taun Âmir'in topuğunda değil de boynunda olmuştur. Erbed geri döndüklerinde Allah'a meydan okuması üzerine devesiyle beraber şimşekle vurulmuştur. Üvey kardeşi olan Lebîd b. Rebîa'nın hakkında 44 beyit mersiye söylediğini zikretmiştir.²⁸¹

İbn Hişâm ve İbn İshâk'ın rivâyetinin yanı sıra Zey b. Eslem, Atâ b. Yesâr ve İbn Abbâs'tan aldığı rivâyeti kullanmıştır. Onların ölümünden sonra Ra'd sûresi 8. âyetten 13. âyete kadar onun hakkında inmiştir. İbn Hişâm, Lebîd'in mersiyesinin 2 beyitini İbn İshâk'tan almamıştır. Onlardan birini Ebû Ubeyde'den aldığını zikretmiştir.²⁸²

Âmir ile ilgili rivâyetlerin akışında benzerlik görülse de bazı detaylar olayın anlatımında farklılık katmıştır. Nitekim Sa'lebî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanında Erbed'in ölümü yüceltmeyici üslubu belirtmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Âmir'e verdiği cevap nebevî konumu ile ilgili olduğunu görülmesinin yanında dikkat çeken şeyse sadece ensârî zikretmiş olması, onları onurlandırmaktadır.

²⁷⁹ Bunun üzerine ittifak olduğu zikredilmiştir, bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'lGâbe fî Ma'rîfeti's-Sahâbe*, C. III, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd., Dârü'l-Kütübu'l-İlmiye, 1994, s. 124.

²⁸⁰ Kardeşi hakkında üzün mersiye söylemiştir, bk. Lebîd b. Rabîa' b. Mâlik el-Âmirî, *Divân Lebîd B. Rabîa'*, C. XV, thk. Hamdû Tammâs, Dârü'l-Ma'rîfe, 2004, 5/130; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, ss. 240-246.

²⁸¹ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 642-646.

²⁸² İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 567-573.

1.6. BENÎ NECRAN HEYETİ

1.6.1. Heyetin Medine'ye Gelişi ve Münakaşaları

Hicri 9. Yılda heyet Hz. Peygamber'in yanına Medineye gelmiştir.²⁸³ Sa'lebî, Âl-i İmrân sûresinin 80 üstüayetleri sebab-i nüzûlü Necran heyeti hakkında inmiştir. Bununla ilgili kullandığı rivâyette 3 farklı isnad kullanmaktadır: Birincisi, Abdullah b. Hâmid, Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf, Abdullah b. Yahyâ, Ya'kûb b. Süfyân, Ammar b. el-Hasan, Seleme, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ca'fer b. Zübeyr. İkincisi, Şeybe b. Muhammed, Alî b. Muhammed, Ahmed b. Nâsır, Yûsuf b. Bilal, Muhammed b. Mervân, Kelbî. Üçüncüsü, el-Hasan b. Muhammed b. Ca'fer en-Nisabûrî, Ahmed b. Muhammed b. Mansûr, Ahmed b. İshâk b. İbrâhim, el-Hasan b. Muhammed b. Mûsâ, Ammar b. el-Hasan, Abdullah b. Ebû Ca'fer er-Râzî, Ebû Ca'fer er-Râzî, er-Rebî' b. Enes. İbn Âşûr nüshasında bir isnad zinciri kullanılmıştır. Kullandığı isnatta karışık olarak sadece 7 kişi zikretmiştir.²⁸⁴

Medine'ye gelen Benî Necran heyetinin 60 kişidir, bunların 14'ü büyüklerden ve 3'ü yönetici kişilerden oluşmuştur. Bunlardan biri müsteşarları olan Abdu'l-Mesîh ona el-Âkib denir, ikincisi de işlerini gören ona es-Seyyd denir, üçüncüsü ise Rum krallarının onurlandırdığı ve ona kilise yaptığı Ebû Hârise b. A'lkama dini işlerinin sorumlusu Hahamlar olarak bilinmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v), ikinci vakti mescitteyken heyet Benî'l-Hâris gibi ağır yemeni kıyafetleriyle geldikleri için herkesin gözü üzerlerinde olmuştur.

İbn Hişâm bir kısmını İbn İshâk'tan bir kısmını başka bir yerden aldığı bilgiler üzerine Sa'lebî ile aynı görüşte olmuştur. İlave olarak başkanlarından birinin Müslüman olmasını anlatmıştır.²⁸⁵

Hiz. Peygamber (s.a.v) kendi kiblelerine doğru ibadetlerini icra etmelerine müsaade etmiştir. es-Seyd ve el-Âkib Hiz. Peygamber (s.a.v) ile bu iddialer üzerine münakaşa edilmiştir: Müslümanlığa girmiş olmaları, İsa'nın meselesi üzerine tartışılmıştır. Hiz. Peygamber'in (s.a.v) yanıtı: Domuz eti, haç, Allah'ın oğlu iddiaları nedenlerinden dolayı Müslüman olmalarına engel olmuştur. Allah Teâlâ'nın sıfatları;

²⁸³ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kurâi'l-'Azîm*, C. II, thk. Muhammed Şems'ddîn, Dârü'l-kütübü'l-İlmiye, Beyrût 1419, s. 48; Muhammed b. Ebû Bekir İbn Kayyim el-Cevzî, *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-'İbâd*, C. II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1994, s. 96; Mustafa L Bilge, "Necran", *DİA*, C. XXXII, TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss. 507-508; Bu konu ile ilgili farklı görüşler zikredilmiştir, bk. Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, C. XIV, thk. Muhakkık Grubu, Dârü'l-Hidâye, s. 178; Zekiye Sönmez, "Necrân'da Hıristiyanlık ve Hiz. Muhammed'in Necrân Hıristiyan Din Adamlarıyla Münasebetleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVI, S. 2, Şubat 2017, s. 134.

²⁸⁴ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C.III, s. 6.

²⁸⁵ İbn Hişâm, *a.g.e*, C. I, ss. 573-574.

ölümsüz olması, kâim olması, A'lim olması, rahimde tasvir etmesi, bunların aksi Îsâ'da olmasını, Îsâ'nın ana karnında tasvir edilmesini her insanoğlu gibi anne vasıtasıyla dünyaya geldiğini ve yetiştiğini buyurmuştur. Bu sözler onlar tarafından teyit edilmiştir. Savundukları şeyin boş olduğunu buyurduğunda karşılık verilmemiştir. Bunun üzerine vahyin 80 kûsûrâyetle indiğini zikretmektedir.²⁸⁶

İbn Hişâm, İbn İshâk'tan aktararak Sa'lebî'nin kullandığı rivâyette bu yönlerinde farklılık bulunmuştur. Heyette bulunan yönetici üyelerinin el- 'Âkib, es-Seyd, Ebû Hârise b. A'lkama, Avs, el-Hâris, Zeyd, Kays, Nebiyuh, Huveylid, Amr, Hâlid, Abdullah, Yuhannes, Yezîd ve 14 kişinin ismini bu şekilde zikretmektedir.

Hiz. Peygamber ile dini işlerinin sorumlusu müsteşarları konuşmuştur. Îsâ'nın yarattığını, hastalara şifa verdiğini, bilinmeyeni bildiğini idda etmiştir. Hiz.Peygamber'in (s.a.v) cevabının ise Meryem sûresi 21. âyet olduğunu zikretmiştir. Hiz. Îsâ'nın babasız olması, doğduğunda konuşmasını oğul olduğunun bir kanıtı olmasının yanı sıra Kur'ânda geçen ifadelerin çoğul kipiyle olması onun üçüncü olmasını gösterdiğini söylemleri üzerine âyetler ile cevap verilmektedir. İbn Hişâm, Hiz. Peygamber (s.a.v) onları İslam'a davet etmesi ve aralarında geçen konusunda Sa'lebî ile aynı görüşte olmuştur. Îsâ'nın (a.s) babasını sorduklarında, Hiz. Peygamber'in (s.a.v) cevap vermemesi Sa'lebî'nin rivâyetinde zikredilmemektedir.²⁸⁷

İbn Hişâm, Hiz. Peygamber'in (s.a.v) onlara, Allah'a mahsus olan sıfatları ve Hiz. Îsâ'da (a.s) bunların olmamasını zikretmemektedir. Bunun yanı sıra onların sorusuna susmasının ardından Âl-i İmrân sûresinde inenâyetleri açıklamıştır. İbn Hişâm Âl-i İmrân sûresinden açıkladığı âyetler birinciden sekizinciye kadar olduğunu, sonra on sekizden yirmiye kadar ve Bakara sûresinden 255. ve 269. âyetin onlara cevap olduğunu açıklamıştır.²⁸⁸

Sa'lebî Âl-i İmrân sûresi 7. âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili er-Rabî'den aldığı rivâyeti şu şekilde nakletmiştir: Hiz. Peygamber'e Necran heyeti Îsâ'nın Allah'ın kelimesi ve ruhu olduğusözü iddiaları için kâfi olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine âyet indirilmiştir.²⁸⁹ İbn Hişâm rivâyeti aktarmadan sadece bu âyetin heyetle ilgili inenâyetler arasında açıklamasıyla beraber zikretmiştir.²⁹⁰

²⁸⁶ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. VIII, ss. 15-19.

²⁸⁷ İbn Hişâm, *a.g.e*, C.I, s. 575.

²⁸⁸ İbn Hişâm, *a.g.e*, C. I, ss. 576-578.

²⁸⁹ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. VIII, s. 43.

²⁹⁰ İbn Hişâm, *a.g.e*, C. I, s. 577.

Sa‘lebî, Muhammed b. Ca‘fer b. ez-Zübeyr, Necran hristiyanları İsa’nın hakkında ihtilafa düştükleri ile ilgili aktardığı bir rivâyetinde Âl-i İmrân sûresi 19. âyetin sebep-i nüzûlü olduğunu zikretmiştir.²⁹¹ Sa‘lebî, Âl-i İmrân sûresi 59. âyetinin sebep-i nüzûlünü şu şekilde açıklamıştır: Münakaşa sırasında İsa’ya Allah’ın kuludur denmesinin bir hakaret olarak gördüklerini, babasız biri olmadığının iddiası üzerine onlara bu cevabın verildiğini zikretmektedir.²⁹²

İbn Hişâm, Âl-i İmrân sûresini 64. âyetine kadar açıklamıştır.²⁹³ Fakat konuya ilavesi olmamasından ve bir Tefsîr karşılaştırması yapmak gereği duyulmadığı için burada onun bahsi geçilmemiştir. İbn Sa‘d, Alî b. Muhammed el-Kureşy Sa‘lebî’nin kullandığı rivâyet ile farklılıklar arz etmektedir. Heyette gelenlerin isimleri İbn Hişâm’dan farklı olanlar Şeybe, Ubeydullah, Kürez, bir kısmını da zikretmemektedir. Heyet Kürz’den sonra gelmiştir. Hz. Osmân (r.a); süsü ile abartılı kıyafetler ile geldikleri için Hz. Peygamber (s.a.v) onlar ile konuşmayı reddetmiştir. Daha sonra Haham kıyafetiyle Hz. Peygamber’in (s.a.v) huzuruna kabul edilmişlerdir. Ardından bir münakaşa başladığını zikretmektedir.²⁹⁴

Sa‘lebî, Kehf sûresi 22. âyetinin sebep-i nüzûlü ile ilgili şu şekilde yorumlamıştır: Heyet başkanı Eyhem Ya’kûbî diğeri Abdülmesih Nestûrî olduklarını, Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanındayken kehf eshabının sayısı ile ilgili ihtilafa düşülmüştür. Seyd 3, Akib 5, Müslümanlar 7 olduklarını, köpekleri ile bu sayıların 4, 6 ve 8 olduklarını söylemiştir. Bunun yanıtı olarak âyet inmiştir.²⁹⁵ Nahl sûresi 71. âyetin sebep-i nüzûlü ile ilgili İbn Abbâs’ın rivâyetini kullanmıştır. Köleleri ile kendilerini bir kefeye koymadıklarını ve Allah’ın oğlu olduğunu kabulettiklerini sorgulamıştır.²⁹⁶

Heyetin Medine’ye gelişi ile ilgili Sa‘lebî’nin kullandığı rivâyetlerin benzeri ilk kaynaklarda karşılık bulmuştur. Nitekim rivâyetlerde Hz. Peygamber’in (s.a.v) gösterişi sevmemesi onun beşerî özelliğini yansıtmıştır. Öte yandan nebevî konumundan dolayı heyetle olan münakaşada vahiy yolu ile yanıt vermiştir.

1.6.2.Mübâhele

Heytin gelişinde Mübâhele’ye davet olayı gerçekleşmiştir. Sa‘lebî heyetle olan

²⁹¹ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. VIII, ss. 168-169.

²⁹² es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. VIII, ss. 383-384.

²⁹³ İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. I, ss. 578-583.

²⁹⁴ İbn Sa‘d, *a.g.e.*, C. I, ss. 267-268.

²⁹⁵ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. XVII, ss. 83-85.

²⁹⁶ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. XVI, ss. 80-81.

münakaşanın devamındaÂl-i İmrân 61. âyetin²⁹⁷ indiğini zikretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Necran heyetine âyeti okumuş, bununla onları Mübâhele'ye davet etmiştir. Düşünmek için müsaade istediklerini zikretmektedir. Müsteşarlarının görüşü sorulduğunda, bunun Peygamber olduğunu bildirmiştir. Bir Peygamber'e karşı bunu yapanın büyüğünden küçüğüne herkesi bitirecek tehlikenin uyarısını yapmıştır. Bunun üzerine en iyisi dinlerinde kalmalarını, onun için gereken sözleri kabul etmelerini tavsiyede bulunmuştur.²⁹⁸

Hz. Peygamber (s.a.v) ile tekrar karşılaştıklarında yanındaHz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Alî ve Hz. Fâtıma (r.a) bulunmuştur. Duasına âmin demelerini de söylediğini zikretmektedir. Hahamları onları görünce grubunu tehlikeden uyarmıştır. Bu iş yüzünden nesillerin bile kalamayabileceğini belirlemiştir. Bu insanların duasıyla dağlar bile yerinde durmaz diyerek tehlikenin boyutunu göstermeye çalışmıştır.

Bunun üzerine heyet, Hz. Peygamber'e (s.a.v) Mübâhele yapamayacaklar diyerek geri dönüş yapılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v), Müslüman olmalarını yoksa savaşa hazırlanmaları gerekeceğini söyleyerek uyarıda bulunmuştur. Heyet savaşmak yerine 2000 kıyafet, 1000 parçası muharremde diğer 1000 parçayı da recep ayında ödemeyi teklif etmişlerdir. Bu teklif Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından kabul görmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v); Mübâhele'den vazgeçmeselerdi mesh olacaklardı, altları yakılacaktı, bir sene geçmeden bölgelerinde yaşayan bir şey kalmayacağını buyurduğunu zikretmektedir.²⁹⁹

İbn Hişâm Sa'lebî'nin aktardığı rivâyetten bazı şeyleri eksiltmiş, bazı şeylere de ilave etmiştir. Mübâhele'den geri döndüklerinde Hz. Peygamber (s.a.v) onlara Müslüman olmazsalar savaşacağını, onların savaştan çekindiklerini onun yerine kıyafet verileceğini aktarmıştır. Geri çekinmeselerdi nasıl helak olacaklarını anlatığını zikretmemiştir. Heyet geri döndüğünde Hz. Peygamber'den (s.a.v) anlamadıkları mali işler için bir mali müşavir talebinde bulunmuşlardır. Ömer b. el-Hattâb 'ın da çok özendiği göreve ümmetin emini olan birini göndereceğini buyurmuştur. Ebû Ubeyde el-

²⁹⁷ "Sana (gereken) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa de ki: gelin oğullarmızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım, bizde sizde toplanalım, sonra gönülden dua edelim de Allah'ın lânetini (aramızda) yalan söyleyenin üstüne atalım."

²⁹⁸ el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* = *Sahîhi'l-Buhârî*, "Meğâzî", C. V, s. 171; Abdurrahman b. Abillâh b. Ahmed es-Süheyli, *er-Ravzû'l-Ünüf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, ed. Ömer Abdüsselâm, C. V, Dârü'l-İhyai'l-Turasi'l-Arabî, Beyrût 2000, ss. 20-21; Mustafa Fayda, "Mübâhele", *DÎA*, C. XXXI, TDV Yayınları, Ankara 2020, ss. 423-424.

²⁹⁹ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. VIII, ss. 385-390.

Cerrâh'ın bu şerefe nail olduğunu zikretmiştir.³⁰⁰

İbn Sa'd'te el-‘Âkib ile sözü geçen iki kişiyle mübâhele'den çekindiklerini, muharrem ve recep ayında verilecek 2000 kıyafetin yanında ödünç olmak üzere 30 deve, 30 ok, 30 kalkan, 30 at üzerine anlaşılmıştır.³⁰¹ Karşısında Müslümanların sahip olduğu haklara onlarında sahip olacaklarını zikretmiştir. Bunun üzerine Ebû Süfyân, A'ra', Mugîre şahit olmuştur. Bu anlaşmanın Hz. Peygamber (s.a.v) vefat ettikten sonra üç halife döneminde de sürdürüğünü zikretmiştir.³⁰²

Ebû Ubeyde el-Cerrâh bu ümmetin emini olmuştur. Bunun üzerine heyetle göndermesi ile ilgili iki farklı rivâyette geçmiştir. Birincisi, Ebû el-Velid et-Teyâlisî, Vehb b. Cerir, Yahyâ b. Abbad, Affân b. Müslim'in yoluyla aktarmıştır. İkincisi, Vekiî' b. el-Cerrâh, Süfyân, Ebû İshâk, Sıla b. Züfer, Huzeyfe'den gelen rivâyeti kullanmıştır. Birinde Necranlılardan bir grup güvenilir kişiler istemiştir. Diğerinde el-‘Âkib ve es-Seyyid'in bu talepte bulduklarını zikretmektedir.³⁰³ Belâzürî, Ebû Ubeyde'nin göndermesi ile ilgili şu isnadı kullanmıştır: Affân, Şu'be, Ebû İshâk ve Sıla b. Züfer'den aldığı rivâyet, İbn Sa'd'ın bir rivâyeti ile aynı görüştedir.³⁰⁴

Mübâhele olayı hakkında aktarılan rivâyetlerde benzerlik bulunmaktadır. rivâyetlerde heyet, Hz. Peygamber'in (s.a.v) karşısında durmamalarının nebevî konumunu, anlaşmada uzlaşması ise beşerî konumunu göstermiştir.

2. HİCRİ DOKUZUNCU YILDA OLAN DİĞER OLAYLAR İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

2.1. HZ. PEYGAMBER'İN AİLE HAYATI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

2.1.1.Hz. Peygamber'in (s.a.v) Nafaka Meselesi ve Eşlerine Tahyir Etmesi

Bu olayın hicri 9. yılda olduğuna dair ittifak olmuştur.³⁰⁵ Nitekim rivâyetlerin birinde Tebük seferinin nedenlerinden biri olan Gassanlıların saldırısı, ki daha önce bununla ilgili bir duyumdan bahsedilmiştir. Bu olay ile ilgili Sa'lebî'nin kullandığı Ahzâb sûresi 29. âyetin sebep-i nüzûlü ile ilgili birden fazla rivâyet aktarmıştır. Müfessirler; Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir ay eşlerine yaklaşmamak üzere yemin

³⁰⁰ İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. I, ss. 582-584.

³⁰¹ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünen Ebû Dâvûd*, C.III, thk. Abdu'lHamid Muhyi'din Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, s. 167.

³⁰² İbn Sa'd, *a.g.e.*, C.I, ss. 268-269.

³⁰³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. III, s. 314.

³⁰⁴ el- Belâzürî, *a.g.e.*, C. XI, s. 71.

³⁰⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerh Sahihi'l-Buhârî*, C. VIII, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî vd., Dârü'l-Ma'rife, Beyrût 1959, ss. 521-522; Şule Meryem Karahüseyinoğlu, "Ahzâb Sûresi Işığında Hz. Peygamber'in Aile Hayatı" Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 89.

etmesiyle ilgili iki neden belirtmişlerdir. Birincisi, mal talebinde bulunmaları, İkincisi ise aralarında olan kıskanma durumları olmasını zikretmektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) namaza katılmamasından dolayı Hz. Ömer (r.a), ne olduğunu öğrenmek için Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına gitmiştir. Müsaade aldıktan sonra yanına girmiştir. Mizacını düzeltmek için kendi bu durumda olsaydı vurmaya başvuracağını söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) onun gibi olmadığını belirtmiştir. Bu yüzden böyle yaptığını buyurmuştur.

Hz. Ömer (r.a) kızından başlayarak, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri ile bu hususta konuşmuştur. Bu maddi konularda diledikleri şeyi temin edeceğini teklif etmiştir. Bundan geri dönmezlerse haklarında Kur'ân ineceğini söylemiştir. Hz. Ümmü Seleme (r.anhâ) ona karışmamasını, kadınların kocalarından istekte bulunabileceklerini yanıtını vermiştir. Bu olayın olduğu sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v) 9 eşi olduğu zikredilmiştir. Hz. Âişe'den (r.anhâ) başlamak üzere âyeti duyurmuştur. Seçenek sunulduğunda eşleri tarafından dünya reddedilmiştir. Katâde, bu yaptıklarından dolayı Hz. Peygamber'in (s.a.v) evliliğinin sınırlandırıldığını Ahzâb sûresinin 52. âyetin indiğini zikretmektedir.³⁰⁶

Abdullah b. Hâmid, Muhammed b. el-Hüseyn, Ahmed b. Yûsuf, Abdurazzak, Mua'mar b. Râşid, ez-Zührî, Urve, Hz. Âişe'den (r.anhâ) gelen rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v) 29 gün sonra seçenek sunması için Hz. Âişe'ye (r.anhâ) gelmiştir. O ay 29 gün olduğu için yemini bozulmamıştır. Hz. Âişe'yi (r.anhâ) muhayyer kılmadan ve âyeti okumadan anne babasıyla istişare etmesini önermiştir. Onlar ayrılmasını istemediklerini, zira söz konusu Allah ve Resûlu'nün rızası olunca istişareye gerek duymamıştır. Nitekim tercihini o yönden kullanmıştır.³⁰⁷

Mua'mar, Eyüp ve Hz. Âişe'den (r.anhâ) başka bir rivâyete göre Hz. Peygamber'e (s.a.v) tercihinden diğerlerinin haberi olmamasını söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) sadece iletmekle emredildiğini buyurduğunu zikretmektedir.³⁰⁸ Muhammed b. Abdullah b. Hamdûn, Ahmet b. Muhammed b. el-Hasan, Muhammed b. Yahyâ, Osmân b. Ömer, Yûnus, ez-Zührî, Ebû Seleme ve Hz. Âişe'den (r.anhâ) gelen bir rivâyete göre: Hz. Peygamber (s.a.v) ondan başlamıştır. Diğer zevcelerinin onun gibi

³⁰⁶ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXI, ss. 405-406.

³⁰⁷ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXI, ss. 406-407.

³⁰⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXI, ss. 408.

yanıtladıklarını zikretmektedir.³⁰⁹

İbn Sa'd, bu olayla ilgili şu isnad zincirini kullanmıştır: Vâkıdî, Cârîye b. Ebû İmrân, Ebû Seleme el-Hadramî, Câbir b. Abdullah'tan gelen rivâyette o sırada EbûSaîd 'l-Hudrî yanındayken onun doğrulamasıyla bu şekilde aktarmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.v) bir gün bir gece namaza çıkmamıştır. Bu nedenle herkes onun kapısında toplanmıştır. Kapısından ayrılmayan Hz. Ömer (r.a) içeriye girmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) eşlerinin fazla nafaka istediklerini anlatmıştır. Hz. Ömer (r.a) teselli etmek için eşi Cemile böyle yaptığında ona nasıl davranacağını anlatmıştır. Bu durumun geçici olduğunu söyleyerek teselli etmiştir.

Hz. Ebû Bekir (r.a) ve Hz. Ömer'in (r.a) anlatması üzerine ikisi de kızlarıyla ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) diğer eşleriyle de konuşmuşlardır. Bu konuşmaya karşı Hz. Ümmü Seleme (r.anhâ) eşler arasına girmemeleri gerektiği yanıtını vermiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) diğer eşleri de bunu tasvip etmiştir. Bunun üzerine Ahzâb sûresinin 28-29. âyetinin indiğini nakletmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Âişe'den (r.anhâ) başlamıştır. Gizliliği tutmayıp diğer eşlerine de onun tercihinden bahsetmiştir. Burada Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra evlenmemeleri de tercihleri arasında olmuştur. Bunun üzerine onların diğer kadınlar gibi olmadıklarını gösteren âyetler Ahzâb sûresinin 29-33. âyetine kadar indiğini zikretmektedir.³¹⁰

İbn Sa'd kullandığı rivâyeti Vâkıdî, b. Mennah, Hz. Âişe'den (r.anhâ) şu şekilde nakletmiştir: Hz. Ömer 'in (r.a) annelerimizle konuştuktan sonra pişman olduğunu zikretmiştir. Farklı isnatlarla kullandığı İbn Şua'yıb babasından aktardığı rivâyete göre Hz. Âişe (r.anhâ) ile konuşmak için Hz. Ebû Bekir'den yardım istemiştir. Hz. Hafsa (r.anhâ) Hz. Âişe'nin (r.anhâ) tercihini Hz. Peygamber'den (s.a.v) öğrenmiştir. Hz. Peygamber'i (s.a.v) el-Âmiriyye hariç tüm eşleri tercih etmiştir. Rivâyeti İbn Mennah Hz.Âişe'nin (r.anhâ) rivâyetine göre zikretmektedir.³¹¹

Belâzürî, İbn Abbâs ve Hz. Ömer'den (r.a) aldığı rivâyette Hz. Peygamber (s.a.v) eşlerin terk ettiğini ve boşandıklarını sanmıştır. Nafaka konusundan dolayı olan bu sıkıntıyı çözmek için Hz. Ömer (r.a) onlarla konuşmaya çalışmıştır. Bu esnada Hz. Peygamber'in (s.a.v) kapısında Rebbâh durmuştur. Hz. Hafsa (r.anhâ) ile ilgili konuşmak için müsaade istemiştir. Bunun için onu kızını öldürmek dahi olsa hazır

³⁰⁹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXI, ss. 408-409.

³¹⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. VIII, ss. 145-146.

³¹¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. VIII, ss. 153-154.

olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Ömer'in (r.a) sakin olmasını istemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v) boşanma olmadığını açıklamıştır. Hz. Hafsa'nın (r.anhâ) durumu ile ilgili Ebû İmrân'nın rivâyetini nakletmiştir. Rivâyete göre Hz. Hafsa'yı (r.anhâ) Hz. Peygamber (s.a.v) boşamıştır. Lakin dindar ve cennette Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşi olduğu için Cibrîl (a.s) onu geri almasını iletmiştir. Senedini zikretmediği başka rivâyetlere göre sadece boşamaya kalkıştığını zikretmektedir.³¹²

Hz. Peygamber'in (s.a.v) mutevazi hayeti seçiminden dolayı eşleri ile yaşadığı sıkıntı hakkında Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetler, ilk kaynaklar ile benzerlik tespit edilmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v) tepkisi ve vahyin çözümü nebevî ve beşerî üslûpla aktarılmıştır.

2.1.2.Hz. Peygamber'in (s.a.v) Sırrının İfşa Edilmesi ve Tahyir Etmesi

Olay ile ilgili âyette *"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram kılıyorsun..."*³¹³ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin sebab-i nüzûlünü bu şekilde yorumlamaktadır: Hz. Âişe (r.anhâ) ve diğer eşleri Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hz. Hafsa'nın (r.anhâ) yanında bal³¹⁴ yemesini kıskanmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) öğle namazından sonra eşlerine uğradığında Hz. Hafsa'nın (r.anhâ) yanında bal yiyor mu? diye Hz. Âişe (r.anhâ), çalışanı Hasîre'yi bu işi takip etmesi için görevlendirmiştir. Hz. Sevede (r.anhâ) istemeden olsada diğer eşlerin planına katılarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) kötü koku geldiğini söylemiştir.³¹⁵ Burnunu tutarak abartan ve bu işi planlayan Hz. Âişe (r.anhâ) olmuştur. Vahiy'den dolayı kötü kokmaması için Hz. Peygamber (s.a.v) balı yememek üzere yemin ettiğini zikretmiştir.³¹⁶

Sa'lebî bu mesele ile ilgili farklı rivâyetler de şu şekilde kullanmaktadır. Atâ b. Ebû Müslim'in rivâyetine göre Hz. Peygambere (s.a.v) bal yedirenin Hz. Ümmü Seleme (r.anhâ) olduğunu zikretmiştir.³¹⁷ Abdullah b. Hâmid, Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan, Alî b. el-Hasan, Alî b. Abdullah, Haccâc b. Muhammed el-A'ver, İbn Cüreyc, Ubeyd b. Umeyir, Âişe'den gelen bir rivâyet üzere Hz. Peygamber (s.a.v) balı Hz. Zeynep b. Cahş'ın (r.anhâ) yanında yemiştir. Yemin etmesine sebep olan kötü kokma

³¹² el- Belâzürî, a.g.e, C. I, ss. 425-426.

³¹³ et-Tahrîm I.

³¹⁴ bk. M. Yaşar Kandemir, "Bal", DİA, TDV Yayınları, 1991, ss. 552-553.

³¹⁵ el-Buhârî, "Kitabü'l-Hiyel", C. IX, s. 26.

³¹⁶ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XXVII, ss. 9-10.

³¹⁷ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XXVII, s. 11.

meselesini Hz. Âişe ve Hafsa (r.anhâ) yapmıştır.³¹⁸

Başka bir rivâyette, Hz. Hafsa (r.anhâ) kendi gününde babasına gitmek için müsaade aldığı için Hz. Peygamber (s.a.v) onun odasına Hz. Mâriye'yi (r.anhâ) çağırmıştır. Buna şahid olan Hz. Hafsa (r.anhâ) üzülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Hafsa'ya (r.anhâ) kimseye söylememesi için tembih etmiştir. Bu olanları Hz. Âişe'ye (r.a) iletildiğinde Hz. Âişe (r.anhâ) kıskanmıştır. Bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v) üstüne geldiği için Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Mâriye'ye (r.anhâ) yaklaşmamak üzere yemin etmiştir.³¹⁹ Âyette helal kıldığı şeyden maksat Hz. Mâriye'ye (r.a) yaklaşmak ve bal yemesinin yasaklaması olduğu yorumlanmıştır.³²⁰

İbn Sa'd, Vâkıdî'den şu isnadları almıştır: Ömer b. Ukbe, Şu'be, İbn Abbâs'tan rivâyette Tahrîm sûresinde sır meselesini bu şekilde aktarmaktadır: O gün Hz. Âişe'nin (r.anhâ) günü diye bildirmiştir. Hz. Hafsa (r.anhâ) bunu öğrenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Mâriye'ye (r.anhâ) bir daha yaklaşamayacağını, bunun bir sır kalmasını istemiştir. Bu meseleyi Hz. Âişe'ye (r.anhâ) iletmesi sırrın ifşası olmuştur. Bu olanları Tahrîm sûresinin 2-5. âyetine kadar zikretmiştir. Bu olay yüzünden Hz. Peygamber (s.a.v) eşlerini 29 gün terk etmiştir. Bu yeminden geri dönmesi için daha sonra Tahrîm sûresinin 1. âyeti inmiştir.³²¹

Mûsâ b. Ya'kûb, Ebû Hüveîsir ve Muhammed b. Cübeyr b. Muti'm'den aldığı rivâyette Sa'lebî ile aynı görüştedir. Fakat bal meselesini zikretmemektedir. Rivâyetin devamı âyetin yorumunda Hz. Hafsa'ya (r.anhâ) haber vermiştir. Tahrîm sûresi 4. âyetinde onları terk ettiğini zikretmektedir. Hz. Ümmü Seleme'den (r.anhâ) alınan başka bir rivâyete göre aynı şekilde aktarılmıştır. Urve bu olay üzere Tahrîm sûresi 1-5. âyete kadar indiğini aktarmıştır. el-Kâsım b. Muhammed rivâyeti özet şeklinde zikretmiştir.³²²

İbn Sa'd yemin meselesinde Mâlik b. Enes, Zeyd b. Eslem'in rivâyetini kullanmıştır. Tahrîm sûresinin 2. âyetine göre bu yemin câriyeleri kapsamamıştır. Allah adı verilirse tekfir edebileceğini, bununla ilgili iki rivâyet daha kullanmıştır.³²³

Sa'lebî bu olanlar ile ilgili sırası ile geçecek âyetler üzerinden açıklamaktadır.

"Allah (gerektiğinde) yeminlerinizi bozmayı (ve kefareti) size meşru"

³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed*, C. XLIII, s. 41; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXVII, ss. 11-12.

³¹⁹ Rivâyetlerin farklılığı ile ilgili bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerh Sahihî'l-Buhârî*, C. IX, ss. 376-377.

³²⁰ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXVII, ss. 14-17.

³²¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. VIII, ss. 149-150.

³²² İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. VIII, ss. 150-151.

³²³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. VIII, s. 150.

kılmıştır...³²⁴ Hz. Peygamber (s.a.v) yeminini tekfir etmesi üzere emredilmiştir. Onun nasıl yapılacağını Mâide sûresinin 89. âyetinde³²⁵ anlatıldığını açıklamıştır. "*Hani Peygamber eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti...*"³²⁶ âyette geçen sır olan olay, ettiği yeminden dolayı câriyesine yaklaşmaması ilgili olmuştur. Hz. Hafsa'nın (r.anhâ) bu olanları kimseye söylememesi gerektiğini zikretmiştir. Bu meseleyle ilgili başka rivâyetlerde kullanmıştır.³²⁷

el-Kelbî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hz. Hafsa'ya (r.anhâ) verdiği sır Hz. Ebû Bekir'in (r.a) ve Hz. Ömer'in (r.a) halife olmaları ile ilgili olmuştur. Abdullah b. Hâmid, Ömer b. el-Hasan, Ahmed b. el-Hassân b. Saîd, el-Hasan b. Saîd, Husaîn, Yahyâ eş-Şelebî³²⁸ Habîb b. Ebû Sâbit, Saîd b. Cübeyr, İbn Abbâs'tan gelen rivâyete göre Hz. Hafsa'ya (r.anhâ) bir sır emanet edilmiştir.³²⁹ O sırn hilafet meselesi ile ilgili olduğunu aktarmıştır.³³⁰

Abdullah b. Hâmid, Nadr b. Muhammed b. Şirzâz, el-Hasan b. Saîd el-Bezâz, Hâlid b. el-Avvâm el-Bezâz, Furât b. es-Sâib ve Meymun b. Mihrân'dan gelen rivâyette söz gelimi sırrın Hz. Ebû Bekir'in (r.a) halife olma meselesi olduğunu, bunu ifşa etmesinin Allah tarafından bildirildiğini zikretmiştir.³³¹

Muhammed b. Abdûs, Muhammed b. Ya'kûb, Muhammed b. el-Cühem, el-Ferra, el-Kesâî, Na'îm b. Amr, Atâ, Ebû Abdurrahman'dan aktarılan rivâyette âyette geçen "*Birazını bildirdi*" yaptığı şey kast edilmiştir. Bundan dolayı Hz. Hafsa'yı (r.anhâ) boşayarak yaptığının bedelini bu şekilde ödetmiştir. Hz. Ömer (r.a) bu durumdan dolayı üzölmüştür. Cibrîl (a.s) yoluyla Hz. Hafsa (r.anhâ) ile tekrar evlenmesi için Hz. Peygamber'e (s.a.v) emri iletilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) tahyir âyeti inene kadar Hz. Mâriye'ye (r.anhâ) ait olan bir yerde eşlerini terk ettiğini zikretmektedir.³³²

Mükâtil b. Hayyân'nın rivâyetinde sadece Hz. Hafsa'nın (r.anhâ) boşanmak üzere olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) cennetteki eşlerinin biri olmasının

³²⁴ et-Tahrîm 2.

³²⁵ "Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak, yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şüküredesiniz."

³²⁶ Tahrîm 3.

³²⁷ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XXVII, s. 19.

³²⁸ Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, a.g.e, C. IX, s. 345.

³²⁹ Rivâyetlerin farklılığı ile ilgili bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerh Sahihî'l-Buharî*, C. IX, s. 289.

³³⁰ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XXVII, s. 20-21.

³³¹ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XXVII, s. 22-24.

³³² es-Sa'lebî, a.g.e, C. XXVII, s. 25-26.

yanı sıra, yaptığı ibadetten dolayı boşanmasının Cibrîl (a.s) tarafından engellendiğini zikretmektedir.³³³

Ebû Hatem, Ebû Ubeyd âyetin Tefsîrinde Hz. Peygamber (s.a.v) ona bildirilen konuşmanın bir kısmını anlatmıştır. Mükâtil: anlatılmayan kısım Hz. Ebû Bekir (r.a) ve Hz. Ömer'in (r.a) hilafet meselesini kastedilmiştir. el-Hasan: Hz. Peygamber'in (s.a.v) olanlardan dolayı bedel ödetmediğini zikretmiştir.³³⁴

Sa'lebî Tahrîm sûresi 4. âyetin Tefsîrinde kullandığı rivâyeti İbn Zeyd: Hz. Peygamber'i (s.a.v) rahatsız eden şey onları sevindiren şey olmuştur. Oonları sevindiren şey ise cariyesini terk etme meselesi olduğunu zikretmiştir. Bu olay ile ilgili kullandığı bir başka rivâyeti şu şekilde aktarmaktadır. EbûSaîd Muhammed b. Abdullah b. Hamdûn, EbûHâmid Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan, Muhammed b. Yahyâ, Abdurrazâk, Muammer, ez-Zührî, Ubeydullah b. Abdullah b. Ebû Savr ve İbn Abbâs'tan aktarılan rivâyette bu âyetin bahsettiği kimseleri Hz. Ömer'den (r.a) öğrenmeye çalışmıştır. Bunun için İbn Abbâs, Hac'da Hz. Ömer'e (r.a) hizmet etmiştir. Nitekim ısrarı üzere Hz. Ömer'i (r.a) zorlayarak onların Hz. Hafsa (r.anhâ) ve Hz. Âişe (r.anhâ) olduklarını öğrenmiştir.

Mekke ve Medine'de erkeklerin kadınların karışı olan tavırlarını anlatmıştır. Mekke'de kadınları onlara daha ılımlı olduklarını vasıflandırmıştır. Medine'dekilerden etkilenerek huyaları aksi olmuştur. Hz. Ömer'in (r.a) eşi ona başkaldırdığında eşi, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin de böyle yaptıklarını söyleyerek kendini savunmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) Hz. Hafsa'ya (r.anhâ) bunun hesabını sormuştur. Zira bu durumdan dolayı Hz. Peygamber'in (s.a.v) gazabını göze almamalarını, Hz. Âişe (r.anhâ) gibi güzelliğine güvenmemesi konusunda ikazda bulunmuştur.

Tahyir olayı olduğu zaman, Medine'de Gassanlılar'ın saldırısını beklemişlerdir. Bu esnada Hz. Ömer (r.a) biri ile beraber vahiy takip etmek için dönüşümlü olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanında bulunmuştur. Bu nöbet sırasında diğer kişi muhtemel saldırı olmuşçasına Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinden boşanma haberini getirmiştir. Hz. Ömer (r.a) bunu duyar duymaz Hz. Hafsa'ya (r.a) gitmiştir. Haberin doğru olup olmadığından emin olmadan, sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir odada yalnız durduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) müsaade istemesi ama cevap almamıştır. Bu sırada minberin yanında olanlar hoşuna gitmediği için tekrar geri

³³³ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XXVII, s. 27.

³³⁴ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XXVII, s. 27-29.

dönmüştür. Ancak üçüncü kez müsaade istemesi üzerine içeri girmiştir. Hz. Ömer (r.a), Hz. Peygamber'i (s.a.v) sert hasır üstünde görmüş, eşlerini boşamadığını öğrenince tekbir getirmiştir. Hz. Ömer (r.a), eşi ve Hz. Hafsa'yla (r.anhâ) konuştuklarını Hz. Peygamber'e (s.a.v) anlattığında gülümsemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) mizacı düzeldiği için sevindiğini anlatmıştır.

Hz. Ömer, saltanat kuran diğerleri gibi Müslümanların konfor içinde yaşamaları için Hz. Peygamber'den (s.a.v) dua talebinde bulunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) onların sadece bir dünyevi sefaları olduğunu açıklamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Ömer'e (r.a) bu konuda şüphede kalmaması gerektiğini söylemiş ve bunun için Hz. Ömer (r.a) başışlanmak istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) bir ay yemininden geri dönmelerini, Allah tarafından ona "*Îtâb*" indiğini zikretmektedir.³³⁵

Sa'lebî bir ayın gün sayısı ile ilgili Zührî, Urve, Hz. Âişe'den (r.a) aldıkları rivâyeti kullanmaktadır. O ayın 29 gün olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Âişe'den (r.anhâ) başlayarak Ahzâb sûresi 28.-29. âyetleri okumuştur. Bu konuda Hz. Âişe'ye (r.anhâ) ailesine istişare etmesini önermiştir. Hz. Âişe'nin (r.anhâ) tercihi kimsenin bilmesini istememiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanıtı önceki rivâyetteki gibi olduğunu zikretmektedir.³³⁶

İbn Sa'd bu rivâyeti Vâkıdî yoluyla Sa'lebî'nin aldığı isnadın son 4 kişiyi aynı şekilde zikretmektedir. Fakat rivâyetin gün sayısı ile ilgili kısmı Sa'lebî'den farklı olarak Hz.Âişe'ye (r.anhâ) ulaşan isnadı kullanırken İbn Sa'd aynı isnad ile devam etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hz. Âişe'ye (r.anhâ) tercihini sorduktan sonra sadece diğer annelerimiz onu takip ettiğini, kullandığı rivâyette başka bir şey zikretmemiştir.³³⁷

Sa'lebîâyetin diğer kısmını Tefsîr ettiğinde ona karşı bir şey yaparlarsa ona destek olan Allah, Cibrîl, müminler'den kast olan kişi ile ilgili el-Müseyyeb: Hz. Ebû Bekir (r.a), İbn Cübeyr: Hz. Ömer (r.a), İkrime ise her ikisi olduğunu zikretmiştir. Bununla ilgili delil kullanıldığı gibi Hz. Alî (r.a) olduğunu gösteren rivâyetler de bulunmaktadır.³³⁸

İbn Sa'd, Muhammed b. Ömer, Ma'mer, ez-Zührî, Hz. Ümmü Seleme'den

³³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed*, C. I, s. 346-347; es-Sa'lebi, *a.g.e.*, C. XXVII, s. 29-35.

³³⁶ el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*= *Sahîhi'l-Buhârî*, Tefsîr, C. VI, s. 117; es-Sa'lebi, *a.g.e.*, C. XXVII, s. 37-38.

³³⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. VIII, s. 147-149.

³³⁸ es-Sa'lebi, *a.g.e.*, C. XXVII, s. 38-44.

(r.anhâ) gelen bir rivâyette onun boşanmayla ilgili ne olduğunu bilmediğini, rivâyetinde Ömer Tekbir getirdiğinde sesini duyduklarını zikretmektedir. Vâkîdî'den aldığı isnatlarınbiri İbn Abbâs'tan gelen rivâyete göre Hz. Peygamber'e (s.a.v) karşı gelenlerin Hz. Âişe (r.anhâ) ve Hz. Hafsa (r.anhâ) olduklarını, diğeri Saîd b. Cübeyr " *Sâlihu'l-Müminin* " yorumunda Sa'lebî'nin rivâyeti ile aynı görüştedir.³³⁹

İbn Sa'd, Vâkîdî, A'mra yoluyla iki, Urve yoluyla buna benzer üç rivâyetin Hz. Âişe'den (r.anhâ) aktarıldığını zikretmektedir. Rivâyetlerde Hz. Ömer (r.a) ile dönüşümlü olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına giden Evs b. Havlî olduğunu zikretmiştir. Eşlerini terk etme nedeni ise Hz. Zeynep b. Cahş'in (r.anhâ) Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen hediye reddetmiştir. Söz konusu hediye rivâyetlere göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) kestiği et veya ona hediye olarak gelen eti vermiştir. Bunu kabul etmeyen Hz. Zeynep'e (r.anhâ) daha fazla verilmiştir. Bu durumu kabullenmeyen Hz. Âişe (r.anhâ) Hz. Peygamber'e (s.a.v) bu yapılanın burun kaldırmak olduğunu söylemiştir. Bunun üzere onlara bir ay yaklaşmamak üzere yemin ettiğini zikretmektedir.³⁴⁰

Belâzürî, Hz. Zeynep'in (r.anhâ) reddettiği hediye ile ilgili Vâkîdî, İbn Sa'd'ten aldığı rivâyeti kullanmıştır. Saîd b. Cübeyr bal Hz. Ümmü Seleme'nin (r.anhâ) diye rivâyet etmiştir. Hz. Âişe'den (r.anhâ) gelen rivâyette muhayyerlikte boşanmayla ilgili bilgisi olmadığı zikredilmiştir. Bir rivâyete göre Hz. Ömer (r.a) Hz. Hafsa'nın (r.anhâ) diğerleri gibi bir özelliği olmadığı, ona göre davranması için öğüt vermiştir.³⁴¹ Belâzürî, Vâkîdî'den aldığı rivâyette Hz. Hafsa (r.anhâ) ve evinde gördüğü Hz. Mâriye (r.anhâ) meselesini aktarmıştır. İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre Hz. Hafsa'ya (r.anhâ) verilen sır Hz. Ebû Bekir (r.a) ve Hz. Ömer'in (r.a) hilafet meselesi olmuştur. Zira âyette bahsî geçen müminlerin o ikisi olduğu zikredilmektedir.³⁴²

Ubeyd b. Umeyir Hz. Âişe'den (r.anhâ) aldığı rivâyeti kullanmaktadır. Hz. Zeynep b. Cahş (r.anhâ) ve bal meselesini zikretmektedir. Söz konusu bal bir Hz. Ümmü Seleme'nin (r.anhâ) diye nakledilmiştir. Başka rivâyette Hz. Hafsa'nın (r.anhâ) olduğunu ifade etmiştir. İki rivâyette Urve'nin yoluyla Hz. Âişe'den (r.anhâ) nakledilmiştir.³⁴³

³³⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. VIII, s. 149.

³⁴⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. VIII, s. 151-154.

³⁴¹ el- Belâzürî, *a.g.e.*, C. I, s. 426-427.

³⁴² el- Belâzürî, *a.g.e.*, C. I, s. 423-424.

³⁴³ el- Belâzürî, *a.g.e.*, C. I, s. 424-425.

Sa‘lebî’de ve ilk kaynaklarda konu hakkında aktarılan rivâyetlerde farklılık olsa da benzerlik tespit edilmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerinin birine emanet ettiği sır ile ilgili birden fazla nedenden bahsedilmiştir. Nitekim mesele aile ile ilgili bir sır olmasından hilafet konusuna değinmiştir. Ayrıca hilafet meselesinde farklı isimlerin geçmesi dikkat çekmektedir. Bu sır olayında rivâyetlerin genelinde Hz. Âişe (r.a) ve Hz. Hafsa’nın (r.a) ismi geçmiştir. Dolayısıyla sır konusunda Hz. Ebû Bekir (r.a) ve Hz. Ömer (r.a) ile ilgili olması siyaka daha uyum sağlamaktadır. Öte yandan Hz. Peygamber’in (s.a.v) ailesi ile yaşadığı soruna karşı tepkisinden dolayı ona, Allah tarafından "*İtâb*" edilmesi nebevî konumunu göstermiştir.

2.2. NECÂŞÎ’NİN VEFATI

Hicri 9. yılda Recep ayında Tebük seferinden önce Necâşî vefat etmiştir.³⁴⁴ Sa‘lebî vefatı ile ilgili iki âyetin sebab-i nüzûlünde geçen şu rivâyetleri kullanmaktadır. Âyette "*Doğuda batıda (tüm yeryüzü) Allah’ındır...*"³⁴⁵ buyurulmaktadır. Atâ ve Katâde’den aldığı rivâyeti bu şekilde aktarmıştır. Necâşî vefat ettiğinde başka kibleye doğru namaz kıldığı zikretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v), sahâbeye cenaze namazı kılma emri vermiştir.³⁴⁶ Bunu yorumladıkları için âyet indirilmiştir.³⁴⁷

Âl-i İmrân sûresinin 199. âyeti ile ilgili Câbir b. Abdullah, Enes, İbn Abbâs ve Katâde’den gelen rivâyete göre Hz. Peygamber’e (s.a.v) Cibrîl (a.s) tarafından Necâşî’nin ölüm haberi gelmiştir. Ardından cenaze namazı için sahâbeye emretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) için Bakî’den Necâşî’yı görece kadar yol görülmüştür.³⁴⁸ Ayrıca namazdan sonra bağışlanması için dua etmiştir. Münafıklar hristiyan birinin cenaze namazını kıldığı için Hz. Peygamber’i (s.a.v) eleştirmişlerdir.³⁴⁹

İbn İshâk bu olayla ilgili bu rivâyeti kullanmıştır: Zührî, Saîd b. Müseyb, Ebû Hüreyre’den aktarmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) Necâşî’nin vefat haberini vermiştir. Bunun üzerine sahâbeye cenaze namazı kıldırmıştır. Necâşî’nin kabir ile ilgili Yezîd b. Rûmân, Urve b. Zübeyr, Hz. Âişe’den (r.anhâ) aldığı rivâyette orda nur görülmüştür.

³⁴⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, C. II, thk. Şuayb el-Arnâvût vd., Müessesetü’r-Risâle, 1985, s. 232.

³⁴⁵ Bakara 115.

³⁴⁶ el-Buhârî, "*Menâkibü'l-Ensâr*", 38,(3877); Levent Öztürk, "Necâşî Ashame", *DİA*, C. XXXII,TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss. 476-477; Cenze namazı ile ilgili bk. Mehmet Şener, "Cenaze", *DİA*, C. VII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss. 354-357.

³⁴⁷ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. IV, s. 52.

³⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerh Sahihi'l-Buhârî*, C. III, s. 188; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerh ez-Zürkânî âlâ el-Mevâhibü el-Ledünniyye bi'l minahi'lMuhammediyye*, C. XI, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1996, s. 194.

³⁴⁹ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. IX, ss. 585-586.

Cenaze namazı ile ilgili rivâyet Ömer b. Şihâb'ten alınmıştır.³⁵⁰

Sa'lebî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Necâşî'nin ölüm haberini vermesi ve cenaze namazını kılması için ona yol görülmüş olmasının ilk kaynaklarda karşılığı ise Necâşî'nin kabrinden nur görülmüş olması onun menakibi olarak yorumlayabiliriz.

2.3. ABDULLAH B. ÜBEY'İN CENAZESİ

Hicri 9. Yılın Zilkade ayında vefat eden Übey'in cenazesi olay olmuştur.³⁵¹ Konu ile ilgili âyette "*Onlardan ölen hiç birine asla namaz kılma...*"³⁵² buyurulmaktadır. Sa'lebî sebep-i nüzûlü ile ilgili müfessirlerden aldığı rivâyeti bu şekilde aktarmaktadır. Abdullah b. Übey b. Selûl ölüm döşeğindeyken Hz. Peygamber (s.a.v) onun ricası üzere yanına gitmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Yahudiler ile olan bağlılığından dolayı ona sitem etmiştir. Fakat İbn Übey bununla ilgili konuşmak istemediğini belirtmiştir. Zira dua ve öldüğü zaman Hz. Peygamber'in (s.a.v) gömleğini kefen olarak kullanılmasını istemiştir. Cenaze namazını kılınması talebinde bulunduğunu da aktarmıştır. Vefat ettiğinde İbn Übey'in oğlu Hz. Peygamber'i (s.a.v.) cenazeye çağırmıştır. Aralarında olan konuşmada Hz. Peygamber (s.a.v) onun adını el-Habab b. Abdullah'tan Abdullah b. Abdullah olarak değiştirmiştir. Bunun nedeni ilk isminin şeytan anlamında olmasıdır.³⁵³

Hz. Ömer'in (r.a) bu meselede Hz. Peygamber'e (s.a.v) karşı olan tepkisi ağır olmuştur. Oda cenaze namazını kılmasını engellemiştir. İbn Übey'in neler yaptığını anlatmaya başlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) onu dinlememiştir. Bununla ilgili âyette "*Onlar için ister bağışlanma dile ister dileme, onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de Allah onları asla affetmeyecektir...*"³⁵⁴ buyurulmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) âyette geçen sayıdan fazlası onun affi için kâfi olsaydı onu da yapacağını buyurmuştur. Bu konuda tercihini yaptığını belirtmiştir. Nitekim onun cenaze namazı, gömleğiyle kefenlemesi, ona üflemesi, mezarına indirmesini gerçekleştirdiğini zikretmiştir.

Sa'lebî rivâyette, âyet indikten sonra Hz. Peygamber (s.a.v) gelen yasağa uymuştur. Abdullah b. Übey'in vefatında olanlarla ilgili meseleyi Hz. Peygamber'e

³⁵⁰ İbn İshâk, *a.g.e.*, C.I, s. 253.

³⁵¹ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 1057; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, C. II, ss. 257-258; Talat Koçyiğit, "Abdullah b. Übey b. Selûl", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988; Bu olay ile ilgili çalışmada ele alınmıştır, bk. Tevhid Bakan, "Hz. Peygamber'in Abdullah b. Übey'in Cenâze Namazını kılması", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S. 39, Temmuz 2013, ss. 211-240.

³⁵² et-Tevbe 84.

³⁵³ Ahmed b. Abdullah b. İshâk b. Mûsâ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, ed. Âdil el- Â'zzâzî, C. II, Dârü'l-Vatan, Riyad 1998, s. 869.

³⁵⁴ et-Tevbe 80.

(s.a.v) soranlara, amacının öyle olmadığını açıklamıştır. Zira İbn Übey'i namaz veya kıyafetin kurtaramayacağını buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v), Abdullah b. Übey'in ricasını kabul etmesi; kavminden 1000 kişinin iman etmelerine bir vesile olsun diye açıklamıştır.³⁵⁵ ez-Zeccac'in rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.v) yasaktan önce cenaze namazını kılmıştır.³⁵⁶

Vâkıdî bu âyetin açıklamasında İbn Übey öldüğünde Hz. Peygamber (s.a.v) onun üstüne cenaze namazı kılmak istemiştir. Hz. Ömer'in (r.a) söyledikleri ile kısmen Sa'lebî ile aynı görüştedir. Farklı kısmı ise İbn Übey'in hastalığı 20 gün sürmüştür. Hz. Peygamber'in (s.a.v) giydiği gömleği istemiştir. Câbir b. Abdullah'ın rivâyeti üzere öldüğünde Hz. Peygamber (s.a.v) onun yüzüne üflemiştir. Mücemmi' b. Cârîye'nin rivâyeti üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) cenaze namazını uzatmasının yanı sıra onu kabre indirmiştir. Cenazeye gelenlerden bahsetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) namaz kıldığı için kavminden Müslüman olanlarda gelmiştir. Oğlu Abdullah cenazede münafıkların yüzüne kapıyı kapatmıştır. Münafıkların ağıt tuttuklarını da aktarmıştır.³⁵⁷

Vâkıdî'de İbn Übey'in vefatından sonra Hz. Peygamber ile İbn Übey'in oğlu arasındaki iletişim olmamıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) İbn Übey'in cenazesinde durması hakkında soganması ve buna karşı yanıtı zikredilmemiştir. İlave olarak defnedildikten sonra Hz. Peygamber (s.a.v) yerinden ayrılmadan âyetin nazil olduğunu zikretmiştir. Vâkıdî, Tevbe sûresinin 80. âyetinin açıklamasında bir detay zikretmeden sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v) İbn Übey'in cenaze namazına çağırıldığını aktarmıştır.³⁵⁸

İbn Hişâm ve İbn İshâk Zührî, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, İbn Abbâs, Ömer b. el-Hattâb 'a ulaşan bir isnad zincirinden bu rivâyeti aktarmıştır. İbn Übey'in vefatından sonra olan kısmında, Sa'lebî ile aynı görüşte olmuştur. Farklı yönleri ise ölümünden önce Hz. Peygamber'i (s.a.v) çağırması, ondan gömleği ile kefenlemesini, cenaze namazı kılmasını isteme meselesi olmuştur. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber (s.a.v) ile oğlu arasında geçen diyalogu, zira Hz. Peygamber'e (s.a.v) bu olanlar ile ilgili sorular ve yanıtı zikredilmemiştir.³⁵⁹

İbn Übey'in cenaze namazı ile ilgili Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetler ilk

³⁵⁵ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 516-519.

³⁵⁶ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 79.

³⁵⁷ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 1057-1060.

³⁵⁸ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III,ss.1069-1070.

³⁵⁹ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 630-631; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 552.

kaynaklarda benzer şekilde ifade edilmiştir. rivâyetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v) İbn Übey'in cenaze namazına katılmak istemesinin nedeni onun kavminin strateji yoldan hidayete etmelerini düşünmüştür. Bu olaydan dolayı aşağın gelmesi nebevî konumunu göstermiştir.

2.4. ZEKÂT TOPLAMAK MESELESİNDE SA'LEBE HAKKINDA OLAN RİVÂYETLER

Sadaka sözü verenle ilgili âyette "... Allah'a söz verenlerde vardır..."³⁶⁰ buyurulmaktadır. Sa'lebî bu âyetin sebep-i nüzûlü ile ilgili aynı konudan bahsederken biraz farklılıkla beraber beş farklı rivâyet kullanmıştır. Bu rivâyetlerin genelinde bahsi geçen kişinin Sa'lebe b. Hâtıb olduğu görülmektedir. Kullandığı rivâyetleri senedi ile birlikte şu şekilde zikretmiştir:

Abdullah b. Hâmid b. Muhammed el-Asbahani, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es- Semerkandî, Muhammed b. Nâsr, Ebû el-Ezher, Mervân b. Muhammed, Muhammed b. Şuayb, Mâ'n b. Rifâa, Alî b. Yezîd, el-Kâsım b. Abdurrahman, EbûÜmâme el-Bâhilî'den gelen rivâyette: Sa'lebe b. Hâtıb el-Ensârî zengin olması için Hz.Peygamber'den (s.a.v) dua istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) onu zenginliğe karşı uyarmıştır. Bunu tekrarladığında kendisini örnek almasını buyurmuştur. Bu talebi üçüncü defa tekrar ettikten sonra zengin olduğunda malı hakkıyla kullanacağı üzere yemin etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v) ona dua etmesi üzere, memlekete sığmayan bir koyun sürüsüne sahip olmuştur. Malıyla ilgilenmesi yüzünden başta cemaate gelmez olmuştur. Daha sonra cumaya gitmeyi bırakmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) onu sorduğunda ve böyle olduğunun haberini alınca onun haline teessüf etmiştir.

Sadaka âyetinin³⁶¹ inmesi üzere bunun için Hz. Peygamber (s.a.v) Benî Süleym ve Benî Cüheyne'ye ait birer kişi görevlendirmiştir. Alınacağı zekât'ın nisabını onlarla yazılı olarak göndermiştir. Sa'lebe b. Hatip ve Benî Süleym'den birinin yanına gidip onlardan zekât alma emrini vermiştir. Sa'lebe bunun bir cizye'ye benzetip onlara daha sonra bakarım diye ilgilenmemiştir. Diğer kişi ise hayvanlarından en iyisini vermiştir. Sa'lebe ye tekrar gidildiğinde zekâtı cizyeye benzettiği için vermeyi ret etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v), görevliler konuşmadan güzel bir şekilde emre icabet

³⁶⁰ et-Tevbe 75.

³⁶¹ Sadaka ayeti ile ilgili bk. el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*= *Sahîhi'l-Buhârî*, "Zekât", C. II, s. 109.

edene dua etmiştir. Aynı zamanda Sa‘lebe’nin yaptığı için tessüf etmiştir. Âyetin inmesi ve olanlar Sa‘lebe’ye ulaşmasıyla hemen Hz. Peygamber’e (s.a.v) zekâtının kabul edilmesi için ricada bulunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) onun zekatının almamasına dair emredildiğini buyurmuştur. Sa‘lebe’nin pişmanlığının artık işe yaramadığı, baştan emre itaat etmek gerektiğini anlamıştır. Halifelerde aynı şekilde Sa‘lebe’den zekât kabul etmemiştir. Hz. Osmân’ın (r.a) döneminde öldüğünü zikretmektedir.³⁶²

Sa‘lebî İbn Abbâs, Saîd b. Cübeyr ve Katâde’nin rivâyetini şu şekilde aktarmıştır. Sa‘lebe yoksul olduğu zaman Ensâr’dan bir gurubun yanında zengin olduğunda Allah’ın hakkını gözetleyeceğine dair söz vermiştir. Onları buna şahit olarak tutmuştur. Kuzeni vefat ettiğinde mirasçısı olmuştur. Zengin olduğu zaman sözünü unuttuğunu zikretmektedir.³⁶³ Mukâtil: Diğer rivâyetten farklı olarak Sa‘lebe’nin ölen akrabası Hz. Ömer’in (r.a) azatlısı tarafından öldürülmüş, ondan kalan mirası ise kan parası olduğunu zikretmiştir.³⁶⁴

el-Vakidî, Tevbe sûresinin 75. âyetinin Sa‘lebe hakkında indiğini aktarmıştır. Sa‘lebî ile şu yönü ile farklılık göstermektedir: Kimin öldürüldüğünü zikretmemiş, fakat kan parasının 12000 dirhem olduğunu zikretmektedir.³⁶⁵ İbn İshâk bu âyetin Sa‘lebe b. Hâtıb ve Muattib b. Kuşeyr hakkında indiğini zikretmektedir.³⁶⁶

el-Hasan ve Mücâhid: Zenginliği isteyenlerin Sa‘lebe b. Hâtıb ve Muattib b. Kuşeyr olmuştur. Önceki rivâyetler gibi aynı şekilde cimrilik yaptıklarını zikretmektedir.³⁶⁷ ed-Dahhâk dedi ki: Mal dileğinde bulunan münafıklar Nebtel b. el-Hâris, Ced b. Kays, Sa‘lebe b. Hâtıb, Muattib b. Kuşeyr olmuştur. Bollukta Allah’ın hakkını men ettiklerini zikretmektedir.³⁶⁸

el-Kelbî: Mal talebinde bulunan Hâtıb b. Ebû Sa‘lebe³⁶⁹ olmuştur. Bu şahsın Şam’da olan parasının eline geçmesini dilemiştir. Onun eline geçmesiyle Allah’ın hakkını vereceğine dair yemin etmiştir. Âyette de geçtiği gibi zekâtı men ettiğini zikretmektedir.³⁷⁰

İbn Sa‘d, İbn Ebû Beltea’nı anlatırken el-Vakidî, Yahyâ b. Abdullah. Ebû

³⁶² es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 488-491.

³⁶³ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 492-493.

³⁶⁴ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. XIII, s. 493.

³⁶⁵ el-Vâkidî, *a.g.e.*, C. III, 1068–1069.

³⁶⁶ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 629.

³⁶⁷ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 493-494.

³⁶⁸ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. XIII, s. 494.

³⁶⁹ Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 73.

³⁷⁰ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 494-495.

Farve, Ya'kûb b. Utbe'dengelen rivâyeti aktarmaktadır. Rivâyette ticaret ile uğraştığını anlatmış fakat böyle bir sorun üzerine yemin etmemiştir. Ayrıca sadakadan kaçınmasını da zikretmemektedir.³⁷¹ Belâzürî aynı rivâyeti İbn Sa'd yolu ile aynı isnadı zikretmektedir.³⁷²

Münafıklıkla ilgili âyette *"Allah'ın, içlerinde gizlediklerini ve fısıltılarını bildiğini..."*³⁷³ buyurulmaktadır. Sa'lebî sebep-i nüzûlü ile ilgili daha önce zikri geçen Sa'lebe hakkında olduğunu ve onun münafık olduğunu gösteren bir rivâyet kullanmaktadır. Rivâyetin isnadı ve Sa'lebe'yle ilgili olan kısım şu şekildedir: el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan b. Ca'fer babası dedesi el-Hasan b. Ca'fer'in rivâyeti üzere, Muhammed b. Yezîd es-Sülemî, Hamâd (Ammar³⁷⁴) b. Kîrat, Bekir b. Ma'rûf, Mukatil b. Hayyân'dan rivâyetle şöyle dedi: Hüreyre'den rivâyetle el-Makbarî'nin hadisini nakletmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) *"Üç şey, onda kim varsa münafıktır: konuştuğunda yalan söyler, ona bir şey emanet edilirse hıyanet eder, Söz verirse tutmaz."* buyurduğu hadisi Semerkand'ta duymuş ve araştırmaya başlamıştır.

Buhara, Merv, Nişabûr, Cürcân'a Şahr b. Havşeb 'e gittiğini o da Rey'de bulunan Saîd b. Cübeyr'e gitmesini tesviye etmiştir. Orada muradını bulmayıp b. Cübeyr'in tesviyesi üzerine Basra'da bulunan el-Hasan el-Basri'ye gitmiştir. el-Hasan onlarda var olan haberi eksik bulmuştur. Bu hadis sahâbeleri korkuya sarmıştır. Bunun açıklanması için Hz. Fâtıma (r.anhâ) Hz. Peygamber'den (s.a.v) rica etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) Müslümanları mescide çağırması için Selmân'ı görevlendirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v): *"Ey insanlar! Ben size şöyle demiştim: Üç şey vardır ki ondan kimde varsa münafıktır: konuştuğunda yalan söylerse, eğer ona bir şey emanet edilirse hıyanet eder ve eğer söz verirse tutmaz, bununla sizi değilde Münafıklar kast ettim."* buyurmuştur.

Sonra Hz. Peygamber (s.a.v) hadisi izah eder ve *"Eğer söz verirse tutmaz"* bunu şöyle açıklar: Sa'lebe b. Mâlik hayvanları vardı, onların çoğalmasında için Hz. Peygamber'den (s.a.v) dua talebinde bulunmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Sa'lebe'ye dua etmesiyle memlekete sığamayacak kadar hayvanı olmuştur. Fakat ondan zekât istenildiğinde emre karşı geldiğini buyurmuştur. Rivâyette bu âyetin Sa'lebe hakkında

³⁷¹ İbn Sa'd, a.g.e, C. III, s. 85.

³⁷² el- Belâzürî, a.g.e, C. IX, s. 438.

³⁷³ et-Tevbe 78.

³⁷⁴ es-Sa'lebî, a.g.e, C. V, s. 74.

indiğini zikretmiştir.³⁷⁵

el-Vâkıdî de Tevbe sûresi 58. âyetin Sa'lebe b. Hâtıb hakkında indirildiğini zikretmiştir. İki yüzlülük yaptığını ve Hz. Peygamber (s.a.v) ona sadaka verdiğinde memnun olmuştur. Almadığı zaman ise Hz. Peygamber (s.a.v) hakkında konuşmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından sadaka keyfi olarak dağıtıldığının iddiasında bulunmuştur. Bunun üzerine Tevbe sûresinin 59. âyeti indirildiğini zikretmiştir.³⁷⁶ İbn Hişâm da Allah Teâlâ 'ye sadaka vereceklerine dair söz verenlerin Sa'lebe b. Hâtıb ve Mutib b. Kuşeyr olduklarını zikretmiştir.³⁷⁷ Fakat Muattib ve İbn Hâtıb 'ın münafık olmadıklarını zikretmiştir.³⁷⁸ İbn Sa'd, Sa'lebe'yi anlatırken bu konu ile ilgili bir şey zikretmemiştir.³⁷⁹

Belâzürî Sa'lebe b. MâlikBenî Ady'den olduğunu zikretmiştir.³⁸⁰ Sa'lebe b. Hâtıb diğer nüshada da geçtiği üzere onun anlatıldığını düşünülmüştür. Nitekim bu şekilde de bir çelişki görülmüştür. İbn Hâtıb'ı Uhud savaşında öldürülenler arasında zikrederken³⁸¹ diğer taraftan mescidi- Dirar'ı inşa edenler arasında zikretmiştir.³⁸²

Yukarıdaki görüşleri göz önünde bulundurarak bu rivâyet edenlerin bir çelişki içersinde oldukları görülmektedir; zikredilen kişinin iki farklı yerde olması imkânsız olmaktadır. Sa'lebe'yi Münafık olmadığını zikreden Belâzürî onu münafıklar arasında zikretmiştir. Zira Sa'lebe'yi Uhud savaşında şehit olduğunu aynı zamanda hicri 9. yılda münafıkların arasında anmıştır. Buna istinaden konuyla ilgili İbn Hacer'in yaptığı görüşün isabetli olduğu düşünülmektedir.

Bu rivâyetlerin geçerliliğinin olmadığını düşüncesiyle beraber bununla ilgili şöyle bir tespitte bulunmaktadır. İki kişi vardır, biri Sa'lebe b. Hâtıb adında olan bir sahabe Bedre katılmış ve Uhud savaşında şehit olmuştur. Diğeri Sa'lebe b. Ebû Hâtıb münafıklarınbiri olarak zikredilmiştir. Siyer kaynaklarında bu ikisinin arasında bir karışıklık olmuştur. Bununla ilgili İbn Hacer'in delil olarak gösterdiği ve Sa'lebî'nin aktardığı rivâyetlerin biri gösterilmektedir. İbn Abbâs yoluyla gelen bir rivâyette bu olayda kastedilen kişinin Sa'lebe İbn Ebû Hâtıb olduğu üzere görüş birliği olduğunu

³⁷⁵ Muhakkik isnadı çok za'if olduğunu ve kaynağını hiçbir yerde bulunmadığını zikretmektedir, bk. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 499-503; Bu rivayette geçen isim diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 74.

³⁷⁶ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 1064-1065.

³⁷⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 551.

³⁷⁸ İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. I, s. 522.

³⁷⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. III, s. 351.

³⁸⁰ el- Belâzürî, *a.g.e.*, C. XI, s. 294.

³⁸¹ el- Belâzürî, *a.g.e.*, C. I, s. 330.

³⁸² el- Belâzürî, *a.g.e.*, C. I, s. 276.

zikredilmektedir.³⁸³

Bu rivâyetlerin birinde Sa‘lebe ’nin zekâti cizyeye benzetmesi ile ilgili başka bir tartışma konusuna yol açmıştır. Nitekim osözüyle cizye’nin zekâttan önce vacip meselesine bir imaj verilmiştir. Halbuki zekât’ın hicri 2. yılda farz kılınması üzerine ittifak olunmuştur. Cizye’nin emri edilmesi ise hicri 9. yılda olmuştur. Bunun yanı sıra bu hadisin zayıf olması nedeni ile bunun üzerine hüccet kurulmamaktadır.³⁸⁴ Bu rivâyetlerin bahsettiği konuda, Hz. Peygamber’in (s.a.v) Sa‘lebe için ettiği duanın icabeti üzerine zengin olmuştur. Fakat sadaka vermeyi redetmesine karşı ondan bir daha zekât kabul olunmamasına dair vahiy gelmiştir. Bu da Hz. Peygamber’in (s.a.v) nebevî konumunu yansıtmıştır.

3. HAC EMİRİ OLARAK GÖNDERİLEN HZ. EBÛ BEKİR’İN HAC İBADETIYLE İLGİLİ DÜZENLEMELERİ İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

Hac uygulamaları ile ilgili âyette ”...İyilik, evlere arkalardan girmek değildir...”³⁸⁵ buyurulmaktadır. Sa‘lebî âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili müfessirlerin yorumunu bu şekilde aktarmıştır. Câhiliye döneminden kalan bir alışkanlık üzere ihrama giren kişi sevap olması düşüncesiyle her hangi bir yere kapıdan girmemiştir. Eğer evi varsa arkasını kazıp oradan girip çıkmıştır. Çadırda olanlar ise arkasından girip çıktığını zikretmişlerdir. Hums’tan³⁸⁶ olanlar Kureyş, Kinâne, Huzâa, Sakîf, Cüşem, Benî Âmir b. Sa’saa, Benî Nâsr b. Muâviye bu duruma katılmamıştır. Sertlik anlamını taşıyan bu isimlendirme dinde katı oldukları için bu isimi taşıdıklarını zikretmektedir.³⁸⁷

İbn İshâk ve İbn Hişâm’da Kureyş, Kinâne, Huzâa, Benî Âmir b. Sa’saa Hums’e ait olduklarını zikredilmiştir. Rivâyette geçen bilgilerden farklı olarak ihrama girdiklerinde sadece deriden yapılan evlere girebildiklerini, keçi kılından olan evlere giremediklerini zikretmektedir.³⁸⁸ İbn Sa’d kullandığı isnadı şu şekilde nakletmektedir: Vâkîdî, Abdullah b. Ca’fer, Ya’kûb el-Ahnesiy’nin rivâyetine göre Hums’ten sayılanların Kureyş, Kinâne, Huzâa ve onların soyundan gelenler başka bir görüşe göre

³⁸³ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyîzi’s-şahâbe*, C. I, thk. Adil Ahmed Abdü’l-Mevcûd- Ali Muhammed Muavved, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrût 1994, ss. 516-517.

³⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerh Sahihî’l-Buhârî*, C. III, ss. 266; Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA*, C. VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss. 42-45; Bu rivayetin isnadı tenkid edilmiştir, bk. Kadir Paksoy, “Sa‘lebe Hadisinin Sened ve Metin Açısından Tenkidi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* C. II, S2, Aralık 2004, ss. 63-85; Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA*, C. XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2013, ss. 197-207.

³⁸⁵ el-Bakara 189.

³⁸⁶ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü’l-Luga ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*, ed. Ahmed Âttâr, C. III, Dârü’l-İlim, Beyrût 1987, s. 920.

³⁸⁷ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 21.

³⁸⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî İbn İshâk, *Siret-i İbn İshâk*, ed. Süheyl Zekkâr, Dârü’l-Fikir, Beyrût 1978, ss. 101-102; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. I, ss. 200-202.

onlarla aynı görüşte olanlardandır. Diğer bilgiler konusunda İbn Hişâm ile aynı görüşte olmuştur.³⁸⁹

3.1. DUA, TAVAF, SA'Y İLE İLGİLİ DÜZENMELERİ

Dua etmeleri ile ilgili âyette "...Atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın..."³⁹⁰ buyurulmaktadır. Sa'lebî sebab-i nüzûlü ile ilgili müfessirlerin yorumunu şu şekilde aktarmıştır: İslam öncesinde hac merasimi bittikten sonra atalarının yaptıklarıyla ve mürüvvetleriyle iftihar ettiklerinizikretmiştir. es-Sedî'nin rivâyeti üzerine Mina'da Allah Teâlâ'yı anmadan dünyevi isteklerde bulunulmuştur. Dua sırasında atalarının cömertlik ve zenginliği anılmıştır. Allah'ı öyle veya daha fazla anmaları gerektiği ile ilgili farklı rivâyetler aktarmaktadır.

Câhiliye döneminde tavaf'ın kıyafetsiz yapıldığı ile ilgili âyette "*Ey Âdemoğulları size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik...*"³⁹¹ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili kullandığı rivâyette Kureyş'in öyle yaptığını zikretmektedir.³⁹² Arâf sûresinin 27. âyetin Tefsîrinde avret yerlerini belirterek şeytan'a aldanmamaları gerektiği yorumlamaktadır.³⁹³

Sa'lebî Arâf sûresinin 28. âyetinde "*Fâhişe*" sözcüğünden kast edilen kıyafetsiz tavaf etmelerini, kadınlar sadece avret yerlerini kapattığını onunla ilgili beyit söylemlerini, o kıyafetlerin günaha bulaşmasını gerekçe olarak gösterilmiştir. Âyetin gizlenen bir anlamı var, oda caydırıldıklarında atalarına mal ettiklerini zikretmiştir.³⁹⁴

İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın yanında olan bilgiler gece gündüz ayrımı olmadan Sa'lebî'nin kullandığı rivâyet ile aynı görüştedir.³⁹⁵ Bunun yanı sıra Hums'tan olmayanlar Hums'un kıyafetiyle tavaf etmek zorundadır, bulunmazsa kıyafetsiz kalmıştır. Aksi takdirde o kıyafet ile tavaf ettikten sonra dokunulmamak üzere atılması gerektiğini, o atılan kıyafetlere "*el-Lukâ*"³⁹⁶ denildiğini zikretmektedir.³⁹⁷

³⁸⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. I, s. 59.

³⁹⁰ el-Bakara 2/200.

³⁹¹ el-Ârâf 7/26.

³⁹² es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XII, s. 325.

³⁹³ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XII, s. 330.

³⁹⁴ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XII, s. 332-333.

³⁹⁵ İbn İshâk, *Siret-i İbn İshâk*, s. 97.

³⁹⁶ Muhammed Ebû Bekir er-Râzî, *Mühtârü's-Sihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 1999, s. 284; es-Seyyid Muhammed es-Seyyid Hasan, *er-Râmûz Alâ's-Sihâh*, ed. Muhammed er-Radinî, Dârü Üsâme, Dimeşk 1986, s. 94.

³⁹⁷ İbn İshâk, *a.g.e.*, s. 102; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. I, ss. 202-203.

Âyette *"Ziynetinizi takının..."*³⁹⁸ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyet ile ilgili müfessirlerin yorumunu bu şekilde aktarmaktadır: Benî Âmir'in erkekleri gündüz, kadınları gece kıyafetsiz tavaf etmiştir. Kendi kıyafetlerini Mina'da kervanda bıraktıklarını, onu yapmadıklarında zorla üstülerinin çıkarıldığını zikretmektedir.³⁹⁹

Âyette *"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli çirkin işleri haram kılmıştır."*⁴⁰⁰ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin Tefsîrinde gece gündüz kıyafetsiz tavaflarını yorumlamaktadır.⁴⁰¹ Bir diğer âyette *"Allah'a ortak koşanlar, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken..."*⁴⁰² buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin kıyafetsiz tavaf ettiklerini bunun yanında ıslık, alkış tuttıklarını, bununla ilgili bir beyit söylediklerini, her tavafta putlarına secde ettiklerini zikretmektedir.⁴⁰³

Âyette *"Onların, Kâ'be'nin yanında duaları..."*⁴⁰⁴ buyurulmaktadır. Sa'lebîâyetin Tefsîrinde *"Mukâen"* ve *"Tasdiyeh"* sözcüklerine ıslık ve alkış anlamını vermiştir. İbn Abbâs rivâyetinde Kureyş'in tavafta öyle yaptıklarını zikretmiştir.⁴⁰⁵ İnsanların hacda dua ettiklerinde sadece dünyevi şeyleri istediklerini, deve, köle, zafer, iyilik duasında bulduklarını zikretmektedir.⁴⁰⁶

Safâ ve Merve arasında yapılan sa'y ile ilgili âyette *"Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın nişanelerindedir..."*⁴⁰⁷ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin sebep-i nüzûlünü açıklayan rivâyetleri şu şekilde aktarmaktadır: Enes b. Mâlik'in rivâyetinde Câhiliye döneminde Kureyş Safâ ve Merve arasında Sa'y yapmıştır. Müslüman olduklarında bu tepeler arasında Sa'y yapmakta ikilem yaşadıkları için indiğini zikretmektedir.⁴⁰⁸

Sa'lebî; Amr b. Habeşî, İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan gelen rivâyeti şu şekilde aktarmaktadır: Safa İsfâ'ı temsil ettiği için müzekker adı verilmiştir. Merve Nâile'den dolayı müennes adı uygun görülmüştür. Zira Ehl-i Kitab, bunların put olmaları ve Safa Merve üzerinde yerleştirilmeleri neden ise yaptıkları zinâ olmuştur. Bir zaman sonra onlara ibadet edildiğini fakat Müslümanlıkta o putlar kırıldıysada orda Sa'y yapmayı

³⁹⁸ el-Ârâf 31.

³⁹⁹ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XII, s. 337.

⁴⁰⁰ el-Ârâf 33.

⁴⁰¹ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XII, s. 342.

⁴⁰² et-Tevbe 17.

⁴⁰³ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 229-230.

⁴⁰⁴ el-Enfâl 35.

⁴⁰⁵ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XII, ss.89-90.

⁴⁰⁶ es-Sa'lebî, a.g.e, C. V, ss. 219-226.

⁴⁰⁷ el-Bakara 158.

⁴⁰⁸ el-Buhârî, Hac, C. II, s. 159.

Benimsemedikleri için âyetin indirildiğini aktarmaktadır.

Sa'lebî; es-Sedî, Ebû Mâlik ve İbn Abbâs'tan naklettiği rivâyette Safa ve Merve arasında şeytanlar olduğu için Sa'y yapmayı bıraktıklarını zikretmektedir. Katâde'den alınan rivâyette Tühame'den olanlar Câhiliye ve İslam'da sa'y yapmayı reddettikleri için İbrâhim 'in (a.s) sünneti olduğunu bildirerek âyet inmiştir.

Sa'lebî; ez-Zührî ve Urve b. ez-Zübeyr'in rivâyetine göre bu âyetin yorumunda sa'y olmasada olur dediği için Hz. Âişe (r.anhâ) ona bu açıklamayı yapmıştır: Ensâr Menat'a gittiği için Sa'y etmediklerini, bunu Hz. Peygamber'e (s.a.v) arz etiklerinde inmiştir.⁴⁰⁹ Mükâtil b. Hayyân'nın rivâyeti üzere: Hums hariç herkes Sa'yi terk etmiştir.⁴¹⁰

İbn Sa'd'ın kıyafetsiz tavaf etmeleri ile ilgili yaptığı yorum şu şekildedir, Arafat'a çıktıktan sonra Hums kıyafeti bulmayan kıyafetsiz tavaf etmiştir. Aydınlanmak için ilk ateşi yakanın Kusay olduğunu zikretmektedir.⁴¹¹

3.2. KURBAN KESİMİ, YİYECEKLER VE TİCARİ DURUMLARI İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER

Kesimleri ile ilgili âyette *"Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşamaz..."*⁴¹² buyurulmaktadır. Sa'lebî âyet ile ilgili yaptığı yorumda İslam öncesinde kurban kesildiğinde kanını Kabe'nin duvarına sıvadıklarını zikretmektedir.⁴¹³

Konu ile ilgili bir diğer âyette *"Ey Ademoğulları! her mescitte ziynetinizi takının..."*⁴¹⁴ buyurulmaktadır. Sa'lebîâyet ile ilgili el-Kelbî'nin rivâyetini aktarmaktadır: Benî Âmir hac mevsiminde yağlı yemediklerini, az besin tükettiklerini ve Müslümanlar bunu yapmak isteyince indiğini zikretmektedir.⁴¹⁵

Bir diğer âyette *"...Ahiret için azık toplayın. Şüphesiz ağzının en hayırlısı takvadır..."*⁴¹⁶ buyurulmaktadır. Âyetin sebab-i nüzûlü hakkında Sa'lebî müfessîrlerin yorumunu nakletmektedir: Yemenliler'den bir kesim hacca geldiklerinde besin getirmediklerini, Allah'ın evinde kendilerini misafir gördüklerini ve orada insanlardan zorbalık yaparak yiyecek istedikleri için inmiştir. Yiyeceklerden maksat ekmek veya

⁴⁰⁹ el-Buhârî, *Hac*, C. II, s. 152.

⁴¹⁰ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. IV, s. 242-247.

⁴¹¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. I, ss. 59-60.

⁴¹² el-Hac 37.

⁴¹³ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XVIII, s. 369.

⁴¹⁴ el-Ârâf 31.

⁴¹⁵ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XII, ss. 338-339.

⁴¹⁶ el-Bakara 197.

hurma gibi şeyler olduğunu zikretmektedir.⁴¹⁷

Sa‘lebî yiyecek meselesinde yaptıkları ile ilgili Nâfi‘, İbn Ömer’den aldığı rivâyeti kullanmaktadır. Yanlarında olan yiyecekten yememe konusunda aşırıya gidilmiştir. Nitekim yanlarında bulunan yiyecekleri ihram’a girmek nedeniyle atılmıştır. Bu yaptıklarının yasaklanmasıyla beraber artık yiyeceksiz gelmemeleri gerekmektedir. Allah’tan sakınmaları konusunda emir edildiklerini zikretmektedir. Sa‘lebî bu konuda İşârî müfessirlerin yorumunu bu şekilde nakletmektedir: Allah Teâlâ takvayı zikrederek onlara dünyayı unutmadan âhireti hatırlattığını yorumlamışlardır.⁴¹⁸

İbn Hişâm, Sa‘lebî’nin zikrettiği rivâyette Hums’un koyduğu kurallar arasında saymıştır. Ayrıca yağlı tüketmediklerini ve bu kuralların iptal edildiğinin delili olarak Arâf sûresi 31-32. âyetleri göstermektedir.⁴¹⁹

Yapılan diğer uygulamalar ile ilgili âyette "*...Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur...*"⁴²⁰ buyurulmaktadır. Sa‘lebî âyetin sebep-i nüzûlü ile ilgili müfessirlerin yorumunu aktarmaktadır. Câhiliye döneminde hac mevsimi ile beraber ticaretle ilgilenmeyi bırakmışlar ve hacca ticaretiyle gelene ise "*ed-Dâc*" demişlerdir.⁴²¹ Bu nedenle âyet ticaretin serbest olduğunu zikretmektedir.

İbn Abbâs’ın rivâyeti üzerine Câhiliye ’de hac mevsiminde ekonominin canlandığı yerlerin Ukâz,⁴²² Mecenne, Zülmecâz olarak bilinmiştir.⁴²³ Hz. Peygamber’e (s.a.v) onu red ettiklerini söyledikleri üzerine âyetin indiğini zikretmektedir.⁴²⁴

3.3. VAKFE İLE İLGİLİ DÜZENLEMESİ

Bununla ilgili âyette "*Sonra insanların akın ettiği yerden sizde akın edin...*"⁴²⁵ Sa‘lebî Tefsîrinde müfessirlerin yorumunu kullanmaktadır. Âyette hitap edilen kişiler Hums diye bilinmiştir. Bu kişiler kendilerini diğer insanlardan üstün gördükleri için diğer insanlar gibi Arafat’a çıkmayı reddetmiştir. Onun yerine Müzdelife’ye kadar gidilmiştir. Arafat’a çıkmak Hz. İbrâhim ve İsmâil ’in sünneti olduğu için onlarında

⁴¹⁷ es-Sa‘lebî, *a.g.e*, C. V, ss. 168-169.

⁴¹⁸ es-Sa‘lebî, *a.g.e*, C. V, s. 170.

⁴¹⁹ İbn Hişâm, *a.g.e*, C. I, ss. 202-203.

⁴²⁰ el-Bakara 198.

⁴²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. II, s. 227; ez-Zebîdî, *Tâcü't-Arûs*, C. V, s. 467; Ahmed ez-Zeyât vd., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, C. I, Dârü'd-Da've, Kâhire, s. 271.

⁴²² Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-Âşarahüm min-Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, C. II, thk. Halil Şahâde, Darü'l-Fikir, Beyrût 1988, s. 370.

⁴²³ Bu konu ile ilgili genel bilgi için bk. Sa'id el-Afğânî, *Esvâkul-Arab fi'l-Câhiliyye ve el-İslâm*, ss. 277-354.

⁴²⁴ es-Sa‘lebî, *a.g.e*, C. V, ss. 173-175.

⁴²⁵ el-Bakara 199.

herkes gibi Arafat'a çıkmaları Allah c.c tarafından emretildiği zikredilmektedir.⁴²⁶

Sa'lebîâyette "*en-Nâs*" sözcüğünü Araplar olarak yorumlamıştır. Bununla ilgili farklı yorumları da aktarmaktadır. Kelbî'ye ise Yemenliler ve Rabîalılar olarak tanımlamıştır. Bununla ilgili Sa'lebî çoğulu ifade eden kelimeyi ve tek kişi olan yorumları da ayrıca nakletmiştir. Dahhâk ve ez-Zührî her biri ayrı yorum yapmıştır. Biri İbrâhim (a.s) olduğunu yorumlamışken diğeri Âdem (a.s) diye yorumladığını zikretmektedir.⁴²⁷

Ebû Umâme et-Temîmî'nin İbn Ömer'e sorduğu sorunun cevabını şu şekilde aktarmaktadır: Hacda her şeyi yerine getirmesine rağmen kiralama işi ile uğraştığı için ibadetinin geçerliliğini sormuştur. İbn Ömer, bu durumu Hz. Peygamber'in (s.a.v) vahiy ile teyit ettiğini zikretmektedir.⁴²⁸

İbn Hişâm, İbn İshâk'tan naklederek Hums ile ilgili Sa'lebî'den daha detaylı bilgiler zikretmektedir: Hums'u başlatan ve soylarını devam ettiren Kureyş olmuştur. İbn Hişâm Humus'un tarihleri ile ilgili kesin bilgi vermemiş fakat kendilerininİbrâhim'e (a.s) ait oldukları için insanlardan üst tabakada gördüklerini aktarmıştır. Bu nedenle İbrâhim'in (a.s) sünneti olduğunu bilmelerine rağmen, Haremden ayrılmamaları gereği duydukları için Arafat'a çıkmamaktadırlar. Bu katı kuralların iptali ile ilgili Bakara sûresinin 199. âyetinde "*en-Nâs*" sözcüğü ile Arapların kastedildiğini zikretmiştir.⁴²⁹

3.4. CAHİLİYEDEN KALAN HAC UYGULAMALARININ KALDIRILMASI

Sa'lebî, Hz. Ebû Bekir'in (r.a) Zilkade ayında yaptığı haccı⁴³⁰ ile ilgili rivâyet bu şekildedir: Bakara sûresi 199. âyetininTefsîrinde el-Kelbî, Ebû Sâlih ve İbn Abbâs'tan aldığı rivâyet üzerine Hz. Ebû Bekir'in (r.a) hac emirliğinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) emri üzerine herkesle beraber Arafat'a çıkmıştır. O esnada Hums'u geçtiği için bu duruma sitem edilmiştir. Yemenliler ve Rabîalılar Arafat'tan inmeden bir yere gitmemesi gerektiğini kurallaştırmışlardır. Bunun üzerine âyette *en-Nâs*sözcüğünü Yemenliler ve Rabîalılar diye yorumlamışlardır. Hz. Ebû Bekir (r.a) Allah ve Peygamber'in emri üzere gün batımına kadar orada durmuştur. Akabinde gün doğumuna kadar Meş'ar-i Harâm'da beklemiştir. Tefsîrde bağışlanma dilemek ve Allah

⁴²⁶ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, ss. 202-203.

⁴²⁷ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, ss. 204-206.

⁴²⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 176.

⁴²⁹ İbn İshâk, *Siret-i İbn İshâk*, s. 97;İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. I, 203.

⁴³⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerh Sahihi'l-Buhârî*, C. VIII, s. 82; Muhammed er-Rüdvânî, "Cem'ul Fevaid min Cami'il-Usul ve Mecmaü'l Zevaid", C. III, Dâr İbn Hazm, Beyrût 1998, s. 139.

Teâlâ, hacılar için bağışlayıcı olduğunu zikretmektedir.⁴³¹

Vâkıdî; Ma‘mer, Muhammed b. Abdullah, İbn Ebû Habîbe, İbn Ebû Sebre, Usâme b. Zeyd, Hârîse b. Ebû İmrân, Abdülhamîd b. Ca‘fer’den aldığı rivâyetleri şu şekilde özetlemiştir: Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. EbûBekir’i (r.a) bu görev için gönderdiğinde, onunla beraber 20 kurbanlık göndermiştir. Zira Hz. Ebû Bekir (r.a) ile beraber 300 kişi hacca çıkmıştır. Ayrıca Zilhalife’den ihram ettiğini, haccı ifrad ettiğini zikretmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) emri üzere gün batımına kadar Arafat’ta durmuş ve gün doğmadan Müzdelife’den ayrılmıştır. Hac uygulamasını ve hutbesini detaylı bir şekilde aktarmıştır.⁴³²

Sözleşmelerin iptalinde Arapların geleneğine uyum sağlamak için Hz. Alî’yi (r.a) görevlendirmiştir.⁴³³ Sa‘lebî, Hz. Alî’nin (r.a) görevini icra etmesi ile ilgili birden fazla rivâyet kullanmaktadır. Câbir, tebliğ görevinde Hz. Alî (r.a) ile çıktığını rivâyet etmiştir. Hz. Ebû Bekir (r.a) A’rc denilen yerdeyken⁴³⁴, Hz. Peygamber’in (s.a.v) devesinin sesini duymuştur. Bundan dolayı Hz. Peygamber’in (s.a.v) geldiğini sanmıştır. Hz. Ebû Bekir (r.a), Hz. Alî’ye (r.a) gelme nedenini sormuştur. Hz. Alî (r.a), Tevbe sûresinin tebliği için görevlendirildiğinden getirmiştir. Terviye’den bir gün önce Hz. Ebû Bekir (r.a) hutbeye çıkmıştır. Câhiliyedönemine göre haccı yapanlara ibadetin nasıl yapılması gerektiğini açıklamıştır. Nahr günü, Hz. Alî (r.a) görevini yaptığını zikretmektedir.⁴³⁵

eş-Şa‘bî, Ebû Hüreyre’nin oğlundan aldığı rivâyete göre: EbûHüreyre Hz. Alî’nin (r.a) görevinde yardım etmiştir. *"Kıyafetsiz tavaf edilmeyecek, sözleşmeler süresine göredir, müminden başka Allah’ın evine⁴³⁶ girmez, bu yıldan sonra müşrik hac etmez."* diye seslenmiştir. Bunun üzerine müşrikler yapılan sözleşmeleri iptal ettiklerini, hac etmemek durumundan dolayı şikâyetçi olduklarını zikretmiştir.⁴³⁷ Belâzürî bu rivâyette Ebû Hüreyre’nin seslendiği tebliği, İbn Asûr’un tahkikine göre zikretmiştir. Hz. Alî’nin (r.a) göndermesi ile ilgili aynı açıklamayı yapmıştır.⁴³⁸

⁴³¹ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. V, ss. 209-210.

⁴³² el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 1077-1078.

⁴³³ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 8; Bu nüshada Hz. Ali’nin göndermesiyle ilgili açıklamak eksik bulunmuştur, bk. es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 173-174.

⁴³⁴ Ebû Ubeyd Abdullah el-Bekrî, *Mucemu-Ma İsta‘ceme min Esma’i’l Bilâd ve’l Mevâzi*, C. III, Âlem’l-Kütüb, Beyrût 1403, ss. 930-931; Yakût el-Hamavî, *Mücemü’l-Büldân*, C. III, ss. 98-99.

⁴³⁵ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. XIII, s. 175.

⁴³⁶ Diğer nüshada farklı ziredilmiştir, bk. es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 8-9.

⁴³⁷ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. XIII, 176-178.

⁴³⁸ el- Belâzürî, *a.g.e.*, C. I, s. 383.

İbn İshâk ve İbn Hişâm kullandıkları rivâyet Hakîm b. Hakîm, Abbâd b. Huneyf, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî'den nakledilmiştir. Rivâyette Tevbe'nin ilk 40 âyeti indiğinde Hz. Peygamber (s.a.v) tebliğ için Ehl-i beyt'ten birinin yapması gerektiğini buyurmuştur. Bu nedenle Hz. Alî (r.a) görevlendirmiş, Nahr günü şu şekilde tebliğ etmesi emredilmiştir: Kâfirin cennete giremeyeceğini, kıyafetsiz tavaf edilmeyeceğini ve müşriklerin hacctan men edildiklerini tebliğ etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) ile sözleşmesi olanın süresini tamamlayacağını, olmayanlara da 4 ay süre verildiğini zikretmiştir.⁴³⁹

Vâkîdî, Hz. Ebû Bekir'in (r.a) haccı ile ilgili aldığı rivâyetlerin genelinde bundan da bahsetmiştir. Hz. Alî (r.a) tebliğ için Hz. Ebû Bekir'in (r.a) arkasından gitmiştir. Hz. Alî (r.a) yolculuk için Hz. Peygamber'in (s.a.v) Kasvâ devesini kullanmıştır. Hz. Ebû Bekir'e (r.a) tebliğ görevi için geldiğini bildirmiştir. Nahr günü tebliğ görevini yapmıştır.⁴⁴⁰

Sa'lebî "*Ezân*"⁴⁴¹ sözcüğünün yorumuyla ilgili Atıyye el-Avfî⁴⁴², Süleymân b. Mûsâ eş-Şâmî'den aldığı rivâyeti kullanmaktadır. Tevbe sûresinin 1-28. âyetine kadar olan âyetlerin kasedildiğini zikretmektedir.⁴⁴³

Sa'lebî, el-Haccü'l-Ekber hangi gün olduğu konusunda ihtilaf olduğunu belirtmektedir. Bu görüşler ile ilgili delil olarak kullandığı rivâyetleri nakletmektedir. Ebû Cühayfe, Atâ, Tâvûs, Mücâhid 'in görüşü arife günü olduğu ile ilgili İkrime⁴⁴⁴ ve İbn Abbâs'ın rivâyeti ve buna delil olan rivâyet ise Ebû's-Sahbâ el-Bekrî Hz. Alî'den (r.a) almıştır. Haccü'l-Ekber'i anlatırken Hz. Bekir'in (r.a) haccında Arafat'a hutbe için durduğunu anlatmıştır. Hutbeden sonra Hz. Alî'ye (s.a.v) görevini yapması için davet ettiğini ondan sonra Mina, recim, kurban kesimi, tıraşı bitirdikten sonra hutbeye gelmeyenler olduğu için Hz. Peygamber'in (s.a.v) gönderdiği Tevbe âyetlerini sokaklarda duyurduğunu zikretmektedir.⁴⁴⁵

Şihâb, Ubâd el-Asrî,⁴⁴⁶ Hz. Ömer'den (r.a) gelen rivâyete göre Haccü'l-Ekber arife günüdür, o günde oruç tutmanın yasak olduğunu zikretmiştir. Aynı şeyi teyit eden

⁴³⁹ İbn İshâk, *es-Sîre en-Nebevyye li İbn İshâk*, C. II, ss. 623–624; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss.545-546.

⁴⁴⁰ el-Vâkîdî, *a.g.e.*, C. III, ss. 1077-1078.

⁴⁴¹ et-Tevbe 3.

⁴⁴² Diğer nüshada bundan sonrası okunmamıştır, bk. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 9.

⁴⁴³ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, s. 179.

⁴⁴⁴ Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 9.

⁴⁴⁵ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 179-180.

⁴⁴⁶ Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 9.

başka bir rivâyet İbn Zübeyr'den nakledilmektedir.⁴⁴⁷

Sa'lebî Haccü'l-Ekber günün Nahr günü olduğu ile ilgili farklı isnatlar ile altı rivâyet kullanmaktadır. Bunların biri Hz. Ebû Bekir'in (r.a) yaptığı hac ile ilgili olan bir rivâyettir. Rivâyet Abdullah b. Hâmid, Ebû Bekir Ahmed b. İshâk el-Fakih, Ahmed b. İbrâhim b. Milhân, Yahyâ b. Bekir, el-Leys, Akîl, Zührî, Abdurrahman b. Ebû Bekir, Ebû Hüreyre'den nakledilmiştir. Hz. Ebû Bekir (r.a) müşriklerin kıyafetsiz tavaf etmemelerini, artık hacca gelmemeleri gerektiğini bildirmek için birkaç kişiyi Mina'ya göndermiştir. Hz. Alî (r.a) daha sonra onlara katılmıştır. Ayrıca o günün Nahr günü olduğunu zikretmektedir. Bu rivâyetin aynı manasını veren farklı bir isnadı ile başka bir rivâyette aktarmıştır.⁴⁴⁸

Vâkıdî, Haccü'l-Ekber'in Nahr günü olduğuna dair yorumu Ebû Hüreyre'den almıştır. Rivâyette o gün Hz. Ebû Bekir'in (r.a) hutbeye çıktığını zikretmektedir.⁴⁴⁹

Sa'lebî, el-Hasan'ın rivâyetine göre Hacü'l-Ekber denilmenin sebebi, Müslümanlarla beraber müşriklerinde o hacda bulunmuş olduklarını neden olarak belirtmiştir.⁴⁵⁰ Sa'lebî, sözleşmelerin iptali ile ilgili Tevbe sûresi 4. âyette farklı durumlar olduğunu göstermektedir. Sözleşmelerine sadık kalanların süreleri son bulana kadar zaman verilmiştir. Bunu hakkı edenler Benî Demre, Benî Kinâne kalan 9 ay olan sözleşmeleri için müsaade verilmiştir.⁴⁵¹

Sa'lebî, Tevbe sûresinin 5. âyetinde geçen "*el-Eşhürü'l-Hürüm*"ün maksadı sözleşmeler için verilen süre olmuştur. Bunu belirleyen rivâyeti Mücâhid, İbn İshâk, İbn Zeyd ve Amr b. Şuayb'ten nakletmiştir. Müşriklerin kanı haram olduğu için Haram diye bilinmiştir. Fakat bu sürenin sonunda Müslüman olamayanın kanı mubah olmuştur.⁴⁵²

Bu Sûreç ile ilgili âyette "*Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa ...*"⁴⁵³ buyurulmaktadır. Sa'lebî âyetin yorumunda, bu süreden sonra dini öğrenmek için müsaade verilmiştir. Müslüman olursa kendi diyarında onun üzerine bir sıkıntı yoktur bilakis iki cihanı kazanmıştır. Aksi takdirde geri dönmesi için müsaade verilmesini zikretmektedir. Bununla ilgili Sa'lebî bu rivâyeti nakletmiştir: Saîd b. Cübeyr'in rivâyeti üzerine bir müşrik bu sürenin bitiminde durumları ne olacağına

⁴⁴⁷ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 180-182.

⁴⁴⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 182-187.

⁴⁴⁹ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 1078.

⁴⁵⁰ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, s. 190.

⁴⁵¹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 195-196.

⁴⁵² es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 197-198.

⁴⁵³ et-Tevbe 6.

dair sormuştur. Hz. Alî (r.a) din veya bir şey için gelenin üstüne bir şey olmadığını, delil olarak bu âyeti okumuştur.⁴⁵⁴

Sa'lebî, Tevbe sûresinin 7. âyetinde müşriklerin sözü olmamasına tabi olmayanların hakkında farklı görüşleri aktarmıştır: İbn Abbâs'ın yorumuna göre Kureyş kast edilmiştir. Katâde ve b. Zeyd'in yorumuna göre Mekkeliler ile yapılan Hudeybiye anlaşmasını zikretmektedir. Bunun açıklaması Hudeybiye üzerinden yapılmıştır.

es-Sedî, İbn İshâk ve el-Kebî'nin rivâyetine göre Benî Bekir'den Hudeybiye'ye sadık kalanlar kast edilmektedir. Sa'lebîâyetin indiği zamanı göz önünde bulundurarak, açıklamasına en yakın görüşü bu olduğunun kanaatini tespit etmektedir.⁴⁵⁵ İbn İshâk ve İbn Hişâm'da bununla ilgili aynı açıklamayı yapmışlardır.⁴⁵⁶

Müşrikler ile ilgili âyette "...Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir..."⁴⁵⁷ Sa'lebî "*neces*"in açıklamasıyla ilgili farklı görüşler aktarmaktadır. Habîs, pislik anlamını taşıdığını, bunun nedeni ise köpek ve domuzun necasetine benzetilmesi olmuştur. Bir diğer görüş ise hükümde öyle olduklarını savunmuştur. Kendilerinin necis olduklarını savunanlardan biride Ömer b. Abdülazîz olduğunu zikretmiştir. Nitekim Yahudi ve Hristiyanları mescitten men ettiğinde bu âyeti delil olarak kullanmıştır.

Meâni'l-Kur'ân ile ilgilenenlerin yorumu; hareme girmemeleri anlamını vermiştir. Câbir b. Abdullah'ın Hz. Peygamber'den (s.a.v) naklettiği rivâyette: Hareme sadece "*Cizye ehli veya bir Müslüman adamın kölesinin girebildiğini*"⁴⁵⁸ buyurduğunu zikretmiştir. Âyette "*Bu yıllardan sonra...*" buyurulmaktadır. Sa'lebî âyette söz konusu yılın, Hz. Ebû Bekir'in (r.a) hac emirliği yaptığı yıl diye yorumlamaktadır.⁴⁵⁹

Âyette "*Eğer yoksulluktan korkarsanız...*"⁴⁶⁰ buyurulmaktadır. Bu kısmı ile ilgili Sa'lebî Müfessirlerin yorumunu nakletmektedir: Müşriklerin hareme girmelerinin yasak olması, onların ticarete verdiği katkıdan dolayı Müslümanlar endişe etmiştir. Bu durumu tetikleyen ve bir sorun haline getirenin şeytan olduğunu açıklamıştır.⁴⁶¹ Bu

⁴⁵⁴ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 202-203.

⁴⁵⁵ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 204-207.

⁴⁵⁶ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 622; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 544.

⁴⁵⁷ et-Tevbe 28.

⁴⁵⁸ Manasında zikredilmiştir, bk. Ahmed b. Hanbel, C. XXIII, s. 18.

⁴⁵⁹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 264-269.

⁴⁶⁰ et-Tevbe 28.

⁴⁶¹ Diğer nüshada anlamsız kelimeler kullanılmıştır, bk. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 27.

düşünceler Hz. Peygamber'e (s.a.v) iletilince âyetin indiğini zikretmektedir.⁴⁶²

Müşriklerin katkısından müstağni olmaları ile ilgili Sa'lebî farklı yorumlar kullanmaktadır. Birinci rivâyet İkrime'den alınmıştır. Yağmurun bol olmasıyla zenginleştiklerini tanımlamıştır. İkinci rivâyet Mukâtil'den nakledilmiştir. Cüdde, San'a ve Cüreş Müslüman olduklarında gıda kervanıyla Mekkeye gitmeleri ile müstağni olduklarını belirtmiştir. Üçüncü rivâyet Kelbî'den aktarılmıştır: Cüreş ve Tebâle'nin toprağı verimli olmasını yorumlamıştır.

Dördüncü rivâyet ed-Dahhâk ve Katâde'den alınmıştır: Cizye ile ihtiyaçlarını fazlasıyla giderdiklerini, buna delil olarak Tevbe sûresinin 29. âyetini göstermiştir. Aynı âyeti Mücâhid, Tebük seferine çıkma emri hususunda indiğini zikretmiştir.⁴⁶³ İbn İshâk ve İbn Hişâm'dan iletilen Tevbe âyetleri ile ilgili yaptıkları yorumlar arasında ekonomi derdi çekmemelerini, Cizye'nin onun yerini tutacağını yorumlamıştır.⁴⁶⁴

Rivâyetlerde Hz. Peygamber (s.a.v) Hac emirliği görevinde Hz. Ebû Bekir'e (r.a) hac uygulaması ile ilgili tavsiyelerde bulunmuştur. Öte yandan sözleşmelerin feshedilme konusunda Hz. Alî'yi göndererek geleneği göz ardı etmemiştir. Akebinden yeni durumdan dolayı Müslümanların ticaretlerinin neye varacak endişelerine vahiy yolu ile cevap gelmiştir.

⁴⁶² es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, s. 270.

⁴⁶³ es-Sa'lebî, 13/271-273.

⁴⁶⁴ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 621-626; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 543-548.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİCRİ ONUNCU YILDAN HZ. PEYGAMBER'İN VEFATINA KADAR HADİSELER İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. VEDÂ HACCI

1.1. NESİ' UYGULAMASININ KALDIRILMASI

Sa'lebî, Tevbe sûresinin 37. âyetinin Tefsîrinde Nesî kelimesinin anlamı ile ilgili farklı görüşleri aktarmaktadır: Ahfeş yorumunda gecikme anlamını verirken, Kutrub fazlalık anlamını vermiştir. Bununla ilgili Katâde'nin rivâyetine göre Câhiliye'de haram aylarına Safer ayını izafe ettiklerini, bu uygulama putun adına yapılmıştır. Bir yıl Muharrem olurdu, sonraki yılı ise Safer ayını haram saydıklarını zikretmektedir.⁴⁶⁵

Sa'lebî Nesînin nasıl olduğunu şu şekilde açıklamaktadır: Araplar savaşçıdır, onlar için 3 ay savaşa girmemek zor gelmiştir. Bu nedenle haram aylarını ertelemek ön görülmüştür. Nitekim uygulamada Muharrem Safer'e kaydırılmıştır. Aynı şey Safer ayında yapılmıştır. Zira yılın diğer ayları da öyle olunca birbirine karışmıştır. Yıllarca bu şekilde devam etmiştir. İslamiyette ise Muharrem ayı yerine dönmüştür.⁴⁶⁶

Sa'lebî, Nesî meselesini ilk başlatan ile ilgili birden fazla rivâyet kullanmıştır. İbn Abbâs, ed-Dahhâk, Katâde ve Mücaid'in rivâyetine göre bu işi ilk yapanlar BenîMâlik b. Kinâne olmuştur. Bu işi yapanların üç kişi oldukları bilinmiştir. Onlardan biri Ebû Sümâme b. Cünâde b. Avf b. Ümeyye diye bilinmiştir. Bineğinin üstünde insanlara hitab etmiştir. Sözü'nün üstüne söz olmamıştır. Bu sene Safer ayı geciksin, sonraki sene Muharrem ayı ertelensin diye karalaştırdığını zikretmektedir.⁴⁶⁷

el-Kelbî'nin rivâyetin göre Kinâne'den Nuaym b. Sa'lebe bu işi başlatmıştır. Ayrıca Müşrikler sözünden çıkmamıştır. Nuaym hutbesinde, Safer haram ayı olacağı sorusunu cevaplamıştır. Müşrikler o sözü sorgusuz uygulamıştır. Ondan sonra gelen Cünâde b. Avf bu işi devam ettirmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) devrine denk gelenin ise Cünâde olduğunu zikretmektedir.⁴⁶⁸

Cüveybir, ed-Dahhâk ve İbn Abbâs'ın rivâyetinde Amr b. Lühay b. Kam'a⁴⁶⁹ b. Hindif olduğu nakletmektedir. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in rivâyetine göre bu işi yapan kişi Kinânelidir ve ona el-Kallemmes denilmiştir. Câhiliye devrinde savaş veya

⁴⁶⁵ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 359-360.

⁴⁶⁶ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 360-362.

⁴⁶⁷ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 363-364.

⁴⁶⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, ss. 364-365.

⁴⁶⁹ Diğer nüshada farklı zikredilmiştir, bk. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 45.

aralarında kan davası olanlar haram aylarında ateşkes uygulanmıştır. el-Kalemme denilen kişi bu sene Muharrem yok diyerek onlara müsaade vermiştir. Sunduğu çözüm ise diğer sene iki Muharrem yaparak Muharrem ayını kaza yapılmasını kararlaştırmıştır. Bunun hakkında bir mısra söylendiğini⁴⁷⁰ zikretmektedir.⁴⁷¹

Sa'lebî, Tevbe sûresinin 37. âyetinde⁴⁷² geçen "*liyuvâti'û*" ile ilgili yaptığı yorum sayısına muvafık olması, İbn Abbâs'a benzerlik olmasının amaçlandığını yorumlamıştır. el-Müverric: Allah katından haram aylarının sayısını bozmamaya çalışılmıştır. Nitekim haram aylarını helal kılmak veya aksi yapıldığında, haram aylarının sayısının 4 kalmasına dikkat edilmiştir. Bu nedenle her birinin yerine bir ay konulmuştur.⁴⁷³

İbn İshâk ve İbn Hişâm'da Nesî ile ilgili anlatılanların arasında bununla iftihar ettiklerini, bunun üzerine şiir söylendiğini, geri kalan bilgilerde Sa'lebî'nin rivâyeti ile aynı görüşte bulunmuştur.⁴⁷⁴

Sa'lebî, Hz. Peygamber (s.a.v) Vedâ hutbesinde Nesî uygulamasını iptal etmiştir. Bunun ile ilgili Katada'nın rivâyetini nakletmektedir: Müşrikler her ayda iki defa hac yaptıklarını, Hz. Ebû Bekir'in (r.a) haccı Zilkade ayının ikinci senesine denk gelmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in (s.a.v) haccı Zilhicce'de olmuştur. Sa'lebî Hz. Peygamber'in (s.a.v) buyurduğunu şu şekilde özetlemiştir: Haram aylar olması gereken yerine geri dönmüştür. Buna göre artık hac Zilhicce ayında olduğunu ve Nesî'nin iptal edildiğini yorumlamıştır.⁴⁷⁵ İbn İshâk, Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd'te Sa'lebî'nin naklettiği rivâyette Vedâ hutbesinden olan kısım hutbenin içeriğinde zikredilmiştir.⁴⁷⁶

Sa'lebî Nesînin iptali ile ilgili Bakara sûresi 197. âyette geçen "*cidâl*" sözcüğünün anlamı ile ilgili Mücâhid'in yorumunu aktarmaktadır. Vedâ haccında Nesî hakkında olan tartışmanın sonlandığını zikretmektedir.⁴⁷⁷ İbn İshâk ve İbn Hişâm'da

⁴⁷⁰ Diğer nüshada bu mısra muhakkik tarafından okunmamıştır, bk. es-Sa'lebî, a.g.e, C. V, s. 45.

⁴⁷¹ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 365-366.

⁴⁷² "*Haram aylarını ertelemek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler saptırılır. Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uygun getirip böylece Allah'ın haram kıldığını helâl kılmak için haram ayı bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlar. Onların bu çirkin işleri, kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah, inkârcı toplumu doğru yola iletmez.*"

⁴⁷³ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 368-369.

⁴⁷⁴ İbn İshâk, a.g.e, C. I, ss. 42-43; İbn Hişâm, a.g.e, C. I, ss. 44-45.

⁴⁷⁵ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XIII, ss. 362-363.

⁴⁷⁶ İbn İshâk, a.g.e, C. II, ss. 670; el-Vâkıdî, a.g.e, C. III, s. 1112; İbn Hişâm, a.g.e, C. II, s. 605; İbn Sa'd, a.g.e, C. II, s. 142.

⁴⁷⁷ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, C. I, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas, Dârü'l-Endülüs, Beyrût, 1/179; es-Sa'lebî, a.g.e, C. V, s. 163; Mustafa Fayda, "Nesî", *DİA*, C. XXXII, TDV yayınları, İstanbul 2006, ss. 578-579; Mustafa Ünver, "'NESİ' Ayeti ve Modern Nesî Uygulamaları", *Diyanet İlmî Dergi* C. LII, S. 2, Haziran 2016, ss. 43-68.

Nesî ile ilgili Allah'ın kıldığı helal haramı bozmayınız açıklaması yapılmıştır.⁴⁷⁸

Sa'lebî, Nesî uygulamasının kaldırılması ile ilgili rivâyetleri tefsîre yönelik kullansa da ilk kaynaklarda konunun anlatımı ile benzerlik bulunmuştur. Nitekim bu uygulamanın başlangıcını ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) hutbede değindiği hususlardan bahsedilmiştir.

1.2. SA'D B. EBÛ VAKKÂS'IN HASTALIĞI

Sa'lebî, Bakara sûresi 182. âyetinin yorumunda Sa'd'ın hastalığı ile ilgili şu rivâyeti aktarmaktadır. Rivâyetin isnadı, Âmir b. Sa'd, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan gelen rivâyette Vedâ haccında hastalandığında vasiyet etmek istemiştir. Bunun üzere Hz. Peygamber (s.a.v) sadece 1/3'ünü vasiyet edebileceğini, arkasından mirasçısını varlıklı bırakmasını tavsiye ettiğini zikretmektedir.⁴⁷⁹

Vâkıdî bu rivâyeti kullanmıştır. Isnadı şu şekildedir: Ma'mer, Muhammed b. Abdullah, Mâlik, ez-Zührî, Âmir b. Sa'd, Sa'd b. Ebû Vakkâs'a ulaşmaktadır. Sa'd'ın hastalığı ile ilgili diğer rivâyetler İbn Sa'd'ın rivâyeti ile aktarılacaktır.⁴⁸⁰

İbn Sa'd bu rivâyeti farklı isnatlarla Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan nakletmektedir. Birincisi: Süfyân b. Uyeyne, ez-Zührî b. Sa'd. İkincisi: el-Fadl b. Dükeyn, Muhammed b. Abdullah el-Esedy, Süfyân, Sa'd, Âmir b. Sa'd. Üçüncüsü: Affân b. Müslim, Vüheyb, Eyüp, Amr b. Sa'îd, Humeyd b. Abdurrehman, Sa'd'ın üç oğlundan rivâyet etmektedir. Dördüncüsü: Affân b. Müslim, Hemmâm b. Yahyâ, Katâde, Yûnus b. Cübeyr, Muhammed b. Sa'd. Beşincisi: Affân b. Müslim, Vüheyb, Abdullah b. Osmân b. Huseym, Amr b. el-Kârî. Altıncısı: Vâkıdî, Süfyân b. Uyeyne, İsmâil b. Muhammed, Abdurrahman el-A'rec. Yedincisi: Vâkıdî, Süfyân b. Uyeyne, Muhammed b. Kays, Ebû Bürde b. Ebû Mûsâ, Sa'd b. Ebû Vakkâs. Sekizincisi: Vâkıdî, Süfyân b. Uyeyne, İbn Ebû Necîh, Mücâhid, Sa'd b. Ebû Vakkâs. Döküzüncüsü: Affân b. Müslim, el-Hasan b. Mûsâ el-Eşyeb, Hammâd b. Seleme, Semmâk b. Harb, Mus'ab b. Sa'd. Bu yollardan gelen rivâyetler bazında lafzî ihtilaf bulunsa da Sa'd'ın vasiyeti konusunda Sa'lebî ile aynı görüştedir.

Farklı yönlerinin en önemli kısmı vefat ettiği zaman teşkil etmektedir. Bir rivâyette Hz. Peygamber (s.a.v) Huneyn gazvesine çıktığında, Sa'd'ın ölüm döşeginde olduğunu ifade etmektedir. Diğerinde tarih belli etmeden sadece Mekke'de

⁴⁷⁸ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 626; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 248.

⁴⁷⁹ el-Buhârî, "Hac", C. III, s. 4; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. IV, ss. 393-394.

⁴⁸⁰ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 1115-1116.

hastalandığını, genel olarak Hz. Peygamber (s.a.v) Sa'd 'ın Mekke'de vefat etmesini veya defin edilmesini tasvip etmemiştir. Dikkat çeken durum ise aldığı rivâyetlerin bir kısmı hocası el-Vâkîdî'den olmasına rağmen Vedâ haccı sırasında hasta olduğu kısmı nakletmemektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v) ehline verdiği her şeyin sadaka olması hususunda teşvik etmiştir. Ayrıca Sa'd'a dua'da bulunması, el-Hâris b. Kelede'ye de hurma tohumuyla ile tedavi etmesi için emir vermiş ve defin için birini görevlendirmiştir. Sa'd b. Havle onun hastalığından önce vefat etmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v) üzgün olduğunu zikretmektedir.⁴⁸¹

Âyette "*...Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer ...*"⁴⁸² buyurulmaktadır. Sa'lebî bu âyet ile ilgili kullandığı rivâyet ve isnadı şu şekildedir: Muhammed b. Abdullah b. Hamdûn, Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan, Muhammed b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer, ez-Zührî, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Sübey'a b. el-Hâris'in rivâyeti üzere Sa'd b. Havle vefat etmeden önce hamile kalmıştır. Vedâ haccında vefat etmiştir. 4 ay 10 gün süreç içinde doğum yapmıştır. Lohusalığı bittikten sonra Ebû es-Senâbil'in evlenme teklifini kabul etmiştir. Bu yaptığını Hz. Peygamber'e (s.a.v) sormuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) onun doğum yaptığı için evlenmesinde sakınca görmemiştir. Bunun yanı sıra evlenme emri verdiğini zikretmektedir.⁴⁸³

İbn Sa'd'ın bu rivâyetten farklı yönleri şu şekildedir: Vedâ Haccında değil de sadece Mekke'de Sa'd b. Vakkâs'tan önce vefat etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) hicret edenlerin Mekke'ye dönmelerini istememiştir.⁴⁸⁴ Rivâyette bahsî geçen kadın, Sa'd b. Havle'nin eşi olduğunu zikretmiştir. Sa'd b. Havle'nin vefatından sonra eşinin doğum yapması, ona evlenme teklifinde bulunması, teklife yanıtını ve evlenme emrinden bahsetmektedir.⁴⁸⁵

Belâzûrî, Sa'd b. Havle ile ilgili kullandığı rivâyetler şu şekildedir: Amr b. Muhammed en-Nâkid, Süfyân b. Uyeyne, ez-Zührî, Âmir b. Sa'd, Sa'd 'e ulaşan rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mekke'de vefat ettiği için üzgün olduğunu zikretmektedir. Alî b. Abdullah, Süfyân aynı isnat zincirine ulaşan bir diğer rivâyette

⁴⁸¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. III, s. 106-109.

⁴⁸² et-Talâk 4.

⁴⁸³ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXVI, ss. 574-575.

⁴⁸⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. III, s. 311-312.

⁴⁸⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. VIII, s. 224.

İbn Vakkâs'ın vasiyeti konusunda Sa'lebî ile aynı görüştedir. Önceki rivâyetin tekrarı ile beraber İbn Vakkâs'ın hastalığından önce İbn Havle'nin vefat ettiğini, Hz. Peygamber (s.a.v) hicret edilen yere ya hac ya da cihattan dolayı girmeleri için dua ettiği ifade edilmektedir.

Sa'd'ın eşi doğum sonrası evlenmek istemiştir. Ebû es-Senâbil ise kadına 4 ay 10 gün dolmadan olmaz demiştir. Ona karşı Hz. Peygamber (s.a.v) onun doğru söylemediğini, hatta sözüne "*Yalan dedi*" diye başlatmıştır. Ona evlenebileceğini buyurmuştur. Vâkıdî'den aldığı bilgiye göre Mekke'ye bir iş için gittiğini ifade etmektedir.⁴⁸⁶

Alî b. Abdullah, Abbâs b. Yezîd el-Bahrânî, Süfyân b. Uyeyne, ez-Zührî, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd, Abdullah b. Utbe'den gelen rivâyete göre dul kaldıktan yirmi otuz gün sonra doğum yapmıştır. Rivâyetin geri kalanı önceki rivâyet gibi devam etmektedir. Kimin dediğini zikretmeden Ebû es-Senâbil'in onu istediğini zikretmektedir.⁴⁸⁷

Sa'd'ın hastalığı ile ilgili Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetlerde çelişki görülsede ilk kaynaklarda karşılığı bulunmuştur. Bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v) hukuka önem vermesi ve nebevî konumu gereği cevabı vahiy yolu ile vermiştir.

1.3. HZ. PEYGAMBER'İN HACCI

Hac yapması ile ilgili "*İnsanlar arasında haccı ilan et...*"⁴⁸⁸ Sa'lebî âyette geçen emir Hz. Peygamber'e (s.a.v) yönelik olduğunu yorumlamıştır. Bunu yerine getireceği yer ise Vedâ Haccı olduğunu zikretmektedir.⁴⁸⁹

el-Vâkıdî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) haccı ile ilgili kullandığı yorumlarda onun bir veya iki hac yaptığı ile ilgili farklı görüşler bulunduğunu nakletmiştir. Bu yorumları yapanlar Mücâhid, Ebû Hişâm Abdullah b. Muhammed iki hac yaptığını savunmuştur. Saîd b. el-Müseyyeb bir hac yaptığı üzerine ittifak olduğunu zikretmektedir.⁴⁹⁰ İbn Abbâs'ın rivâyetine göre bu haccın böyle adlandırılması hoş görülmemiştir. Onun yerine İslam Haccı uygun görülmüştür.⁴⁹¹ İbn Sa'd bu çerçevede; Enes, Mücâhid, Tâvûs

⁴⁸⁶ el- Belâzürî, *a.g.e*, C. I, ss. 222-223.

⁴⁸⁷ el- Belâzürî, *a.g.e*, C. IX, s. 414.

⁴⁸⁸ el-Hac 27.

⁴⁸⁹ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XVIII, s. 342.

⁴⁹⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaptığı hac ve umre sayısını zikretmektedir, bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl et-Temîmî es-Semerkindî ed-Dârimî, *Sünen ed-Dârimî*, Hac en-Nebî Hicceten Vahide, C. II, thk. Hüseyin Selim ed-Darânî, Dârü'l-Müğnî, Suudî Arabistan 2000, s. 1124.

⁴⁹¹ el-Vâkıdî, *el-Megâzi*, *a.g.e*, C. III, ss. 1088-1089; İbn Sa'd, *a.g.e*, C. II, s. 131.

vd. gelen rivâyetleri de kullanmıştır.⁴⁹²

Vedâ haccı yolunda Hz. Peygamber'e (s.a.v) inen âyet hakkında Muhammed b. Sîrîn'den gelen rivâyete göre Nisâ sûresi 176. âyetin indiği zaman Huzeyfe b. el-Yemân ve Hz. Ömer (r.a) yanında olduklarını zikretmektedir.⁴⁹³

Sa'lebî Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaptığı haccın İfrad olduğu ile ilgili Âişe'den (r.a) naklettiği rivâyetlerin isnad zinciri şu şekilde aktarmıştır: Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Muhammed es-Sekâfî, Ebû Bekir es-Sünnî, en-Nesâî, Ubeydullah b. Saîd, İshâk b. Mansûr, Abdurrahman, Mâlik, Abdurrahman, el-Kâsım, Hz. Âişe'ye (r.a) ulaşmaktadır.⁴⁹⁴

el-Hüseyin, Ahmed, Ebû Abdurrahman, Muhammed b. İsmâil et-Taberânî, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Saîd, Şu'be, Mansûr, Süleymân, İbrâhim, el-Esved, Hz. Âişe'den (r.a) nakletmektedir.⁴⁹⁵

Başka bir rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a.v) “*İsteyen hac isteyen umre yapabilir*” buyurması ile ilgili rivâyet aynı şekilde Âişe'den (r.a) alınmıştır. Rivâyetin isnadı şu şekildedir: el-Hüseyin, Ahmed, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, Yahyâ b. Habîb b. Arabî, Hamâd, Hişâm, Urve, Âişe (r.a) rivâyette zilhicce'de gittiklerini de zikretmektedir.⁴⁹⁶ Bununla ilgili hac ile umreyi beraber veya birini yaptıklarına dair Buhârî ve Müslim'de delil bulunmaktadır.⁴⁹⁷

Hz. Peygamber'in (s.a.v) haccını kıran yaptığı ile ilgili Sa'lebî bu rivâyetleri nakletmektedir. Ebû Abdullah ed-Dîneverî, Ebû Bekir Ahmed b. İshâk es-Sünnî, Ebû Abdurrahman en-Nesâî, Ya'kûb b. İbrâhim, Hüseyin, Abdülazîz b. Suheyb, Humeyd et-Tavîl, Yahyâ b. Ebû İshâk, Enes b. Mâlik'in rivâyeti üzere Hz. Peygamber'in (s.a.v) “*Lebbeyke Umreten ve Haccen*” bu sözünü umre ve hac içinniyeti tekrarladığını zikretmektedir.⁴⁹⁸ İbn Sa'd bu rivâyeti farklı yollardan niyeti tekrarlamadan Enes'ten nakletmiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹² İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. II, ss. 144-145.

⁴⁹³ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XI, ss. 102-103.

⁴⁹⁴ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, ss. 105-106.

⁴⁹⁵ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, ss. 5/107-108.

⁴⁹⁶ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 5/109.

⁴⁹⁷ el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmih= Sahîhi'l-Buhârî, Hac*, C. II, s. 144; Müslim, *el-Müsnedü'l-Sahîhü'l-Muhtasar binakli'l-Adli an'lAdli ila RasûliAllahi, Hac*, C. II, s. 870.

⁴⁹⁸ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ min's-Sünen=es-Sünenü's-şuğrâ, Menâsiki'l-Hac* C. V, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Halep 1986, s. 150; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, ss. 111-112.

⁴⁹⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. II, s. 144.

Ebû Abdullah, Ebû Bekir es-Sünnî, en-Nesâî, Muhammed b. Abdüla'lâ es-San'ânî, Hâlid, Şu'be, Hamid b. Hilâl, Mutarrif, İmrân b. el-Husayn'den gelen rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v) hac ile umreyi beraber yapmıştır. Bunun değiştirmesiyle ilgili bir Şey inmeden vefat ettiğini zikretmektedir.⁵⁰⁰ Yahyâ b. Mâlik, Ebû el-Esved Muhammed b. Abdurrahman, Urve b. ez-Zübeyr, Hz. Âişe'den (r.a) gelen rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v) Hacca niyet etmiştir. Onunla olanlar umreyede niyet eden olmuştur.⁵⁰¹

el-Vâkıdî kullandığı rivâyetlere göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) kıran yaptığını nakletmiştir. Bunu söyleyenlerin isnadı Ebû Talha ve İbn Ömer'e ulaşmaktadır. İfrad yaptığını gösteren rivâyetlerin isnadı Hz. Âişe'ye (r.a) ulaşmıştır. Zira Medine ehli bunubaz almıştır.⁵⁰²

Ca'fer b. Muhammed, Ebû Ca'fer el-Bâkır, Câbir'in rivâyeti üzere Hz. Peygamber (s.a.v) hac ettiğinde sa'y yaparken Bakara sûresi 158. âyetini okumuş,⁵⁰³ "Allah'ın başladığı Şey ile başlayın" buyurduğunu zikretmektedir.⁵⁰⁴ Vâkıdî, Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetten bahsetmemiştir. Bununla ilgili farklı detaylar ile beraber Hz. Peygamber'in (s.a.v) haccında devesi üzerinde sa'y yaptığını zikretmiştir.⁵⁰⁵

Sa'lebî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hutbesi ile ilgili Kays b. Mahreme'den aldığı rivâyeti nakletmektedir. Hutbeyi "*emma ba'd*" dedikten sonra arife günün Haccü'l-Ekber olarak belirlediğini zikretmektedir.⁵⁰⁶ Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel'in rivâyeti üzerine Vedâ haccına Haccü'l-Ekber denilmesi, Müslümanlarla beraber müşrikler ve diğer dinlerin de mensuplarının bulunmasını neden olarak belirtmiştir.⁵⁰⁷ Bu rivâyette örtüşmeyen bilgi ise müşriklerin bulunması olmuştur. Nitekim Hz. Ebû Bekir (r.a) haccında onların gelmemeleri ile ilgili tebliğ ettiğini zikretmiştir.

İbn İşhâk ve İbn Hişâm'da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) o gün ile ilgili insanlara yapılması gereken bildiri için görevlendirdiği Rebîa b. Halef o günün Haccül-Ekber

⁵⁰⁰ en-Nesâî, *el-Müctebâ min 's-Sünen=es-Sünenü 'ş-şuğrâ, Menâsikü'l-Hac*, C. II, s. 149; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, ss. 113-114.

⁵⁰¹ el-Avvâm, *Megazî Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem li Urve b. ez-Zübeyir bi Rivayet Ebî el-Esved anhü*, s. 222.

⁵⁰² el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 1092.

⁵⁰³ Müslim, *el-Müsnedü'l-Sahihü'l-Mühtasar binakli'l-Adli an'lAdli ila RasûliAllahi, Hac*, C. II, s. 886.

⁵⁰⁴ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. IV, s. 251.

⁵⁰⁵ el-Vâkıdî, *a.g.e.*, C. III, s. 1099.

⁵⁰⁶ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, s. 182.

⁵⁰⁷ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XIII, s. 191.

olduğunu bildirmiştir.⁵⁰⁸

Arafat'a Ebû el-Müntefik, Hz. Peygamber'e (s.a.v) sorusu ile ilgili rivâyeti şu şekildedir: İkisi de binek üzerindeyken konuşmuştur. Cennete nasıl gireceğini ve azaptan sakınmanın yolunu sormuştur. Hz. Peygamber (s.a.v): Şahadet hariç İslam'ın 5 şart ile beraber Allah'a ortak koşmamak, umre, başkaları için hoşlandığı şeyi yapmasını, hoşlanmadığı şeyi yapmama tavsiyesinde bulunduğunu zikretmiştir.⁵⁰⁹

Sa'lebî, Mâide sûresi 67. âyette tebliğ meselesinin Hz. Peygamber (s.a.v) ile ilgili Vedâ Haccında hutbede Müslümanların hukuku yerine getirdiğini buyurmuştur.⁵¹⁰ Sa'lebî başka bir yorumda isnad kullanmadan Vedâ Haccında Hz. Peygamber (s.a.v) Mâide sûresinin son inen Sûre olduğu zikretmiştir. Orda geçen helal ve haram hükümleri dikkate alınması ile ilgili emir verdiğini zikretmektedir.⁵¹¹

Abdullah b. Hâmid, Abdûs b. el-Hüseyin, Muhammed b. Kesîr, Süfyân, el-A'meş, el-Hakem b. Uteybe, Maksem, İbn Abbâs'tan aldığı rivâyet şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.v) yanında Üsâme ile Arafat'tan sakin bir şekilde indiğini ve bununla tavsiyede bulunduğunu zikretmektedir.⁵¹²

İbn Sa'd Hz. Peygamber'in (s.a.v) Arafâtan inişi ile ilgili Sa'lebî ile aynı görüşte olduğu rivâyet farklı isnad ile İbn Abbâs'tan nakletmiştir. Aynı durumu anlatan diğer rivâyeti Ma'n b. İsâ, Mâlik b. Enes, Hişâm b. Urve, Urve b. Zübeyr 'den aldığı üzere Üsâme Hz. Peygamber'in (s.a.v) Arafattan inişini anlatırken, kalabalığa karışmamaya çalıştığını zikretmektedir.⁵¹³

Sa'lebî, Bakara sûresinin 198. âyetinin Tefsîrinde Meş'ar-i Harâm'da kalmanın farz olduğunun delili Hz. Peygamber (s.a.v) haccında orda kalmıştır.⁵¹⁴ Hac ibadetinin kendi öğretisi üzerine yapılmasını emretmektedir.⁵¹⁵ İbn Sa'd bu rivâyeti Muhammed b. Abdullah el-Ensârî, İbn Cüreyc, Ebû Zübeyr, Câbir b. Abdullah'tan nakletmiştir. Sa'lebî'den farklı yönü Hz. Peygamber (s.a.v) bu sözü Nahr günü

⁵⁰⁸ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 671; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 605.

⁵⁰⁹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, s101.

⁵¹⁰ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XI, s. 440.

⁵¹¹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XI, s. 109.

⁵¹² es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. V, s.s. 206-207.

⁵¹³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. II, s. 137; İbn Sa'd'in kullandığı diğer rivayeti nakletmektedir. el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih= Sahîhi'l-Buhârî, Hac, C. II, s. 163.*

⁵¹⁴ Müslim, *el-Müsnedü'l-Sahîhü'l-Muhtasar binakli'l-Adli an'lAdli ila RasûliAllahi, Hac, C. II, s. 886.*

⁵¹⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. II, s.138.

söylemiştir. Ardından bunun son haccı olabileceğini buyurmuştur.⁵¹⁶

Sa‘lebî Bakara sûresi 203. âyetin yorumunda Muhammed b. Abdûs, Muhammed b. el-Hasan, Alî b. Abdülzîz, Ebû Ubeyd, el-Kisâî, Yahyâ b. Saîd, Ca’fer b. Muhammed’in rivâyeti üzere Hz. Peygamber (s.a.v) teşrik günlerinde, o günde oruç tutmanın yasak olduğunu duyurması için birini görevlendirmiştir.⁵¹⁷

Vâkîdî ve İbn Sa‘d’in kullandığı isnadı şu şekildedir: İbn Ebû Zi‘b, Zührî’nin rivâyeti üzere Abdullah b. Hüzâfe es-Sehmî bildiri için Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından görevlendirilmiştir.⁵¹⁸

Sa‘lebî, Bakara sûresinin 197. âyetinde geçen "*Fusûk*" sözcüğünün manasıyla ilgili Ebû Zeyd’in rivâyetinde Câhiliye de putlar için kurban etmelerini yorumlamıştır. Bu uygulamayı Hz. Peygamber’in (s.a.v) Veda haccında iptal ettiğini zikretmektedir.⁵¹⁹

Sa‘lebîâyette geçen "*cidâl*" sözcüğünün manasıyla ilgili İbn Zeyd’in rivâyetinde Hacta İbrâhim’in (a.s) vakfesi tartışılmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in (s.a.v) Veda haccında menasiki uygulamalı olarak belirlediğini nakletmektedir.⁵²⁰ Mukâtil’in rivâyetine göre Vedâ Haccında Hz. Peygamber (s.a.v) kurban bulamayanın sadece umre yapsın diye buyurmuştur. Hacca niyet ettikleri için bir tartışma olmuştur.⁵²¹

Hz. Peygamber’in (s.a.v) Vedâ haccında duasıyla ilgili Sa‘lebî bu isnat yoluyla gelen rivâyeti kullanmaktadır: Abdullah b. el-Fadl, Saîd b. Nusayr, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Selim b. Âmir Ebû Mekkî, Ebû Ümâme’nin rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.v) Haccında devesi üzerindeyken insanlara duyurmaya çalıştığı bir dua buyurmuştur: "*Yaradanınıza kulluk edin, beşinizi (Beş vakit namazı) kılın, (Ramazan) ayınızın orucunu tutun, malınızın zekâtını eda edin, veli emrinize itaat edin, (yaparsanız) yaradanınızın cennetine girersiniz.*"⁵²² Bu rivâyeti Tirmizî Sa‘lebî’den farklı olarak şu şekilde nakletmektedir. Giriş metni olmamasının yanı sıra bu sözün hutbede olduğunu zikretmektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) buyurduğu sözde Allah’a kulluk etmek yerine Allah’tan sakının sözü kullanılmaktadır.⁵²³

Hacc esnasında Hz. Peygamber’in üzerine âyet "*Bugün sizin için dininizi kemale*

⁵¹⁶ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. V, ss. 197-198.

⁵¹⁷ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. V, ss. 261-262.

⁵¹⁸ el-Vâkîdî, *a.g.e.*, C. III, s. 1109; İbn Sa‘d, *a.g.e.*, C. II, s. 143.

⁵¹⁹ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 159.

⁵²⁰ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. V, s. 162.

⁵²¹ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. V, ss. 162-163.

⁵²² es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. X, s. 446.

⁵²³ et-Tirmizî, *Sünen et-Tirmizî*, C. II, s. 516.

*erdirdim: size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslami seçtim...*⁵²⁴ buyurulmaktadır. Sa‘lebî bu âyetin hakkında yaptığı yorumda isnad kullanmamıştır. İkinci vaktinden sonra Hz. Peygamber (s.a.v) devesi üzerinden inmiştir. Zira ağırlığından devesi el-Adbâa çökmüştür. Âyet, Hz. Peygamber’in (s.a.v) ecelinin geldiğini işaret etmiştir. Nitekim vefatından 81 gün önce Cuma günü Arafat’tan inmiştir.⁵²⁵

Sa‘lebîâyeti ile ilgili bu rivâyeti kullanmaktadır. Târik b. Şihâb’ın rivâyetine göre bir Yahudi, Hz. Ömer’e (r.a) bu âyete özendiklerini söylemiştir. Rivâyette Hz. Ömer (r.a) âyetin indiği günü, önceki rivâyet gibi Cuma gününü söylemiştir. O günün bayram olduğunu ifade ettiğini zikretmektedir. Bunu destekleyen rivâyet İbn Abbâs o gün Cuma, Arafat, ehli kitap, Mecûsiler olmak üzere toplu bayram olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁶

Bu âyetin Tefsîrinde iki rivâyet kullanmıştır. Saîd b. Cübeyr, Katâde, el-Hakem’in rivâyetine göre hac Müslümanlara mahsus olduğu için tam olmuştur.⁵²⁷ Şa‘bî, önceki rivâyete ilave olarak Câhiliye’den kalan uygulamalar, buna kıyafetsiz tavaf dahil olmak üzere iptal edilmiştir.⁵²⁸

Hz. Peygamber’in (s.a.v) haccı ile ilgili rivâyetler Sa‘lebî’nin bahsettiği bilgilerde detay farkı olsa da ilk kaynaklarda benzerlik görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) hac ibadetini uygulamalı olarak öğretmiş ve hukuku ile olan sorulara vahiy yolu ile yanıtlamıştır. Ayrıca nebevî konumu gereği olarak hutbede öğüt vermiştir.

1.4. GADİR-İ HÛM HADİSESİ

Gadır-i Hum bölgesinde⁵²⁹ olan hadise ile ilgili âyette “*Rabbinden sana indirileni tebliğ et...*”⁵³⁰ buyurulmaktadır. Sa‘lebî âyetin Tefsîrinde ve konu ile ilgili rivâyetleri şu şekilde nakletmektedir: Birinci rivâyet, Ebû Ca’fer Muhammed b. Alî’den nakledilmiştir. Rivâyete göre tebliğ edilecek şey Hz. Alî’nin (r.a) değerini bildirmektir. Buna binaen âyet indiğinde Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Alî’nin (r.a) elinden tutmuş ve

⁵²⁴ el-Mâide 5/3.

⁵²⁵ es-Sa‘lebî, a.g.e, C. XI, ss. 150-151.

⁵²⁶ es-Sa‘lebî, a.g.e, C. XI, s. 150.

⁵²⁷ es-Sa‘lebî, a.g.e, C. XI, s. 152.

⁵²⁸ es-Sa‘lebî, a.g.e, C. XI, ss. 152-153.

⁵²⁹ el-Bekrî, *Mucemu-Ma İsta‘ceme min Esma’i’l Bilâd ve’l Mevâzi*, C. II, s. 492; Yakût el-Hamavî, *Mucemu’l-Bıldân*, C. II, s. 389; Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî, *Vefâ’ü’l-vefâ bi-ahbâri dâri’l-Mustafâ*, C. III, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiye, Beyrût 1419, s. 70; EthemRuhi Fığlalı, “Gadır-i Hum”, *DİA*, C. XIII, TDV Yayınları, İstanbul 1996, ss. 279-280.

⁵³⁰ el-Mâide 67.

"kimin mevlası isem Alî de mevlasıdır." buyurduğunu zikretmektedir.⁵³¹

İkinci rivâyeti Ebû el-Kâsım Ya'kûb b. Ahmed b. es-Serî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, Ebû Müslim İbrâhim b. Abdullah el-Keccî, el-Haccâc b. Minhâl, Hammâd, Alî b. Zeyd, Âdî b. Sâbit, el-Berâ'dan nakledilmiştir. Rivâyete göre Vedâ haccı yolculuğunda Gadîr-i Hum'de Hz. Peygamber (s.a.v) cemaat namazına durmuştur. Hz. Alî'nin (r.a) elinden tutarak kendi konumunu müminlere hatırlatmıştır. Önceki rivâyette geçen sözün benzerini ifade etmiştir. Ona ilave olarak "Allah'im ona dost olana dost ol, düşman olana düşman ol" dua etmiştir. Hz. Alî'ye (r.a) verilen bu konumdan dolayı Hz. Ömer (r.a) tebrik etmiştir.⁵³²

Belâzûrî bu rivâyeti farklı isnattan nakletmektedir. İbn İshâk, Abdürrezzâk, Ma'mer, Alî b. Zeyd b. Cüdân, Âdî b. Sâbit'ten gelen rivâyet Sa'lebî ile aynı görüştedir. Farklı olduğu kısım ise Hz. Peygamber (s.a.v) konumundan bahsettiğinde eşlerinin konumunu da hatırlatmıştır. Hz. Ömer'in (r.a) tebrik etmesini zikretmemektedir.⁵³³

Üçüncü rivâyeti Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Kânî, Ebû el-Hasan Muhammed b. Osmân en-Nüsaybî, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hüseyin es-Sübey'î, Alî b. Muhammed ed-Dehhân, el-Hüseyin b. İbrâhim el-Cessâs, Hüseyin b. Hakem, Hüseyin b. Hasan, Hibbân, el-Kelbî, Ebû Sâlih, İbn Abbâs'tan nakledilmiştir. Âyetin yorumunda Hz. Peygamber'e (s.a.v) bir emir olarak indiğini zikretmiştir. Tebliğ emri ise Hz. Alî(r.a) ile ilgili olduğunu yorumlamıştır. Önceki rivâyette geçen sözü ve duayı nakletmektedir.⁵³⁴

Hz. Alî'nin (r.a) konumu ile ilgili Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetler ilk kaynaklarla benzerlik gösterse de önemli bir hususta farklılık göstermiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v), Hz. Alî (r.a) ile ilgili o konuşmayı bir emir üzerine yaptığını yorumlaması hilafet tartışmalarının etkisi olduğunu tespit etmekteyiz.

2. HİCRİ ONUNCU YILDA BENÎ HÂRİS'İN MÜSLÜMAN OLMASI İLE İLGİLİ RİVÂYET

Hicri onuncu yılda Necran Hristiyanlarından savaşmadan iman edenler⁵³⁵ ile

⁵³¹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XI, s. 437.

⁵³² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed*, C. XXX, s. 430; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XI, ss. 437-438; Bu konu ile ilgili rivayetler Hadis ilmi açısından değerlendirilmiştir, bk. Mehmet Nuri Yazıcı, "Gadîr-i Hum Rivayetlerinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi" Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2010).

⁵³³ el-Belâzûrî, *a.g.e.*, C. II, s. 108.

⁵³⁴ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XI, ss. 438-439.

⁵³⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 592; Bilge, "Necran".

ilgili Sa‘lebî Âl-i İmran sûresinin 199. âyetinin sebab-i nüzûlü yorumlarından olan Atâ’nın rivâyetini aktarmaktadır. Bu âyet Benî Hâris’ten Müslümanlığı Benimseyen 40 kişi hakkında indiğini zikretmektedir.⁵³⁶

İbn İshâk ve İbn Hişâm da mevcut bilgiler Sa‘lebî’nin rivâyetinde olan bilgiler ile sadece Müslümanlık konusunda aynı görüştedir. Farklı yönleri ise Hz. Peygamber’in (s.a.v) Hâlid b. Velîd’i göndermesi, onlara mühlet olarak 3 gün müsaade etmiştir. Aralarında olan yazışma, iman edenlerin sayısından bahsetmemekle beraber Müslümanlıkları ile ilgili daha detaylı bahsedilmiştir.⁵³⁷

Hz. Peygamber (s.a.v) ile Hâlid Benî Hâris hakkında yazışmışlardır. Benî Hâris Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanına geldikten 4 ay sonra Hz. Peygamber (s.a.v) vefat etmiştir. Ayrıca onlarla yaptığı sözleşme ile birini göndermiştir. İbn Hişâm bunu detaylı bir şekilde anlatmıştır.⁵³⁸ İbn Sa‘d vefattan 4 ay önce kays b. el-Husayn’nın Hâlid ile geldiğini özet halinde zikretmiştir.⁵³⁹

Benî Hâris’in Müslümanlığı ile ilgili Sa‘lebî’nin naklettiği rivâyetin detayda farklılık olsada ilk kaynaklarda benzeri bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in (s.a.v) Benî Hâris’e Hâlid’i göndermesi ve onlarla yaptığı anlaşma bu konunun farklı noktası olmuştur.

3. PEYGAMBERLİK İDDİASINDA BULUNANLAR İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

Hicri 10. Yılda Hz. Peygamber’in (s.a.v) hastalığını fırsat edinip Peygamberlik iddiasında bulunmuştur.⁵⁴⁰ Sa‘lebî Mâide sûresinin 54. âyeti ile ilgili bu yorumu yapmaktadır: 3 kişi Hz. Peygamber (s.a.v) hayatında, 7 kişi Hz. Ebû Bekir (r.a) bir kişi de Hz. Ömer (r.a) döneminde olan irtidad hadislerinden bahsetmiştir. Sa‘lebî konumuz ile ilgili olan kısmı Hz. Peygamber’in (s.a.v) döneminde irtidad eden üç grubu şu şekilde anlatmıştır:

3.1. ESVED el-ANSÎ

Sa‘lebî bu olaydan şu şekilde bahsetmektedir: Benî Mezhic’in reisi Peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Esved veya Zülhımâr lakabıyla bilinen reisleri

⁵³⁶ es-Sa‘lebî, *a.g.e.*, C. IX, s. 587.

⁵³⁷ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 661–663; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 592-594.

⁵³⁸ İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, ss. 592-596.

⁵³⁹ İbn Sa‘d, *a.g.e.*, C. VI, s. 60.

⁵⁴⁰ et-Tabarî, *Tarihü’t-Tabarî*, C. III, ss. 146-147; Hüseyin Algül, “Esved el-Ansî”, *DİA*, C. XI, TDV Yayınları, İstanbul 1995, ss. 440-441; Ahmet Önkâl, “Müseylimetül-Kezzâb”, *DİA*, C. XXXII, TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss. 90-91; Mehmet Salih Arı, “Tuleyha b. Huveylid”, *DİA*, C. XLI, TDV Yayınları, İstanbul 2012, ss. 362-363.

Abhele b. Kâ'b el-Ansî aynı zamanda kehanet ile iştilal etmiştir. Yemen üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) önceden Bâzân'ı, onun vefatından sonra Şehr b. Bâzân'ı vali olarak atamıştır. Onu öldüren ise el-Ansî, eşi Âzaz ile evlenmiştir. Yemen'i ele geçirmesinin ardından çalışanları işten atmıştır. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.v) kurduğu düzeni bozmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) yazılı emrine uyanlar, dine tutulmaları için insanlara çağrı yapanlar ve Ansî ile savaşanlar: Muâz b. Cebel, Âmir b. Şehr, Zîzûd, Zîmühran⁵⁴¹, Zîkelâ, Zîzüleyim olduklarını zikretmektedir. Ansî'yı evinde öldüren kişinin adı Fîrûz ed-Deylemî olduğunu zikretmektedir.

Bu müjde Hz. Peygamber (s.a.v) vefat etmeden bir gün önce ona vahiy edilmiştir. Fîrûz'ü mübarek diye anmıştır. Bu olayı Fîrûz gece gerçekleştirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) sahâbeye "*Fîrûz kazandı*" buyurarak haber vermiştir. Bu haber Üsâme çıktıktan sonra Rebûlevvel ayının sonunda gelmiştir.⁵⁴² İbn Sa'd Hz. Peygamber'in verdiği müjdeyi zikretmiştir.⁵⁴³

3.2. MÜSEYLİMETÜLKEZZÂB

Hicri onuncu yılın sonunda Peygamberlik iddiasında bulunan Müseylemetülkezzâb Benî Hanîfe'nin reisi olarak bilinmiştir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) gönderdiği mektupta kendisini Allah'ın elçisi olarak tanıtmıştır. Mektubu İbn Nehşel ve İbn Tufeyl ile göndermiştir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) yeryüzünü ikisi arasında bölünmesi teklifinde bulunmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v) gelenlerin Kezzâb'a inandıklarını öğrendiğinde elçi olmasalardı öldürüleceklerini, yanıt verdiği mektupta "*Allah resûlû Muhammed'ten, Müseylemetülkezzâb'a, emma'bad: yeryüzü Allah'ındır, kullarından dilediğine onu miras bırakır, akibet elbette takva sahipleri içindir.*" buyurmuştur.⁵⁴⁴

İbn Sa'd eksik yönlerle beraber buraya kadar Sa'lebî'nin rivâyetiyle aynı görüştedir. Kullandığı rivâyette sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v) İslam'a davetine karşı onun bu teklifte bulunmasını ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanıtını zikretmiştir.⁵⁴⁵

Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonra Kezzâb Yemâme'de sesi

⁵⁴¹ Diğer nüshada farklı zikredilmiştir. es-Sa'lebî, a.g.e, C. IV, s. 77.

⁵⁴² es-Sa'lebî, a.g.e, C. XI, ss. 378-379.

⁵⁴³ İbn Sa'd, *el-Cüz'ü'l-mütemmimü li Tabakâti İbn Sa'd (et-Tabakâti'r-râbi'a mine's-şahâbe mimmen esleme'inde fethi Mekke ve mâ ba'de zâlik)*, C. I, s. 866.

⁵⁴⁴ es-Sa'lebî, a.g.e, C. XI, ss. 379-380.

⁵⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, C. I, s. 209.

duyurulmuştur. Ebû Bekir (r.a) Hâlid b. el-Velid'i bir orduyla göndermiştir. Orduda savaşan Hz. Hamza'yı (r.a) öldüren Vahşî, Kezzab'ı öldürmüştür. Bu esnada Vahşî, Müslüman olmadan önce ve Müslümanlıkta yaptığını karşılaştırmıştır.⁵⁴⁶ İbn Sa'd, Vahşî'nin Hâlid'in ordusuna katıldığını zikretmiş lakin Vahşî'nin yaptığı mukayesede sözünü zikretmiştir.⁵⁴⁷

İbn İshâk ve İbn Hişâm, Kezzâb ile ilgili yorum da Hz. Peygamber'in (s.a.v) gönderdiği mektuptan bahsetmişlerdir.⁵⁴⁸ Bunun yanı sıra biraz farklılık göstermektedir. Benî Hanife'nin heyetiyle Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına gelip gelmediği ile ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Memleketine dönünce Peygamberlik edasında bulunmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) onu ortak yaptığını ilan etmiştir. Kendi kafasına göre Kur'ânı tahrif etme eyleminde bulunmuştur. Haramı helal kılmasının yanı sıra namazın farzını da kaldırmıştır. Benî Hanife, Kezzâb'a tabi olmuştur.⁵⁴⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v) Kezzâb ve Ansî ile ilgili gördüğü rüyayı zikretmişlerdir.⁵⁵⁰

3.3. TULEYHA B. ESED

Sa'lebî bununla ilgili yaptığı yorumda Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından önce İslamiyeti rededen son kişi olmuştur. Benî Esed'ten olan Tuleyha, Hz. Ebû Bekir (r.a) orduyla Hâlid'i gönderdiğinde Cifneye sığınmıştır. Tuleyha'nın Müslümanlığa geri döndüğünü zikretmektedir.⁵⁵¹

Vâkîdî; Hâlid'in gönderilmesi, orduya destek çıkanlar, daha sonra Tuleyha'nın tövbesini detaylı bir şekilde zikretmiştir.⁵⁵² İbn Sa'd Sa'lebî'nin naklettiğine ilave olarak Tulayha'nın Hz. Ömer'in (r.a) hilafetinde Müslümanlığa geri döndüğünü zikretmiştir.⁵⁵³

Peygamberlik iddiasında bulunanlar ile ilgili kunılanılan rivâyetlerde Sa'lebî'nin aktarımında detaylarda farklılık görülsede ilk kaynakların içerdiği bilgiler ile benzerliğe rastlanmıştır. Bu olaylar karşısında Hz. Peygamber (s.a.v) bir lider olarak aynı zamanda nebevî konumunu yansıtan önemli noktaları ise zeferi müjdelemesi, elçiyi öldürmemek

⁵⁴⁶ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XI, ss. 379-380.

⁵⁴⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. VI, s. 293.

⁵⁴⁸ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 666-667; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 600-601.

⁵⁴⁹ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 647-648; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 576-577.

⁵⁵⁰ İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, s. 665; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 599; el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih= Sahîhi'l-Buhârî*, "Megâzi", C. V, s. 170; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer İbn Kesîr, *es-Siretü'n-Nebeviye li İbn-i Kesîr*, C. IV, thk. Mustafa Abdülvâhid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrût, 1976, s. 94.

⁵⁵¹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XI, ss. 380-381.

⁵⁵² el-Vâkîdî, *Kitâbü'r-Ridde*, ed. Yahyâ el-Cübûrî, Dârü'l-Garb el-İslâmî, Beyrût 1990, ss. 72-102.

⁵⁵³ İbn Sa'd, *el-Cüz'ü'l-mütemmimü li Tabakâti İbn Sa'd (et-Tabakâtü'r-râbi'a mine's-şahâbe mimmen esleme 'inde fetihî Mekke ve mâ ba'de zâlik)*, C. I, s. 501.

ve gördüğü rüyayı zikredebiliriz.

4. HZ. PEYGAMBER'İN SON ZAMANLARI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

4.1. HZ. PEYGAMBER'İN VEFAT ZAMANI İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

Sa'lebî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) üzerine inen son âyetler hakkında müfessirlerin yorumunu aktarmaktadır. Âyette "*Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da öleceklerdir.*"⁵⁵⁴ buyurulmaktadır. Âyet indiği zaman Hz. Peygamber (s.a.v) bunun hakkında "*Onun ne zaman olacağını keşke bende bilseydim*" buyurmuştur. Bunun üzerine Nasr sûresi inmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v) Nasr sûresinden sonra tekbir ile kıraat arasında dua okumuştur. Zira eceli geldiği için böyle yapmış ve bağışlandığı halde ağlamıştır. Bu duruma şaşırdukları için herkesin korkması gereken ölümden sonrasını anlatmıştır. Bundan bir yıl sonra vefat ettiğini zikretmektedir.⁵⁵⁵

Hz. Peygamber'e (s.a.v) inen son âyetler ile ilgili Sa'lebî farklı rivâyetleri şu şekilde nakletmektedir: Ebû el-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Cürcânî, Ebû el-Kâsım Zeyd b. Alî b. Ahmed b. Ebû Bilâl el-Kûfî, EbûCa'fer Ahmed Ferah b. Cibrîl, Ebû Ömer Hafs b. Ömer ed-Dûrî, Muhammed b. Mervân⁵⁵⁶, el-Kelbî, Ebû Sâlih, İbn Abbâs'ın rivâyeti üzere Bakara sûresi 281. âyetinin yerini Cibrîl (a.s), belirlediğini ve son âyet olduğunda zikretmiştir.⁵⁵⁷

EbûZekeriyâ Yahyâ b. İbrâhim b. Muhammed b. Yahyâ el-Mezky, Ebû Muhammed Da'lec es-Sicisî, Ebû el-Hasan ed-Dârekutnî, Muhammed b. Süleymân el-Vâsıtî, Kabîsa b. Ukbe, Süfyân, Âsım, eş-Şa'bî, İbn Abbâs'ın rivâyetine göre son âyetRibââyeti olarak bilinmektedir.⁵⁵⁸ Berâ b. Âzib: Son olarak tamamlanan sûre ile son âyet hakkında ki yorumun biri Tevbe, diğerininise Nisâ sûresi olduğunu

⁵⁵⁴ ez-Zümer 30.

⁵⁵⁵ Bu dönemin islam tarihine yansısı üzerine çalışılmıştır, bk. Ali İkiz, "*Hz. Muhammed'in Son Günleri ve Bu Dönemdeki olayların Tarihi Yansımaları*" Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2017, 91-134.

⁵⁵⁶ Muhammed b. Mervân yalanla bilindiği için isnad silsiletü'l-kezip'e girmiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el Hâkim, *el-Medhal ilâ's-Sahih*, thk. Rabî' Hadî el-Medhalî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1404, 204; bk. Ahmet Yücel, "Silsiletü'z-Zehab", *DİA*, C. XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009, ss. 208-209.

⁵⁵⁷ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 476-478.

⁵⁵⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 479-481; Konuyla ilgili bk. Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhim el-Makdisî Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'azîz*, ed. TayyârÂlatî Kulaç, C. I, Dâr Sâdır, Beyrût 1975, ss. 31-32; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, C. I, thk. Muhammed Ebû'l-Fadil İbrâhim, el-Heye'l-Mısırye'l-Âmme, Mısır 1974, s. 86.

zikretmektedir.⁵⁵⁹

Sa‘lebî, Hz. Peygamber’in (s.a.v) vefatından 6 ay önce Kur‘ânda tamamlanan son Sûre Tevbe sûresi, son 2 âyetin indiğini zikretmektedir. Yaz âyeti olarak bilinen Nisâ sûresi 176. âyeti Vedâ haccının yolunda inmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) vefatından 81gün önce Arafat’ta inen âyet Mâide sûresinin 3. âyeti⁵⁶⁰ olduğunu belirlemiştir. Daha sonra Ribâ ile ilgili olan âyetler inmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) vefatından 21 gün önce Bakara sûresi 281. âyeti inmiştir.⁵⁶¹ Sa‘lebî kaç gün önce indiği ile ilgili olan 2 farklı yorum daha nakletmektedir. İbn Cüreyc: 9 gün önce indiğini,⁵⁶² Saïd b. Cübeyr ve Mukâtil tarafından 7 gün önce⁵⁶³ indiği savunulmuştur.⁵⁶⁴

Sa‘lebî’nin kullandığı rivâyetlerde Hz. Peygamber (s.a.v) ecelinin geldiğini anlayınca insani duygularını göstermiş ve bağışlanma dilemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.v) vefat ettiği zamanla ilgili rivâyetler Sa‘lebî müfessir olması nedeniyle vefat tarihini âyetlerin iniş sırasına göre anlatmaktadır. Öte yandan ilk kaynaklarda bu konu daha fazla olayın seyrine yönelik olduğu için ilerdeki konularda bahsedilecektir.

4.2. HZ. PEYGAMBERİN HASTALIĞI VE VEFATI

Sa‘lebî Nisa sûresinin 130. âyetin yorumunda isnadı zikretmeden Hz. Peygamber’in (s.a.v) vefat ettiği hastalığında bile eşleri arasında adaletli davrandığını zikretmektedir. Nitekim her bir eşinin sırasına göre yanına götürülmüştür. Tüm eşlerinden müsaade aldıktan sonra Hz. Âişe (r.a) yanında kalmıştır.⁵⁶⁵ Buhârî ve Müslim de Hz. Âişe’nin (r.a) evine gitmek istemiş ve orada vefat ettiği zikretmiştir.⁵⁶⁶

Sa‘lebî Hz. Peygamber’in (s.a.v) hastalığında namaz kıldırılmaması ile ilgili kullandığı rivâyetin isnadı şu şekildedir: İbn Fünceveyh, Muhammed b. Ahmed b. Nasreveyh, Ahmed b. el-Hasan b. Abdülcebbâr es-Sûfî, Süveyd b. Saïd, el-Velid b. Muhammed el-Müvakarî, ez-Zührî, Hamza b. Abdullah b. Ömer, İbn Ömer’in rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.v) ölüm döşegindeyken, yerine imamlık etmesi için

⁵⁵⁹ el-Buhârî, *el-Câmi‘u l-müsnedü’s-sahîhu l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü ‘aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih= Sahîhi l-Buhârî, Meğâzî*, C. V, s. 167; es-Sa‘lebî, *a.g.e*, C. XI, s. 105.

⁵⁶⁰ el-Buhârî, *a.g.e* *İmân* C. I, s. 18.

⁵⁶¹ el-Begavî, 1/392.

⁵⁶² Ebü’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, ed. Abdullah Mahmud Şehate, C. V, Darü İhyai’l-Turasi’l-Arabî, Beyrût 1423, s. 273.

⁵⁶³ Ebû Ubeyde b. Selam b. Abdullah el-Bağdadî Kasım b. Selam, “*Fezâilü l-Kur’an lil-Kasım b. Selam*”, thk. Mervan vd. Atrıyye, Dârü İbn Kesir, Beyrût 1995, s. 370.

⁵⁶⁴ es-Sa‘lebî, *a.g.e*, C. VII, ss. 482-486.

⁵⁶⁵ es-Sa‘lebî, *a.g.e*, C. XI, s. 33.

⁵⁶⁶ el-Buhârî, *a.g.e*, *Cenâiz*, C. II, s. 102. Müslim, *el-Müsnedü l-Sahîhü l-Muhtasar binakli l-Adli an l’Adli ila RasûliAllahi*, “Fazailü’s-Sahabe”, C. IV, s. 1893.

Ebû Bekir'e (r.a) iletilmesi üzere emir vermiştir.

Hiz. ÂiŒe (r.anhâ), Hiz. Ebû Bekir'in (r.a) Kur'ân'ı ağlayarak okuduğu için insanların bir Œey anlayacağı diye açıklamasını yapmıŒtır. Onun yerine Hiz. Ömer'e (r.a) emret önerisinde bulunmuŒtur. Hiz. ÂiŒe (r.anhâ) bu önerisini tekrarlamıŒtır. Bunun üzerine Hiz. Peygamber (s.a.v) onu Yûsuf'un (a.s) çevresindeki kadınlara benzetmiŒtir.⁵⁶⁷ Hiz. ÂiŒe (r.anhâ) Hiz. Peygamber'in (s.a.v) emrini sorgulamasının ve hemen yerine getirmemesini Œu Œekilde aıklamıŒtır; Hiz. Peygamber'in (s.a.v) yerinde duran ilk kiŒinin babası olmasını istememiŒtir.⁵⁶⁸

İbn İŒhâk ve İbn HiŒâm, Sa'lebî'nin rivâyetini İbn Ömer yerine Hiz. ÂiŒe'yi (r.anhâ) son üç isnadı ile Sa'lebî'nin rivâyetini kullanmıŒtır. Rivâyette Hiz. ÂiŒe (r.anhâ) insanların Hiz. Ebû Bekir'den (r.a) dolayı kötümser olmamaları için Hiz. Peygamber'in (s.a.v) emrini sorgulamıŒtır.

BaŒka rivâyette İbn İŒhâk ve İbn HiŒâm'ın kullandıkları isnad Œu Œekildedir: İbn Œihâb, Abdümelik b. Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. HiŒâm, Ebû Bekir b. Abdurrahman, Abdullah b. Zema'a b. el-Esved b. el-Muttalib b. Esed'in rivâyetine göre Bilâl tarafından Hiz. Peygamber (s.a.v) namaza çağrıldığında, birinin kıldırmasını buyurmuŒtur. Bu esnada mescitte Hiz. Ömer (r.a) bulunduğu için Hiz. Peygamber'in (s.a.v) emri ona söylenmiŒtir. Hiz. Peygamber (s.a.v) onu duyunca Allah ve Müslümanların dilediği kiŒi olmadığını buyurmuŒtur. O namaz Hiz. Ömer (r.a) tarafından tamamlanmıŒtır. Hiz. Peygamber'in (s.a.v) emri olmadığı için b. Zema'a'ya sitem etmiŒtir. Lakin görev için mescitte Hiz. Ömer'den (r.a) baŒkasının bulunmadığı için Hiz. Ömer'e (r.a) söylenmiŒtir. Sonra Hiz. Peygamber (s.a.v) Hiz. Ebû Bekir'e (r.a) emretmiŒtir. Nitekim o namaz bitince gelmiŒtir. Bununla ilgili baŒka rivâyetler de kullanılmıŒtır.⁵⁶⁹

İbn İŒhâk ve İbn HiŒâm, Hiz. Peygamber'in (s.a.v) vefatında Hiz. Ömer (r.a) tarafından bahsettiği sözler ile ilgili açıklama yapılmıŒtır. Bununla ilgili iki farklı rivâyet nakledilmiŒtir. Biri, Hiz. Ebû Bekir'in (r.a) biatı'ndan sonra yapılan konuŒma, Zührî ve Enes b. Mâlik'in rivâyetiyle alınmıŒtır. İkincisi, kendi hilafetinde yaptığı açıklama, Hüseyin b. Abdullah, İkrime ve İbn Abbâs'tan nakledilmiŒtir. KonuŒmasında Hiz. Peygamber'in (s.a.v) her Œey yoluna girmeden vefat etmeyeceğini, Bakara sûresinin

⁵⁶⁷ el-Buhârî, *a.g.e, Ezan*, C. I, s. 136.

⁵⁶⁸ es-Sa'lebî, *a.g.e*, C. XIV, ss. 574-575.

⁵⁶⁹ İbn İŒhâk, *a.g.e*, C. II, ss. 709-711; İbn HiŒâm, *a.g.e*, C. II, ss. 652-654.

143. âyeti yanlış anladığını ifade etmiştir.⁵⁷⁰

İbn Sa'd Ahmed b. el-Haccâc, Abdullah b. Mübârek, Ma'mer, Yûnus, son üç ravî Sa'lebî'nin kullandığı rivâyeti aynı şekilde nakletmiştir. Yine Zührî'den gelen rivâyete göre Hz. Âişe (r.anhâ) sadece kötümserlik olmaması için Hz. Ömer'i (r.a) önermiştir.

Bu mesele ile ilgili farklı rivâyetler de kullanmıştır. Yezîd b. Hârûn, Yahyâ b. Saîd, Ebû Bekir b. Müleyke, Ubeyd b. Umeyir el-Leysî'nin rivâyeti üzere Hz. Peygamber'in (s.a.v) emri üzere Hz. Ebû Bekir (r.a) namaz kıldırırken Hz. Peygamber'in (s.a.v) geldiğini fark etmiştir. Bu nedenle imamlık yerini vermek istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) mani olmuştur. Namazdan sonra Hz. Peygamber (s.a.v) iyi görünmüştür. Oturduğu yerden yüksek sesle öğüt vermiştir. Allah Teâlâ'nın helal kıldığını veya haram kıldığı şeyi değiştirmeyeceğini, ardından Hz. Fâtıma (r.anhâ) ve Hz. Safiye'ye (r.anhâ) Allah yolunda çalışmalarını konusunda tavsiye etmiştir. Aynı gün öğlen Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefat ettiğini zikretmektedir.

Ya'kûb b. İbrâhim b. Sa'd ez-Zührî, İbrâhim ez-Zührî, Sâlih b. Keysân, İbn Şihâb, Enes b. Mâlik'in rivâyeti üzere pazartesi günü Hz. Ebû Bekir'in (r.a) arkasında namaza durmuşken, Hz. Peygamber (s.a.v) mescitten görülmüştür. Onun arkasında namaz kılmak istenilmiştir. Hz. Peygamber devam etmelerini istemiştir. Aynı gün vefat etmiştir.

Saîd b. Mansûr, Süfyân b. Uyeyne, Süleymân b. Sühaym, İbrâhim b. Abdullah b. Ma'bed b. Abbâs, İbn Ma'bed, İbn Abbâs'in rivâyeti üzere Hz. Ebû Bekir'in (r.a) namaz kıldırıldığı sırada Hz. Peygamber (s.a.v) mescide bakmıştır. Sâlih rüyanın nasıl olduğunu anlatmıştır. Namazda rükû ve sücûdün hakkıyla yapılması ile ilgili öğüt vermiştir.

Hişâm b. Abdülmelik et-Tayâlisî, Muâviye b. Amr el-Ezdy, Zâide b. Kudâme, Mûsâ b. Ebi Âişe, Ubeydullah b. Abdullah'in rivâyeti üzere Hz. Peygamber (s.a.v) hastayken 4 defa Müslümanlar'ın namaz kılıp kılmadıklarını sormuştur. Her defasında kıldırması için hazırlanmıştır. Fakat kendinden geçtiği için mescide çıkamamıştır. Yatsı namazını kıldırması için Hz. Ebû Bekir'e (r.a) emri iletilsin diye buyurmuştur. Hz. Ebû Bekir (r.a) bu görevi Hz. Ömer'e (r.a) devretmiştir. Hz. Ömer (r.a) bu teklifi kabuletmemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) hasta olduğu günlerde Hz. Ebû Bekir (r.a)

⁵⁷⁰ İbn İshâk, , a.g.e, C. II, ss. 718-719; İbn Hişâm, , a.g.e, C. II, ss. 660-661.

namaz kıldırmasıdır.

Hz. Peygamber (s.a.v) bir gün Hz. Abbâs ve Hz. Alî den (r.a) destek alarak Hz. Ebû Bekir'in (r.a) arkasında oturarak namaza kılmıştır. Bu rivâyeti İbn Abbâs teyit etmiştir. Destek aldığı kişilerin biri Hz. Alî (r.a) diğeri ise İbn Abbâs olduğunu bildirmiştir. İbn Sa'd'ın nakil ettiği 17 rivâyet bu çerçevede olduğu için rivâyetlerin içeriği zikredilmemektedir. Rivâyetlerin bir kısmı Hz. Ebû Bekir'in (r.a) namaz kıldırması ile ilgili önceki rivâyetler ile benzerlik olmuştur. Bir kısmı da kaç namaz kıldırıldığını ve bu olayın halife olma hususunda etkilediğini göstermiştir.⁵⁷¹

Belâzürî, Sa'lebî'nin kullandığı rivâyet ve isnadı aynı şekilde zikretmiştir. Aktardığı rivâyetin farklı yönü ise Hz. Âişe (r.a) açıklamasında insanların kötümser olmalarını istemediğini belirtmiştir.⁵⁷² Belâzürî, bir başka yol ile kullandığı rivâyette: Ahmed b. İbrâhim ed-Devrakî, Hişâm b. Abdülmelik, Muhammed b. Ebân, Hammâd, İbrâhim, Hz. Âişe'den naklederek: Hz. Peygamber (s.a.v) hastalığında onun evine gitmek istemiştir. Hz. Âişe'nin (r.a) yardımcısı olmadığı için temizliği kendisi yapmıştır. Hz. Ebû Bekir'e (r.a) namaz kıldırması için onunla haber göndermiştir. Bu görevi için Hz. Ebû Bekir (r.a) Hz. Ömer'i (r.a) önermiştir. Bunun için Hz. Hafsa'dan (r.a) destek almasını istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Ebû Bekir'in (r.a) olması konusunda ısrar etmiştir. Zevceleri (r.a) ile ilgili Sa'lebî'nin naklettiği rivâyette geçen sözü buyurmuştur.

Başta İbn Sa'd olmak üzere farklı isnatlar ile aldığı rivâyetlerde Ömer'in kıldırması ile ilgili nakledilmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in (s.a.v) kaç gün hastaladığı ile ilgili rivâyette bulundurmuştur. Bu rivâyetlerin çoğu hastalık esnasında Hz. Ebû Bekir'in (r.a) namaz kıldırıldığı gün sayısını bildirilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatı ve onunla ilgili detaylarda zikredilmiştir.⁵⁷³

Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatı ile ilgili âyette *"Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez..."*⁵⁷⁴ buyurulmaktadır. Sa'lebî yorumunda kullandığı rivâyeti ez-Zührî, Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Hüreyre naklettiği üzere almıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) yüce Allah'ın yanına intikal ettiğinde, Hz. Ömer (r.a) bu haberin münafıklardan çıktığını söylemiştir. Ayrıca Mûsa (a.s) nasıl 40 gün sonra geldiyse, Hz. Peygamber (s.a.v) aynı

⁵⁷¹ İbn Sa'd, , a.g.e, C. II, ss. 166-173.

⁵⁷² el- Belâzürî, , a.g.e, C. I, ss. 559-560.

⁵⁷³ el- Belâzürî, , a.g.e, C. I, ss. 554-569.

⁵⁷⁴ Âl-i İmrân 145.

şekilde geri döneceğini ve münafıklara ceza uygulayacağına dair yemin etmiştir.

Hiz. Ebû Bekir (r.a) mescitten çıkıp Hiz. Âişe'nin (r.a) evine geldiğinde, Hiz. Peygamber'in (s.a.v) üzerinde Yemen kıyafetini⁵⁷⁵ örtülü olarak görmüştür. Ardından Hiz. Ebû Bekir (r.a), Hiz. Peygamber'i (s.a.v) öptükten sonra vefat ettiğini söylemiştir. Hiz. Ebû Bekir (r.a), Hiz. Ömer (r.a) onu dinlemese de insanlara çıktığı hutbede: Hiz. Peygamber'e (s.a.v) kulluk eden varsa; Hiz. Peygamber'in (s.a.v) vefat ettiğini, Allah'a kulluk ediyorlarsa onun bakî olduğunu söylemiştir. Hiz. Ebû Bekir (r.a) hutbede "*Muhammed ancak bir Peygamberdir...*"⁵⁷⁶ âyetini okumuştur. Bunun üzerine Müslümanlar o âyeti ilk kez duymuş gibi olmuştur. Hiz. Ömer (r.a) Hiz. Ebû Bekir'in okuduğu (r.a) âyeti duyduğunda Hiz. Peygamber'in (s.a.v) vefat ettiğini anlamıştır. Bunun üzerine Hiz. Ömer (r.a) şoktan yere yığılmıştır.⁵⁷⁷

Urve'den gelen rivâyeti İbn Lehîa ve Ebû el-Esved nakletmiştir. Rivâyetinde Hiz. Peygamber (s.a.v) vefat ettiğinde, mescitte Hiz. Ömer (r.a) o sözleri söylerken, insanların ağlamasından kimse onu duymasa da, Amr b. Kays b. Zâide b. Ümmü Mektûm Âl-i İmrân sûresinin 144. âyeti okumuştur. Hiz. Abbâs (r.a) Hiz. Peygamber'in (s.a.v) vefat ettiğini insanlara açıklamıştır. Hiz. Ebû Bekir (r.a) Hiz. Peygamber'in (s.a.v) vefat ettiğini Hiz. Ömer'e (r.a) sadece sözü ile değil, bunun üzerine yemin ettiğini de zikretmiştir.

Hiz. Ebû Bekir (r.a) Âl-i İmrân sûresinin 144. âyetini, Kasas sûresinin 88. âyetini, Rahmân sûresi 26-27. Âyeti ve Âl-i İmrân sûresinin 185. âyetini okumuştur. Hiz. Ömer (r.a) hutbeden önce insanlarla oturup dinlemiştir. İlk âyeti ilk kez duymuş gibi olmuştur. Hiz. Ebû Bekir (r.a) hutbesinde Hiz. Peygamber'in (s.a.v) görevini anlatmıştır. Ona yolundan sapmamaları gerektiğini söylemiştir. Sa'lebî'nin rivâyetinde geçen sözü söylemiştir. İlave olarak Kur'an'a ve sünnete tutulması gerektiğini, cihada devam etmeleri, zulümden sakınmalarını söylemiştir. Hiz. Ebû Bekir (r.a) Hiz. Peygamber'in (s.a.v) yanına muhâcirler ile beraber gitmiştir.⁵⁷⁸

İbn Hişâm, İbn İshâk'tan naklederek Sa'lebî'nin rivâyet ve isnadı ile aynı görüşte olmuştur.⁵⁷⁹ İbn Sa'd bu olay ile ilgili birden fazla rivâyet nakletmektedir. Ârim

⁵⁷⁵ Diğer nüshada farklı ifade kullanılmıştır, bk. es-Sa'lebî, , a.g.e, C. III, s. 178.

⁵⁷⁶ Âl-i İmrân 144.

⁵⁷⁷ es-Sa'lebî, , a.g.e, C. IX, ss. 309-311.

⁵⁷⁸ el-Avvâm, *Megazî Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem li Urve b. ez-Zübeyir bi Rivayet Ebî el-Esved anhü*, ss. 223-224; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve en-Nihâye*, C. V, thk. Ali Şîrî, Darü'l-İhyai'l-Turasi'l-Arabî, 1988, ss. 263-264.

⁵⁷⁹ İbn İshâk, , a.g.e, C. II, ss. 2/713-714; İbn Hişâm, a.g.e, C. II, ss. 655-656.

b. el-Fazl, Hammâd b. Zeyd, Eyüp, İkrime'nin rivâyetinde Hz. Ömer'in (r.a) sözlerini biraz farklılıkla beraber Sa'lebî ile aynı görüştedir. Rivâyette insanlara Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefat ettiğini açıklayanın Hz. Abbâs (r.a) olduğunu nakletmiştir.

Yezîd b. Harun, Hammâd b. Seleme, Ebû İmrân el-Cüvenî, Yezîd b. Babenüs, Hz. Âişe'den (r.anhâ) naklettiği rivâyette, Hz. Peygamber (s.a.v) vefat ettiğinde, Hz. Ömer (r.a) ve Mugîre yanına girmiştir. Yüzünü açtıktan sonra Hz. Ömer (r.a) vefat ettiğini anlamamıştır. Lakin Mugîre, Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefat ettiğini söylemiştir. Fakat Hz. Ömer'de (r.a) Hz. Peygamber'in münafıkları bitirmeden vefat edemeyeceği kanaati hâsıl olmuştur. Hz. Ebû Bekir (r.a), Hz. Ömer'i (r.a) susturarak Sa'lebî'nin rivâyetinde geçen konuşmayı yapmıştır. Hz. Ömer (r.a), Müslümanları Hz. Ebû Bekir'e (r.a) biat etmeleri için davet ettiğini zikretmektedir.

Belâzürî bu rivâyeti başka bir rivâyet içinde zikretmiştir. Kullandığı isnadı ile birlikte bu şekilde olmuştur. el-Velîd b. Sâlih, Merhûm b. Abdülazîz, Ebû İmrân el-Cûny, Yezîd b. Nânyôs ve Hz. Âişe'den (r.a) gelen rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v) hastalığında, Hz. Âişe'nin (r.a) evinde kalmak için diğer eşlerinden müsaade istemiştir. Cibrîl (a.s) Hz. Peygamber'e (s.a.v) ecelinin geldiğini bildirmiştir. İbn Sa'd'ın rivâyetini aktarmasının yanı sıra, Hz. Ebû Bekir'in (r.a) Zümer sûresi 30. âyeti, Enbiya sûresi 34. âyeti, Ankebût sûresi 57. âyeti ve Âl-i İmrân sûresi 133. âyetini okuduğunu zikretmiştir.⁵⁸⁰

Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Üveys, Süleymân b. Bilâl, Muhammed b. Abdullah b. Ebû Atîk et-Teymî, İbn Şihâb ez-Zührî, Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Hüreyre'nin rivâyeti son isnadı ve rivâyeti ile biraz lafzî ihtilaf ile beraber Sa'lebî ile aynı görüştedir. Rivâyetin farklı tarafı ise biat ile ilgili detayları zikretmiştir.

Abdullah b. Mübârek, Ma'mer, Yûnus, ez-Zührî, Enes b. Mâlik'in rivâyeti ve Ya'kûb b. İbrâhim, İbrâhim b. Sa'd ez-Zührî, Sâlih b. Keysân, İbn Şihâb, Enes b. Mâlik'in rivâyeti, Saîd b. el-Müseyyeb Zührî'den naklettiği rivâyette: Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefat ile ilgili Hz. Ömer'in (r.a) konuştuklarını nakletmiştir.

Zührî, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf, Hz. Âişe'nin (r.a) rivâyeti, Ebû Seleme, İbn Abbâs'ın rivâyeti, Zührî, Saîd b. Müseyyeb'in rivâyeti, Zührî, Enes b. Mâlik'in rivâyeti ve Vâkıdî yolu ile aldığı üç rivâyette: Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatı ile ilgili nakledilenler farklı lafızlarla beraber Sa'lebî ile aynı görüştedir. Farklı yönleri

⁵⁸⁰ el- Belâzürî, , a.g.e, C. I, ss. 562-563.

ise; Hz. Ömer'in (r.a) söylediklerinin sadece bir umut olduğunu, insanların vefata itirazları ise; Hz. Peygamber'in (s.a.v) Bakara sûresinin 143. âyetinde geçen şâhid olma meselesini yanlış anlamışlardır. Hz. Abbâs (r.a) Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefat ettiğini açıklamıştır.⁵⁸¹

Belâzürî, Hişâm b. el-Kelbî, el-Kelbî, Ebû Sâlih'in rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.v) ölüm döşeğindeyken kızı Hz. Fâtıma (r.a) Hz. Peygamber'in (s.a.v) fazlı ile ilgili bir beyit söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) onu duyduğunda Âl-i İmrân sûresinin 144. âyetini okumuştur.⁵⁸²

Sa'lebî Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatıyla ilgili yorumu iki şekilde olmaktadır. Birincisi pazartesi Rebî ülevvel ayının ikisi hicri 11. yılında vefat etmiştir.⁵⁸³ Diğer rivâyette gün belirlemeden sadece Vedâ hacından sonra, Rebîülevvel ayından birkaç gece sonra vefat ettiğini zikretmektedir.⁵⁸⁴

İbn Sa'd bu rivâyeti teyit etmektedir. Kullandığı isnad zincir şu şekildedir: Vâkîdî, Ebû Ma'ser ve Muhammed b. Kays'ten nakletmektedir. Rivâyetin farklılığı ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) 13. gün hastalandığını ifade etmiştir. Vâkîdî yolu ile aldığı başka rivâyette Rebî ülevvel ayının 12. gününde vefat ettiğini zikretmiştir. Bu yorumu ve başka detayları içeren 11 rivâyet daha nakletmiştir.⁵⁸⁵

Hz. Peygamber'in (s.a.v) hastalığı ve vefatı ile ilgili Sa'lebî'nin naklettiği rivâyetler ilk kaynaklarda bahsî geçen bilgiler ile detaylarda bazı farklılık görülsede benzerlik rastlanmaktadır. Ayrıca rivâyetlerin çoğu Hz. Âişe'den (r.a) nakledilmiştir. Rivâyetlerin genelinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) namaza önem vermesi ve eşlerine hasta olduğu halde adaletli davranması örnek teşkil etmektedir.

Rivâyetlerde bahsettiği bir diğer meseleyse Hz. Peygamber'in (s.a.v) yerine Hz. Ebû Bekir'in (r.a) imamlık etmesi hakkında olmuştur. Bu hususta Sa'lebî'nin aktarımına göre Hz. Âişe (r.a) Hz. Peygamber'in (s.a.v) yerinde duran ilk kişinin babası olmasını istememiş olması farklı bir anlam vermektedir. Halbuki hadis Buhârî'de zikredilmiş ancak bu kısmı içermemiştir. Buna nazaran Sa'lebî konu ile ilgili kullandığı rivâyette hilafet meselesi ile ilgili farklı şeylere yer vermiş olduğunu görmekteyiz.

⁵⁸¹ İbn Sa'd, , *a.g.e.*, C. II, ss. 204-208.

⁵⁸² el- Belâzürî, *a.g.e.*, C. I, s. 553.

⁵⁸³ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. VII, s. 486.

⁵⁸⁴ es-Sa'lebî, , *a.g.e.*, C. XIII, s. 178.

⁵⁸⁵ İbn Sa'd, , *a.g.e.*, C. II, ss. 208-210.

4.3. HZ. PEYGAMBER'İN HİLAFET İLE İLGİLİ VASIYETİ

Sa'lebî bu konuyu Nasr sûresinin sebab-i nüzûlünü yorumlarken, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra hilafet konusu ile ilgili bu rivâyetleri kullanmıştır: Abdullah b. Hamîd el-Vezzân, Mekkî b. Abdân, Ahmed b. Mansûr el-Mervezî Ebû Sâlih, Ahmed b. el-Mus'ab el-Mervezî, Ömer b. İbrâhim⁵⁸⁶, İsâ b. Alî b. Abbâs, Alî b. Abdullah ve İbn Abbâs'tan gelen rivâyetin başında bir çelişki bulunmaktadır: Hz. Abbâs'ı (r.a) Hz. Alî'nin (r.a) önerisiyle, Hz. Peygamber'den (s.a.v) hilafet onlara kalıyor mu diye sormuş gibi gösterilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v) *"Ey Abbâs Ey Resûlü Allah'ın amcası; Allah Teâlâ Ebû Bekir'i halifem olarak tayin etti ve dini üzerine vasi kıldı, ona itaat edin hidâyete erirsiniz."* buyurduğunu nakletmektedir. Bunu üzerine Hz. Abbâs, bununla ilgili yaptığı yorumda buna uyduklarını zikretmektedir.⁵⁸⁷

İbn İshâk ve İbn Hişâm'da sadece Hz. Abbâs'ın (r.a) Hz. Alî (r.a) ile konuşması aktarılmıştır. Hz. Alî (r.a) buna karşı çıktığı için Hz. Peygamber (s.a.v) ile Hz. Abbâs'ın (r.a) konuşması gerçekleştirilmemiştir.⁵⁸⁸ Burada rivâyetin isnadında son üç kişinin ismi geçmiştir. İbn Sa'd isnadı daha uzun zikretmiştir. Bu nedenle rivâyet onun nakline göre kullanılmıştır.

İbn Sa'd bu konu ile ilgili kullandığı rivâyet ve isnat zincirini şu şekilde nakletmektedir: Birinci rivâyet Ya'kûb ez-Zührî, İbrâhim ez-Zührî, Sâlih b. Keysân, İbn Şihâb, Abdullah b. Kâ'b b. Mâlik, Abdullah b. Abbâs'tan alınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) ölüm döşeğindeyken Hz. Alî (r.a) durumunun iyi olduğunu bildirmiştir. Hz. Abbâs (r.a) Hz. Peygamber'in (s.a.v) öleceğini anlamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v) halifesini merak etmiştir. Onlara kalmayacak yanıtını almaması için Hz. Alî (r.a) mani olmuştur. Bu rivâyeti Buhârî farklı lafız ve isnadı ile nakletmektedir.⁵⁸⁹

Belâzürî, Abdullah b. Ebû Ümeyye, el-Velîd b. Sâlih, İbrâhim b. Sa'd, Muhammed b. İshâk, ez-Zührî, Abdullah b. Kâ'b b. Mâlik ve İbn Abbâs'tan bu rivâyeti nakletmiştir. Rivâyetin devamında Hz. Peygamber'in (s.a.v) duha vakti vefat ettiğini

⁵⁸⁶Râvînin kezzab olduğu ile ilgili bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *el-Muğnî fi'z-Zuafâ*, C. II, thk. Nureddin Itr, s. 462; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, C. VII, thk. Dâiretü'l-Mârife en-Nizâmiyye, Dârü'l-A'lemî, Beyrût 1971, s. 138.

⁵⁸⁷es-Sa'lebî, *a.g.e.*, C. XXX, ss. 450-451.

⁵⁸⁸İbn İshâk, *a.g.e.*, C. II, ss. 711-712; İbn Hişâm, *a.g.e.*, C. II, s. 654.

⁵⁸⁹Buhârî, "İstizân", C. VIII, s. 59.

ifade etmektedir.⁵⁹⁰

İkinci rivâyet Ahmed b. Abdullah b. Yûnus, Züheyr, İsmâil b. Ebû Hâlid ve Âmir eş-Şa'bî'den alınmıştır. Önceki konuşma ismini zikretmediği biri ile geçmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonra Hz. Alî'ye (s.a.v) biat teklif etmiştir. Hz. Alî (r.a) bunu kabul etmediğini nakletmektedir.

Üçüncü rivâyet Vâkıdî, Ömer b. Ukbe el-Leysî, Şu'be ve İbn Abbâs'tan alınmıştır. Hz. Abbâs (r.a) Benî Abdülmuttalib'ı yanında toplamıştır. Ondan sonra Hz. Alî'ye (r.a) bu öneriyi sunmuştur. Hilafet meselesinde konularının ne olacağını görüşmüştür. Hz. Alî (r.a) hilafeti Hz. Abbâs'a (r.a) yakıştırmıştır. Fakat bu görüşmenin ardından Hz. Peygamber (s.a.v) ile hiç biri konuşmamıştır.

Dördüncü rivâyet Vâkıdî, Hişâm b. Sa'd ve Zeyd b. Eslem'den alınmıştır. Hz. Abbâs (r.a) Hz. Alî'ye (r.a) öneride bulunmamıştır. Hz. Alî'ye (r.a) hilafet ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.v) ile konuşacağını söylemiştir. Hz. Alî (r.a) reddedilecek diyeona mani olmuştur.

Beşinci rivâyet Vâkıdî, Muhammed b. Abdullah ez-Zührî ve Fâtıma b. Hüseyin'den alınmıştır: Hz. Peygamber (s.a.v) vefat ettiğinde, Hz. Abbâs (r.a) halife olarak Hz. Alî'ye (r.a) biat etmek istemiştir. Hz. Alî (r.a) buna icabet etmemiştir. Daha sonra Hz. Ebû Bekir'in (r.a) biat edildiğini zikretmektedir.⁵⁹¹

Sa'lebî, Hz. Peygamber'den (s.a.v) hilafet hakkında sözlü vasiyet bıraktığını aktarmıştır. Fakat ilk kaynaklarda kullanılan rivâyetlerin bir kısmı İbn Abbâs'tan alınmasına rağmen bununla ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece Hz. Abbâs (r.a) halifenin kim olacağını sormak istediğini ve bu konu ile ilgili Hz. Alî (r.a) ile konuştuğunu ve birbirlerine destek oldukları hususunda rivâyetler kullanılmıştır. Buna istinaden Sa'lebî'nin hilafet meselesinde vahiy desteğini kullanması konusunda abartıya rastlanmıştır.

⁵⁹⁰ el- Belâzürî, *a.g.e.*, C. I, s. 565.

⁵⁹¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, C. II, ss. 189-190.

SONUÇ

Çalışmamızda Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân'an Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinde yer alan Hz. Peygamber'in (s.a.v) son üç yılıyla ilgili rivâyetleri, klasik siyer kaynaklarındakilerle mukayese ederek değerlendirdik. Bu çerçevede çalışmamızda hicridokuzuncu yılda vuku bulan olaylardan Tebük seferiyle ilgili olarak; savaş emri, ordunun "*Ceyşü'l-Usre*" diye adlandırılması, ordunun hazırlanması, Tebük yolu, savaşa katılmayanlar ve Tebük'te vefat haberi gelen sahabî ile ilgili rivâyetler ele alınmıştır. Yine hicri dokuzuncu yılın heyetler yılı olarak adlandırılması, Hz. Peygamber'in (s.a.v) aile hayatı, Necâşi'nin vefatı, Abdullah b. Übey'in cenaze namazı, zekât toplama meselesinde Sa'lebe hakkındaki rivâyetler ve hac emri olarak gönderilen Hz. Ebû Bekir'in (r.a) hac ibadeti ile ilgili düzenlemelerden bahseden rivâyetler gözden geçirilmiştir. Daha sonra hicri onuncu yıldan Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatına kadarki hadiselerle ilgili rivâyetler ele alınmıştır. Daha sonra bu rivâyetler klasik siyer kaynaklarındakilerle mukayese edilmiştir.

Hz. Peygamber'in beşerî yönünü vurgulayan rivâyetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber, Tebük gibi uzak bir mesafeye yolculuk yapılacak olması nedeniyle, âdeti olmadığı halde, nereye gidileceği hususunda önceden bilgi vermiş ve sefer hazırlığıyla ilgili Müslümanların desteğine muhtaç olduğunu vurgulamıştır. Başlatılan seferberliğe genellikle olumlu destek verilmişse de başta münafıklar olmak üzere köstek olmaya çalışanlar da olmuştur. Ordunun hazırlığı için bağış yapanlara dua etmiş ve onlara memnuniyetini ifade etmiştir. Orduya destek olanlarla alay edenlere tepkisini göstermiştir. Ordunun teşkili için yardım edilmesi konusunda sahabeyi zorlamamış, onların elde olan imkânları çerçevesinde sefere katılmalarını sağlamıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) gelen heyetlere gösterdiği tavır onlara karşı ne kadar hoşgörülü olduğunu gösteren örneklerdendir. Benî Temîm heyetinin Hz. Peygamber'e saygısızlık yaparak seslenmeleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v) kendisi şiirle ilgilenmediği halde münazara yapmalarına müsaade etmiştir. Oruç tutarken imsak vaktinin başlangıcını göstermek için siyah-beyaz ip meselesini açıklaması dini vecibelerle ilgili gerekli açıklamayı yaptığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Hac emirliği görevinde sözleşmelerin fesh edilmesinde geleneği göz ardı etmemiştir. Nitekim o zaman adet üzere sözleşmeyi yapan ile feshetme yetkisine sahip olanın aynı soydan olması gerektiği için Hz. Alî'yi (r.a) sözleşmeyi feshetmesi için göndermiştir. Bir aile reisi olarak eşleri

tarafından baskıya maruz kalmasını, onlara karşı sabrını ve bununla ilgili yaptırımını zikretmiştir.

Müellif kullandığı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v) nebevî yönünü gösteren rivâyetlerde onun vahye tabi olduğunu göstermiştir. Hz. Peygamber'in Tebük seferine neden çıktığı konusunda rivâyetler birbirinden farklı bilgiler aktarmaktadır. Nitekim Sa'lebî Tebük seferine çıkış nedeni olarak Allah tarafından emredildiğini aktarırken, İbn İshâk ve İbn Hişâm'dışındaki diğer klasik siyer kaynakları Medine'ye karşı muhtemel saldırıları sebep olarak göstermişlerdir.

Diğer taraftan bu seferde Hz. Peygamber'e yapılan suikast ile ilgili, Vâkıdî Sa'lebî'den farklı olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) vahiy almadığını zikretmiştir. Hz. Peygamber münafıkların Allah katındaki cezalarını bildiği için onları öldürmemiş ve yaptıklarına göz yummuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) duasıyla sadece orduyu kapsayan bir bulutun gelmesi hadisesi, Sahih-i İbn Hibban ve Müstedrekte zikredilmesinin yanı sıra İbn İshâk'ın siresinde de zikredilmiştir. Zira bu yağmur duası olayı klasik eserlerde geçmiş olması Sa'lebî'nin o dönemin seyrini takip ettiğini göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) Abdurrahman b. Avf'ın malı bereketlensin diye dua etmiştir. Abdurrahman b. Avf için yaptığı duanın infakın fazileti ile ilgili olduğu düşünülmektedir. İbn Hamîr'in şehid olması için Hz. Peygamber'den (s.a.v) dua istemesi ve bu duanın kabul olmasını, Vâkıdî de zikretmiştir. Buna benzer bir diğer olay ise Salebe'nin zengin olması için Hz. Peygamber'den (s.a.v) dua istemesi ve bunun sonucu memlekete sığmayan küçükbaş hayvan sahibi olmasıdır.

Yüceltmeci peygamber tasavvuruyla ilgili olarak, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hicr bölgesinde altın dalın yerini söylemesi konusu zikredilebilir. Ayrıca Tebük'ten vefat eden bir sahâbî'nin cenazesine katılmak için Hz. Peygamber'e (s.a.v) yol açılmış olması da bu kabildendir. İbn Sa'd bu olaydan detaylı bir şekilde bahsetmiştir. Sahihliği kesinleşmeyen veya klasik siyer eserlerinde olmayan rivâyetlerin ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaptığı duanın kabulü ile ilgili olduğu görülmektedir. Nitekim yağmur duasının kabulü veya diğer dualarının kabulü ile ilgili Mü'minûn sûresinin 60. âyetine bakıldığında Kur'an'a aykırı olmadığı görülecektir. "*Sâlih ü'l-müminin*"in kimlerden oluştuğu konusuyla ilgili farklı görüşler vardır. Sa'lebî bunların sadece Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den ibaret olmadığını Hz. Alî'nin de dâhil olduğunu ifade etmiştir. Ancak klasik siyer kaynakları bunların sadece Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den ibaret olduğunu rivâyet etmişlerdir. Öte yandan Sa'lebî klasik siyer kaynaklarından farklı olarak Gadir-i

Hum'da Hz. Peygamber'in Hz. Alî'nin konumunu ilan etmesi için emredildiğini nakletmiştir. Hilafet meselesindeyse Hz. Ebû Bekir'in (r.a) hilafetini destekleyen rivâyetleri kullanılmıştır. Sa'lebî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşine verdiği sırrın içeriğinde Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in (r.a) halife olacaklarını kastettiğini zikretmiştir. Diğer taraftan Hz. Ebû Bekir'in (r.a) Allah tarafından tayin edildiğini amcası Hz. Abbas'a açıkça söylediğini nakletmiştir.

Sonuç olarak, Sa'lebî'nin kullandığı rivâyetlerin çoğu klasik eserlerdekiyle örtüşmekle birlikte bazı detaylarda farklılık olduğunu söylemek mümkündür. Bunları yüceltmeci peygamber anlayışıyla ilgili olanlar ve Hilafetin Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hakkı olduğunu belirten rivâyetler şeklinde özetlemek mümkündür. Bu durum Sa'lebî'nin eserini telif ederken klasik siyer kaynaklarından istifade ettiği gibi kendi döneminin siyasi atmosferinden de etkilendiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk es-San‘ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘el-Himyerî el-Yemânî. *el-Musannef*, thk, Habîburrahman el-A‘zamî, el-Meclisü’l-İlmi, Hind, 1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedi’l-İmâm Ahmed*, thk. Şuayb el-Arnaût- Adil Mürşidvd., Müessesetü’r-Risâle, 2001.
- Akdoğan, Mehmet Nur. “Ashâbdan Bazı Kimselerin Tebûk Seferi Dönüşünde Hz. Peygamber’e Karşı Suikast Girişiminde Buldukları İddiasına Dair Mülâhazalar”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. LVII, Sayı: 1, Mart 2021, ss. 403–434.
- Algül, Hüseyin. “Esved el-Ansî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XI, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 440-441.
- Apak, Adem. “Tay (Benî Tay)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, ss. 187–188.
- Arı, Mehmet Salih. “Tuleyha b. Huveylid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XLI, TDV Yayınları, İstanbul 2012, ss. 362–363
- Aycan, İrfan. “Temîm (Benî Temîm)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, ss.418–419.
- Ayhan, Mehmet. “İhlas Sûresi’nin Fazileti Hakkında Zikredilen Muâviye b. Muâviye Rivâyetinin Kaynak Değeri Üzerine”, *Tasavvur Tekirdag İlahiyat Dergisi*, C. VI, Sayı:2, Aralık 2020, ss. 887-929.
- Bakan, Tevhid. “Hz. Peygamber’in Abdullah b. Übeyy’in Cenâze Namazını kılması”, *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 39, Temmuz 2013, ss. 211–240.
- Bilge, Mustafa L. “Necran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXII, TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss. 507–508.
- Bulut, Mehmet. “İsmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIII, TDV Yayınları, 2001, ss. 134–136.
- Cevâd, Alî. *el-Mufasssal fî Târihi’l-Arab Kable’l-İslâm*, Dâr es-Sâkî, 2001.
- Doganbayev, Bakberdi. *Tevbe Sûresi’ne göre Tebûk Seferinden Geride Kalanlar (Tespit ve Değerlendirme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2019.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. İshâk b. Mûsâ. *Ma‘rifetü’ş-Şahâbe*, thk. Âdil el- Â‘zzâzî, Dârü’l-Vatan, Riyad, 1998.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü’l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmâîl b. İbrâhim el-Makdisî. *el-Mürşidü’l-vecîz ilâ ‘ulûmin tete‘alleku bi’l-Kitâbi’l-‘azîz*, thk. TayyârÂlatî Kulaç, Dâr Sâdır, Beyrût, 1975.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl et-Temîmî es-Semerkandî. Sünen ed-Dârimî, thk. Hüseyin Selim ed-Darânî, Dârü’l-Mügnî, Suudî Arabistan, 2000.
- el- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü’l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar-Riyad Zerkelî, Darü’l-Fikir, Beyrût, 1996.
- el- Beyhakî, Ebû Bekir Amed b. Hüseyin b. Alî b. Mûsâ. *Delâilü’n-Nübüvve ve ma‘rifetü*

- ahvali 'Sâhbi 'ş-şerî'a*, Dârü'l-Kütübu'l-İlmiye, Beyrût y.y.
- el- Beyhakî, Ebû Bekir Amed b. Hüseyin b. Alî b. Mûsâ. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrût, 2003.
- el-Afgânî, Saîd. *Esvâkul-Arab fi'l-Câhiliyye ve el-İslâm*, y.y.
- el-Âmirî, Lebîd b. Rabîâ' b. Mâlik. *Divân Lebîd B. Rabîâ'*, thk. Hamdû Tammâs, Dârü'l-Ma'rife, 2004.
- el-Avvâm, Urve b. ez-Zübeyr. *Megazî Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem li Urve b. ez-Zübeyr bi Rivâyet Ebû el-Esved anhü*, thk. Muhammed Mustafa el-Âzamî, Mekteb't-Terbiyetü'l-Arabî, Riyâd, 1981.
- el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Meâlimü't-Tenzîl*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dârü'l-İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrût, 1420.
- el-Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah. *Mucemu-Ma İsta'ceme min Esma'i'l Bilâd ve'l Mevâzi'*, Âlem'l-Kütüb, Beyrût, 1403.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu'fî. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih= Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühir b. Nasır en-Nasır. Dârü Tavki'n-Necât, 2001.
- el-Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Âttâr, Dârü'l-İlim, Beyrût, 1987.
- el-Heysemi, Ebû'l-Hasan Nureddin. *Mecmau'z-Zevaid ve Menbau'l Fevaid*, thk. Hüsameddîn el-Kudsî, Mektebetü'l-Makdisî, Kâhire, 1994.
- el-Mekâtiy, Sultân b. Gûveyzî b. Âtîk. "*es-Siretü'n-Nebeviyye min hilâli Tefsîri's-Sa'lebî(ö.427) min's-Seneti'l-Ulâ hattâ nihâyeti's-seneti'r-râbiâ min'l-hicreti*",(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Ummü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke, 1429.
- el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî. *Kitâbü'r-Ridde*, thk. Yahyâ el-Cübûrî, Dârü'l-Garb el-İslâmî, Beyrût, 1990.
- el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî. *el-Megâzi*, thk. Marsdın Jons, Dârü'l-A'lemî, Beyrût, 1989.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *el-Müctebâ min's-Sünen=es-Sünenü'ş-suğrâ*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Halep, 1406.
- er-Râzî, Muhammed Ebû Bekir. *Mühtâru's-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, 1999.
- er-Rüdvânî, Muhammed. *Cem'ul Fevaid min Cami'il-Usul ve Mecmaü'l Zevaid*, Dâr İbn Hazm, Beyrût, 1998.
- Erkal, Mehmet. "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 42–45.
- Erkal, Mehmet. "Zekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 197–207.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk Muhammed İbn Aşûr, Darü'l-İhya, Beyrût, 2002.

- es-Sa‘lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Keşf ve'l-Beyân ‘an Tefsîri'l-Kur‘ân*, thk. Hasan el-Gazzâlî vd., Dârü't-Tefsîr, Cidde, 2015.
- eş-Şâmî, Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî. *Sübülül Hüda Ver Reşad Fi Sireti Hayril İbad*, thk. Alî Müavvaz vd., Dârü'l-Kütübu'l-İlmiye, Beyrût, 1993.
- es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil. *Simârü'l-Kulûb fi'l-Muzâf ve'l-Mensûb*, Dâr el-Mâarif, Kâhire, y.y.
- es-Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî. *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, Dârü'l-Kütübu'l-İlmiye, Beyrût, 1419.
- es-Seyyid Hasan, es-Seyyid Muhammed. *er-Râmûz Alâ's-Sihâh*, thk. Muhammed er-Radinî, Dârü Üsâme, Dimeşk, 1986.
- es-Süheylî, Abdurrahman b. Abillâh b. Ahmed. *er-Ravzü'l-ünüf fi şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li'İbni Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm, Dârü'l-İhyai'l-Turasi'l-Arabî, Beyrût, 2000.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadıl İbrâhim, el-Heye'l-Mısıryye'l-Âmme, Mısır, 1974.
- et-Tabarî, Muhammed b. Cerîr. *Tarihü't-Tabarî*, Dârü't-Turâs, Beyrût, 1387.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhak. *Sünen et-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir- Muhammed Fuad Abdülbakî- İbrahim Âtva Âvad, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, Mısır, 1975.
- ez-Zebidî, Murtazâ. *Tâcü't-Arûs*, thk. Muhakkık Grubu. Dârü'l-Hidâye, y.y.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Muğni fi'z-Zuafâ*, thk. Nureddin Itr, y.y.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd., Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer et-Tedmürî, Dârü'l-Kitab el-Arabî, Beyrût, 1993.
- ez-Zeyât, Ahmed vd. *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Dârü'd-Da've, Kâhire, y.y.
- ez-Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf. *Şerh ez-Zürkânî âlâ el-Mevâhibü el-Ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*, Dârü'l-Kütübu'l-İlmiye, 1996.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed. *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas, Dârü'l-Endülüs, Beyrût, y.y.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-Gayb*, Darü'l-İhyai'l-Turasi'l-Arabî, Beyrût, 1420.
- Fayda, Mustafa. “Âmir b. Sa'saa (Benî Âmir b. Sa'saa)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. III, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 66–67.
- Fayda, Mustafa. “Mübâhele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXI, TDV Yayınları, Ankara, 2020, ss. 423–424.
- Fayda, Mustafa. “Nesî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXII, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 578–79

- Fıġlalı, EthemRuhi. “Gadîr-i Hum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 279–280.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Medhal ilâ's-Sahîh*, thk. Rabî' Hadî el-Medhalî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1404.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, el-Müstedrek als'Sahihayn, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût, 1990.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *Tarih Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1397.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhim el-Absî. Müsned İbn Ebû Şeybe, thk. Ahmed b. Ferid el-Mezidî vd., Dârü'l-Vatan, er-Riyâd, 1997.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Muavved, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût, 1994.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî Şerh Sahihi'l-Buharî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî vd., Dârü'l-Ma'rife, Beyrût, 1959.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Dâiretü'l-Mârife en-Nizâmiyye, Dârü'l-A'lemî, Beyrût, 1971.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-Âşarahüm min-Zevi's-Sultânî'l-Ekber*, thk. Halil Şahâde, Darü'l-Fikir, Beyrût, 1988.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim b. Ebû Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsân Abbas, Darü Sadır, Beyrût, 1900.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-İhsân fî takrîbi Şahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1988.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk. Azîz Bek vd., el-Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrût, 1417.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî. *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakka ve İbrâhim el-İbyari, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, Mısır, 1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *es-Sîre en-Nebeviyye li İbn İshâk*, thk. Ahmed el-Meziydi, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût, 2004.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Siret-i İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikir, Beyrût, 1978.
- İbn Kayyim el-Cevzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1994.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve en-Nihâye*, thk. Alî Şîrî. Darü'l-İhyai'l-Turasi'l-Arabî, 1988.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *es-Siretü'n-Nebeviyye li İbn-i Kesîr*, thk. Mustafa Abdülvâhid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrût, 1976.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrû'l-Kurâi'l-'Azîm*, thk. Muhammed Şems'ddîn, Dârü'l-kütübü'l-İlmiye, Beyrût, 1419.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l'Arab*, Dâr Sâdir, Beyrût, y.y.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *el-Cüz'ü'l-mütemmimü li Tabakâti İbn Sa'd (eṭ-Ṭabakâtü'r-râbi'a mine's-şahâbe mimmen esleme'inde fetḫi Mekke ve mā ba'de zâlik)*, thk. Abdülazîz Abdullah es-Selûmî, Mektebetü's-Sıddîk, Tâif, 1416.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-Kebîr (et-Tabakâtü'l-Kübrâ)*, thk. Alî Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire, 2001.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, thk. Âta Muhammaed Abdulkadir, Dârü'l-Kütüb, Beyrût, 1990.
- İbn Teymiyye, Takiyü'd-dîn Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. 'Abdulhalîm b. Abdusselâm. *Mükaddimetun fi Usulî't-Tefsîr*, Dârü Mektebtü'l-Hayât, Beyrût, 1980.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Tedmürî, Dârü'l-Kitab el-Arabî, Beyrût, 1997.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî. *el-Lübâb fi tehzîbi'l-Ensâb*, Darü Sadır, Beyrût, y.y.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd., Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1994.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî. *Gâyetü'n-Nihâye*, Mektebetü İbn-i Teymiyye, 1351.
- İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhim b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî. *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ enbâhi'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim, Darü'l-Fikir el-Arabî, Kâhire, 1982.
- İkiz, Alî. "Hz. Muhammed'in Son Günleri ve Bu Dönemdeki olayların Tarihi Yansımaları". (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir 2017.
- Kallek, Cengiz. "Esed (Benî Esed)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 363–365.
- Kallek, Cengiz. "Sâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 317–319.
- Kallek, Cengiz. "Ukıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLII, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 67–70.
- Kallek, Cengiz. "Vesk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XLIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 70.
- Kandemir, M. Yaşar. "Bal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, TDV Yayınları, 1991, ss. 552–553.
- Karahüseynoğlu, Şule Meryem. "Ahzâb Süresi Işığında Hz. Peygamber'in Aile Hayatı", (Yüksek Lisans Tezi), T.C. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

- Kasım b. Selam, Ebû Ubeyde b. Selam b. Abdullah el-Bağdadî. *Fezâilü'l-Kur'an lil-Kasım b. Selam*, thk. Mervan Atıyye- Muhsin Harabe- Vefa Takiyuddin, Dâru İbn Kesir, Beyrût, 1995.
- Koçyiğit, Talat. “Abdullah b. Übey b. Selûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. I, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 139–140.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Sakîf (Benî Sakîf)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 10–11.
- Kur'an-ı Kerim Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, .2011.
- Kuray, Ahmet. *İslâmiyetin Yayılışı Sürecinde Heyetler*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2017.
- Kurt, Eyüp. *Siyer İlmine Kur'an-ı Kerim'in Vazgeçilemez Kaynak Oluşu*, İlâhiyât, Afyonkarahisar, 2022.
- Meydan, Selda. *H. Peygamber'e Gelen Heyet ve Bu Elçilerin Görüşmeye Dair Rivâyetleri Ve Değerlendirmesi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- Mukâtil, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehate. Darü İhyai'l-Turasi'l-Arabî, Beyrût 1423.
- Mûsâ b. Ukbe, Ebû Muhammed Ebû Ayyaş el-Kureşî el-Esedî el-Mitrakî el-Medenî. *Kitabü'l-Megâzî*, thk. Muhammed Bakışş Ebû Mâlik, Agâdîr, Fas, 1994.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdu'l-Bakî, Dâru İhyai'l-Turasi'l-Arabî, Beyrût, y.y.
- Önkâl, Ahmet. “Âmir b. Tufeyl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. III, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 68.
- Önkâl, Ahmet. “Müseylimetül-Kezzâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXII, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 90–91.
- Öztürk, Levent. “Necâşî Ashame”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXII, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 476–477.
- Paksoy, Kadir. “Sa‘lebe Hadisinin Sened ve Metin Açısından Tenkidi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* C. II, Sayı: 2, Aralık, 2004, ss. 63-85.
- Şahin, Özgül. *Sebepler ve Sonuçlarıyla Tebûk Gazvesi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.
- Şener, Mehmet. “Cenaze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 354–57.
- Sönmez, Zekiye. “Necrân'da Hıristiyanlık ve Hz. Muhammed'in Necrân Hıristiyan Din Adamlarıyla Münasebetleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 26, Şubat 2017, ss. 117–148.
- Ünver, Mustafa. “Nesî”. Âyeti ve Modern Nesî Uygulamaları”, *Diyanet İlmî Dergi* C. LII, Sayı: 2, Haziran 2016, ss. 43–68.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî. *et-Tefsîrü'l-Basît*, thk. Tahkik on beş doktora tezi, Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Suudî Arabistan, 1430.

- Yakût el-Hamavî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mücemü'l-Büldân*, Dâr Sâdır, Beyrût, 1995.
- Yardım, Alî. “Adî b. Hâtım et-Tât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. I, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 380.
- Yazıcı, Mehmet Nuri. *Gadîr-i Hum Rivâyetlerinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.
- Yiğit, İsmâil. “Tebük Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XL, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 228–230.
- Yücel, Ahmet. “Silsiletü’z-Zeheb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 208–209.

Ek: Sa'lebî'nin Kullandığı Rivâyetlerin İlk Kaynaklarla Mukayesesi

